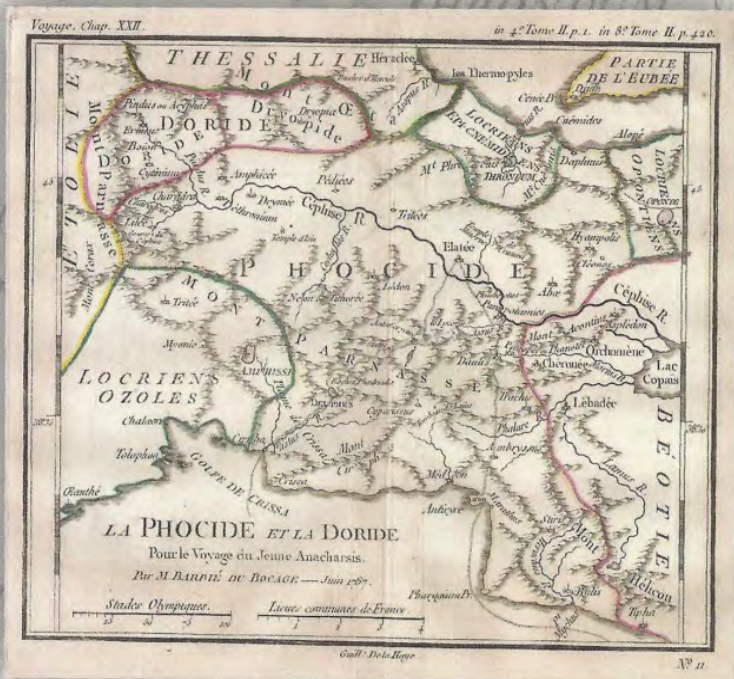

Στάθης Ασημάκης

Στην κοιλάδα του Πλειστού
Εαναδιαβάζοντας τις αρχαίες πηγές

Διανέμεται δωρεάν
Αθήνα 2018

Στάθης Ασημάκης

Στην κοιλάδα του Πλειστού

Ξαναδιαβάζοντας τις αρχαίες πηγές

Διανέμεται δωρεάν

Αθήνα 2018

Τίτλος: **Στην κοιλάδα του Πλειστού**
Ξαναδιαβάζοντας τις αρχαίες πηγές

Συγγραφέας: **Στάθης Ασημάκης**

Εκδότης: **Στάθης Ασημάκης**

Ψηφιακή επιμέλεια: **Στάθης Ασημάκης**

Επιμέλεια εξωφύλλου: **Δήμητρα Καρλή - Στάθης Ασημάκης**

Copyright 2018 :

Στάθης Ασημάκης

Λητούς 7, 162 31 Βύρωνας, Τηλ.: 210 7645106,

E-mail: stathisas@gmail.com

ISBN: 978-618-83594-2-0

Απαγορεύεται από τρίτους η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική με οποιοδήποτε τρόπο: μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό ή άλλο, χωρίς προηγούμενη εξουσιοδότηση του εκδότη - συγγραφέα.

Αφιερώνεται

σε όσους ερεύνησαν, Έλληνες και ξένους,
τα αρχαιοτοπωνυμικά της κοιλάδας του Πλειστού.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
1. Γενικά	11
2. Συσχέτιση αρχαίων γραπτών πηγών	42
2.1 Γενικά.....	42
2.2 Κυπάρισσος.....	42
2.3 Ανεμώρεια - Αιολιδείς - Υάμπολις - Σχίσμα.....	47
Παράρτημα	85
1. Ιστορικό πλαίσιο της αρχαίας Φωκίδας.....	85
2. Οι διαθέσιμες αρχαίες γραπτές πηγές, αναφορικά με την αρχαία τοπογραφία της κεντρικής και ανατολικής περιοχής της κοιλάδας του Πλειστού.....	93
3. Αρχαιολογικά ευρήματα σε κρίσιμες θέσεις της κοιλάδας του Πλειστού.....	105
Βιβλιογραφία	112

Εικ.1 Χάρτης αρχαίας Φωκίδας και Λοκρίδας.

Πρόλογος

Όταν τον Ιούλιο του 1984, περιδιαβαίνοντας την παλιά πόλη της Ρόδου, μπήκα τυχαία ένα πρωινό στην εκεί Δημοτική Βιβλιοθήκη, και ξεφυλλίζοντας μερικά από τα διαθέσιμα βιβλία, έπεσε η ματιά μου σε σχόλιο - πληροφορία του *Ευσταθίου, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης* (12^{ος} αιώνας μ.Χ.), αναφορικά με την *Ανεμώρεια Φωκίδας*· δεν φανταζόμουν ότι θα ξεκινούσα ένα ταξίδι, μια περιπέτεια θα το έλεγα καλύτερα, σχετικά με την αρχαία, μέση και νεότερη τοπογραφία της *Κοιλάδας του Πλειστού*.

Δεν φανταζόμουν ότι αυτό το γεγονός θα είχε ως αποτέλεσμα τη συγγραφή του βιβλίου: **«Αράχοβα τοπωνυμιογλωσσικά»**, το 2000, και στη συνέχεια του βιβλίου: **«Αράχοβα Τοπωνυμιογλωσσικά και άλλα»**, το 2006, με συμπληρώσεις που φτάνουν μέχρι και το 2016, και ότι σήμερα, καλοκαίρι του 2018, θα εξακολουθούσα να ασχολούμαι με τα αρχαία τοπωνύμια της Παρνασσίας Νάπης!

Έτσι είχαν, λοιπόν, τα πράγματα, αλλά, εάν μπεις στο κανάλι, με κάθε «κατεβασιά» που έρχεται, πηγαίνεις και πιο κάτω. Μια τέτοια «κατεβασιά» συνέβη, τύχη αγαθή, όταν στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο μου, στις 5/6/2018, έλαβα ένα μήνυμα και ένα συνημμένο αρχείο(βιβλίο) από τον αγαπητό φίλο και γείτονα στο χωριό **Γεώργιο Λεων. Οικονόμου**, τον οποίο ευχαριστώ θερμά από τη θέση αυτή, σχετικά με μια συλλογική συγγραφή πανεπιστημιακών της

Κρήτης, αναφορικά με την τοπογραφία της αρχαίας Φωκίδας [*«Ρύθιμνα»*] (Θέματα κλασικής αρχαιολογίας), Αρ. 26, Υπεύθυνος *Νικόλας Φαράκλας* με συσσυγγραφείς τους: *Β. Χριστοπούλου, Ι. Λαγαμτζής, Μ. Νούτσου, Ε. Χατζηδοπαυλάκη*, Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας - Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ρέθυμνο 2005].

Σε το βιβλίο αυτό, που είναι πράγματι πολύ ενδιαφέρον και σημαντικό, βρήκα πολλές και ιδιαίτερα χρήσιμες πληροφορίες, αναφορικά με την τοπογραφία της αρχαίας Φωκίδας και ειδικότερα με τις τοποθεσίες, που αφορούσαν στην περιοχή ανατολικά του Δελφικού Μαντείου. Δεν συμφωνούσα, βεβαίως, με όλες τις απόψεις των συγγραφέων, αλλά αυτό δεν ακυρώνει τη μεγάλη αξία και χρησιμότητα του πολύ σημαντικού αυτού έργου.

Η εικασία, μάλιστα, της κας **Μ. Νούτσου** στο τέλος του λήμματος *«ΑΙΟΛΙΔΕΙΣ»* (σελίδες 161 - 162) του υπόψη βιβλίου και συγκεκριμένα το απόσπασμα: *«[...]Τέλος, δεν φαίνεται καθόλου απίθανο οι Αιολιδείς, που αναφέρονται με το εθνικό όνομα, να ήταν οι κάτοικοι της Ανεμώρειας, αφού ετυμολογικά τουλάχιστον και το όνομα της πόλης και το εθνικό αναφέρονται στην ίδια έννοια (άνεμος, Αίολος)»*, ήταν για μένα μια νέα *«κατεβασιά»*. Θυμήθηκα, αμέσως, ότι στην πρώτη συμπλήρωση του βιβλίου μου: *«Αράχοβα, Τοπωνυμιογλωσσικά και άλλα»* είχα γράψει μεταξύ άλλων και τα εξής:

«[...] Πράγματι, από την παραπάνω αναφορά προκύπτει καθαρά ότι το περσικό απόσπασμα στην πορεία του από Πανοπέα (σημερινό Άϊ Βλάσση) - Δαυλίδα (σημερινή

Δαύλεια) προς Δελφούς, έχοντας πάντα τον Παρνασσό στα δεξιά, άρα λογικά ευρισκόμενο στην ευρύτερη περιοχή της σημερινής Αράχοβας, συνάντησε μια πόλη με το όνομα **Αιολιδών πόλις**, η οποία, όμως, δεν μνημονεύεται από κανέναν άλλο αρχαίο συγγραφέα, ούτε από κάποια άλλη αρχαία πηγή, και δεν πρέπει το όνομά της να σχετιστεί με τους Αιολείς(ως φυλή). Η πόλη αυτή, βεβαίως, δεν ήταν στη φαντασία του Ηρόδοτου, αλλά υπαρκτή, διότι, απλουστάτα ταυτιζόταν, κατά τη γνώμη μου, με την Ανεμώρεια, καθόσον και οι δυο λέξεις **Ανεμώρειοι** και **Αιολιδείς** σημαίνουν στη βάση τους το ίδιο πράγμα. Πράγματι, υπάρχει η ομηρική λέξη **ἄελλα**, που σημαίνει σφοδρός άνεμος, ανεμοστρόβιλος, η οποία παράγεται από το ρήμα **ἄημι** = πνέω με αφοδρότητα.»

Μετά από αυτό, άρχισα και πάλι να ξανασκέφτομαι τους τοπωνυμικούς - τοπογραφικούς γρίφους της κοιλάδας του Πλειστού. Δυστυχώς, στο μέρος που βρίσκεται ανατολικά των Δελφών και σχετίζεται διοικητικά με τη σημερινή Αράχοβα, δεν έχουν γίνει μέχρι σήμερα συστηματικές ανασκαφές, όπως συνέβη σχεδόν με όλα τα άλλα μέρη, που καλύπτουν τα όρια της αρχαίας Φωκίδας. Έτσι, η περιοχή αυτή είναι φτωχή σε αρχαιολογικά ευρήματα και τεκμήρια και, κατά συνέπεια, παραμένει ατελής έως και προβληματική από πλευράς οριστικής ταύτισης αρχαίων τοπωνυμίων - ακόμα και της οριστικοποίησης ποίων τοπωνυμίων - με συγκεκριμένες τοποθεσίες ανατολικά του Δελφικού Ιερού, δηλαδή στην ευρύτερη περιοχή της σημερινής Αράχοβας. Τα πράγματα γίνονται δυσκολότερα, δεδομένου ότι υφέρπουν ασάφειες και αντιφάσεις, στις

υπάρχουσες αρχαίες γραπτές πηγές, έτσι που να απαιτείται συστηματική έρευνα από τους ειδικούς, σε συνδυασμό και με την αρχαιολογική σκαπάνη.

Η παρούσα προσπάθεια δεν φιλοδοξεί να δρέψει αρχαιολογικές δάφνες, ούτε και να καλύψει αρχαιολογικά ελλείμματα στην εν λόγω περιοχή, καθότι ο γράφων μη ειδικός. Απλά, το ενδιαφέρον μου για το τοπωνυμικό της Αράχοβας με ώθησε, από το 1984 μέχρι και σήμερα, στο να διαβάζω με προσοχή κάθε σχετικό πληροφοριακό υλικό που έπεφτε στα χέρια μου, στο να ακούω με ενδιαφέρον ανθρώπους, οι οποίοι έχουν εντυφήσει σε τέτοιου είδους ζητήματα και τέλος στο να προσπαθώ να συσχετίσω και εγώ αυτό το τοπωνυμικό υλικό, με την ελπίδα ότι μπορεί κάποτε να προκύψουν ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Ευελπιστώ ότι η εν λόγω προσπάθεια θα δώσει κάποια νέα ώθηση στην τοπωνυμική έρευνα της κοιλάδας του Πλειστού, που θα οδηγήσει με τη σειρά της σε πιο σίγουρες ταυτίσεις και αποκαλύψεις, αναφορικά με το αρχαίο παρελθόν της εν λόγω περιοχής. Το εύχομαι.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά την κα **Δήμητρα Καρλή**, εξαιρετη υπάλληλο του Πολεμικού Μουσείου Αθηνών, για την πολύτιμη και αφιλοκερδή βοήθειά της στη δημιουργία του πράγματι καλαίσθητου εξώφυλλου του παρόντος βιβλίου.

Βύρωνας 17/6/2018
Στάθης Ασημάκης

1. Γενικά

Μετά τον αρχαίο περιηγητή **Παυσανία** (2^{ος} μ.Χ. αιώνας), ο πρώτος που επισκέφτηκε την περιοχή των Δελφών, το 1436, με σκοπό την έρευνα του αρχαιολογικού χώρου του Μαντείου του Απόλλωνα και ο οποίος διέσχισε κατά μήκος την αρχαία Φωκίδα, πιστεύουμε ότι ήταν ο **Κυριακός** από την Αγκόνα της Ιταλίας (**Cyriaco de Pizzicoli**), διάσημος για την εποχή του αρχαιοδίφης και περιηγητής. Στους Δελφούς εντόπισε κάποιες αρχαίες επιγραφές, τις οποίες και αντέγραψε.

Πριν από τον Κυριακό τον Αγκονίτη είχε φτάσει, βεβαίως, στην περιοχή της Φωκίδας, το 12^ο αιώνα, και ο Εβραίος ραββίνος **Βενιαμίν εκ Τουδέλης**, όχι όμως για να ερευνήσει ελληνικές αρχαιότητες, αλλά για να καταγράψει κοινότητες Εβραίων στην υπόψη περιοχή. Για το λόγο αυτό ανέβηκε μόνο μέχρι το Χρισσό, όπου τότε κατοικούσαν εκεί πολυάριθμοι Εβραίοι.

Πέρασαν τα χρόνια και το 1674 έφτασε στην περιοχή των Δελφών ο Γάλλος **Jacob Spon** μαζί με τον Άγγλο συνταξιδιώτη του **George Wheler**. Και οι δυο τους κουβαλούσαν καλό πνευματικό εξοπλισμό. Πέραν από την ειδική τους μόρφωση (ο ένας γιατρός και ο άλλος βοτανολόγος) διέθεταν πολύ καλές φιλολογικές και αρχαιολογικές γνώσεις.

Ο **Spon**, όταν έφτασε στους Δελφούς, έστρεψε την προσοχή του και το βλέμμα του, τόσο στην αρχαία

τοπογραφία, όσο και στο σύγχρονο περιβάλλον (φυσικό και ανθρώπινο). Παρατηρούσε με προσοχή, έχοντας ως κύριο οδηγό του τον Πausanία, και προσπαθούσε να κάνει τις απαραίτητες ταυτοποιήσεις. Μάλιστα, κάνοντας σωστούς συσχετισμούς και κατεβαίνοντας από την Κασταλία πηγή προς το Μοναστήρι της Παναγίας, το οποίο βρισκόταν πάνω από το σημερινό αρχαιολογικό χώρο του Γυμνασίου, ταύτισε σωστά τη θέση του Μοναστηριού αυτού με τη θέση του αρχαίου Γυμνασίου.

Στην εκκλησία του Αϊ - Γιώργη, στην Αράχοβα, παρατήρησε ένα ιωνικό κίονα και μερικά άλλα αρχαία μάρμαρα, πράγμα που τον έβαλε σε σκέψεις ότι η Αράχοβα βρισκόταν πάνω σε κάποια αρχαία φωκική πόλη. Παρότι ανέτρεξε στον Πausanία, το Στράβωνα και το Στέφανο Βυζάντιο, δεν απέφυγε το λάθος. Πίστεψε, δηλαδή, ότι ευρισκόμενος στην Αράχοβα, βρισκόταν πάνω από την αρχαία Άμβρυσσο.

Συγκεκριμένα στο βιβλίο του: *“Voyage d’ Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant”*, 1678, αναφέρει:

«[...] Παρατηρήσαμε σ’ ένα εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου, έναν κίονα ιωνικού ρυθμού και κάποια αρχαία μάρμαρα, που μας έκανε να θεωρούμε τον τόπο αυτό ως παλιό, κτισμένο πάνω στα ερείπια μιας αρχαίας πόλης των Φωκίων που κατοικούσαν στα περίχωρα του Παρνασσού.

Πράγματι, όταν αργότερα στην Αθήνα συμβουλευτήκαμε το έργο του Πausanία, που μας δάνεισε ο Άγγλος Πρόξενος, κρίναμε ότι το χωριό αυτό έπρεπε να είναι η πόλη «Άμβρυσσος», που ήταν τοποθετημένη κάτω από τον

Παρνασσό και χάρις στην περιγραφή που κάνει, ξέρουμε ότι βρισκόταν ανατολικά των Δελφών, αφού πρώτα μιλάει για την πόλη Στείρις, που ήταν ανατολικά, μετά αναφέρει την Άμβρυσσο και έπειτα τους Δελφούς.

Επιπλέον, όσα αναφέρει για την απόσταση και για το δρόμο της Στείριδος, που παραμένει ακόμα με το ίδιο όνομα, επιβεβαιώνεται, διότι λέει ότι υπάρχουν μόνο 60 στάδια - δηλαδή επτά μίλια και μισό - από τη μια πόλη ως την άλλη και ότι ο δρόμος περνάει ακριβώς στο διάσελο των βουνών. Είναι εκείνη η πόλη η «Άμβρυσσος», που κατά τον Στέφανο ονομαζόταν αρχαιότερα Κυπάρισσος και που την αναφέρει ο Όμηρος σ' έναν στίχο: «Οἷ Κυπάρισσον ἔχον Πυθῶνα τε Πετρήεσσαν».

Φαίνεται, πάντως, ότι ο Πausανίας θέλει να πει ότι ο Όμηρος ονόμαζε Κυπάρισσο την πόλη Αντίκυρα. Εν τούτοις, αυτό δεν μπορεί να είναι(σωστό), αφού η Αντίκυρα ήταν ένα λιμάνι και η Κυπάρισσος, όπως το λέει ο Στέφανος Βυζάντιος, ήταν κοντά στους Δελφούς στους πρόποδες του Παρνασσού - που δεν είναι τόσο κοντά στη θάλασσα. Μήπως εννοούσε ότι η Άμβρυσσος και η Αντίκυρα σχημάτιζαν κάπως μια ίδια πόλη, η Αντίκυρα όντας το λιμάνι της Άμβρυσσου από την οποία δεν απείχε πολύ, όπως η Κίρρα που ήταν το λιμάνι των Δελφών;

Και ο Στράβωνας, αναφερόμενος στην πόλη Κυπάρισσο και στο στίχο του Ομήρου, την τοποθετεί κάτω από τη Λυκώρεια που είναι, όπως το είπα, η κορυφή του Παρνασσού. Φύγαμε από την Αράχοβα το επόμενο πρωί και περάσαμε μιάμιση ώρα ανάμεσα στον Παρνασσό και στην Κίρρα. Πήγαμε σ' ένα μέρος που λέγεται «Δίστομο» και

συνεχίζοντας στην πεδιάδα, είδαμε δεξιά τρία μίλια από μας, το χωριό Στείρι, που ανέφερα ήδη, και φτάσαμε το μεσημέρι στο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά.[...]

Ο συνταξιδιώτης του **George Wheler** είχε καλύτερη κριτική ματιά, όταν ερμήνευε τις αρχαίες πηγές, ειδικά όσον αφορά στη θέση της αρχαίας Αμβρύσσου. Έτσι, ο Wheler δεν υπέπεσε στο λάθος του Γάλλου φίλου του, ο οποίος είχε ταυτίσει, κακώς, την Αράχοβα με την αρχαία Άμβρουσο.

Ειδικότερα, στο βιβλίο του: “*Voyage d’ Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant*”, το 1682, ο Wheler έγραψε:

«[...] Ο κύριος Spon νομίζει ότι ονομαζόταν κάποτε Άμφρυσσος ή Άμβρυσσος, αλλά δεν συμφωνώ μαζί του, γιατί το επιχείρημα αυτό δεν ταιριάζει, ούτε με τον Στράβωνα, ούτε με τον Παιυσανία, που τοποθετούν την Άμβρυσσο πολύ μακριά από το Ράχοβι. Διότι ο Στράβωνας περιγράφοντας τις θαλάσσιες τοποθεσίες της Φωκίδας - και όχι του Κορινθιακού κόλπου, όπως ο Lawrenberg και άλλοι το εννοούν - και έχοντας μιλήσει για τις τοποθεσίες, όπου πίστευε πως βρίσκονταν η Αντίκυρα και το Άκρον Φαρούγιον, μιλάει για το «Port Mycus» και λέει ότι ήταν το τελευταίο λιμάνι των Φωκίων κάτω από τον Ελικώνα και την Άσκρα, και συμπληρώνει λέγοντας ότι η «Άβα» και η «Άμβρυσσος» δεν ήταν μακριά από εκεί.

Μετά αναφέρει τα μεσόγεια και πρώτα τη Δαύλεια, που την τοποθετεί ανατολικά των Δελφών και, μνημονεύοντας

εν μέρει ένα στίχο του Ομήρου: «οἱ Κυπάρισσον ἔχον κτλ.», λέει ότι για μερικούς πρόκειται για όνομα από τα δένδρα «Κυπαρίσσια» και για άλλους από οικιστή με αυτό το όνομα, για ένα χωριό κάτω από τη Λυκώρεια.

Αρα, η Λυκώρεια όντας η ψηλότερη βουνοκορφή του Παρνασσού και το Ράχοβι ακριβώς από κάτω, θα πίστευα ότι μάλλον, το Ράχοβι θα ήταν η αρχαία Κυπάρισσος. Επί πλέον, δεν βλέπω για ποιο λόγο η Κυπάρισσος ή το Ράχοβι θα μπορούσαν να παρθούν για Άμβρυσσος.

Ο Δίδυμος παρατηρεί για το στίχο του Ομήρου ότι η Κυπάρισσος είναι μια πόλη της Φωκίδας, της οποίας το όνομα βγαίνει είτε από τον Κυπάρισσο, τον αδελφό του Ορχομενού, είτε από τα πολλά Κυπαρίσσια που φυτρώνουν γύρω, αλλά δε λέει τίποτα παρόμοιο, όταν περιγράφει την Άμβρυσσο.

Ο Πausανίας βλέπει στο στίχο του Ομήρου (για την Κυπάρισσο) την Αντίκυρα, που την ξεχωρίζει, όμως από την Άμβρυσσο, την οποία τοποθετεί με σιγουριά μεταξύ Στείριδος και Αντίκυρας και που την τοποθετεί κάτω από τον Παρνασσό, δεν την βάζει όμως σ' αυτό το στενό πέρασμα του βουνού όπου βρίσκεται το Ράχοβι, αλλά μάλλον στην περιοχή ή στην πεδιάδα της Αμβρύσσου.

Και η απόσταση ανάμεσα στο Ράχοβι και στη Στείριδα δεν ταιριάζει μ' εκείνη που αναφέρει ο Πausανίας μεταξύ Στείριδος και Αμβρύσσου, γιατί φτάσαμε εκεί την επόμενη μέρα μόνο το απόγευμα, έχοντας διανύσει περισσότερο από εξήντα στάδια διαδρομής, που λέει ο Πausανίας, και που ισούνται με τρεις λεύγες και μισή, γι' αυτό το λόγο νομίζω ότι η απόσταση ανάμεσα στο Ράχοβι και στη

Στείριδα δεν είναι μικρότερη από έξι ή οκτώ λεύγες.

Επιπλέον, ο Παυσανίας δεν μιλάει για την Άμβρυσσο στο δρόμο μεταξύ Χαιρώνειας και Δελφών. Την τοποθετεί κοντά στον Πανοπέα και τη Δαύλεια και σ' ένα δρόμο με το όνομα Σχιστή, που δεν θα μπορούσα να την φανταστώ αλλού, παρά στο Δίστομο, είτε εξετάσουμε τον ίδιο τον τόπο, είτε την ετυμολογία της λέξης, που σημαίνει διαχωρισμό ή χωρισμένα πράγματα το ένα από το άλλο.

Το Ράχοβι βρίσκεται σ' αυτό το δρόμο, δυο λεύγες από το Καστρί και πάνω από τη Δαυλίδα, που ονομάζεται σήμερα Δάλια, σ' ανατολικά. Προσθέτει ότι, πηγαίνοντας από την Άμφρυσσο έως την Αντίκυρα, κατεβαίνει κανείς δυο στάδια, ενώ από το Ράχοβι, που είναι κάτω από τον Παρνασσό, όλοι οι δρόμοι προς τη θάλασσα, έχουν σημαντικό μήκος.»

Μερικές δεκαετίες αργότερα, και συγκεκριμένα το 1732, έφτασε στην περιοχή των Δελφών ο Άγγλος περιηγητής **Charles Thompson**, ο οποίος στο βιβλίο του: *“The Travels of the Late Charles Thompson”, London 1752*, έγραψε για την Αράχοβα μεταξύ άλλων τα εξής:

«[...]Η Ράχοβα κατοικείται μόνο από Έλληνες, οι οποίοι έχουν αρκετές εκκλησίες, η ωραιότερη από τις οποίες είναι αφιερωμένη στην ευλογημένη Παναγία, ενώ οι υπόλοιπες στον Άγιο Γεώργιο, στον Άγιο Δημήτριο και στον Άγιο Νικόλαο. Σε μια από τις εκκλησίες είδαμε μαρμάρινους κίονες με κορινθιακό κιονόκρανο, απ' όπου και συμπεράναμε ότι πρόκειται για τοποθεσία κατοικημένη

κατά την αρχαιότητα, αλλά δε βρήκαμε επιγραφές ή κάποιο άλλο είδος μνημείου, απ' όπου θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε την αρχαία της ονομασία.[...]

Μετά την παρέλευση μισού περίπου αιώνα από την άφιξη του Charles Thompson και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1784, έφτασε στην περιοχή των Δελφών ο Σουηδός εφημέριος **A. F. Sturtzenbecker**, ο οποίος ήταν πολύ άτυχος, καθόσον πέθανε στη Λιβαδειά, επιστρέφοντας αδιάθετος από τους Δελφούς· ίσως μετά από εξαντλητική προσπάθεια, για να βρει και να αντιγράψει αρχαίες επιγραφές, σε συνδυασμό, βεβαίως, και με τις έως τότε ταλαιπωρίες του ταξιδιού του.

Για την Αράχοβα έγραψε στη σημειώσεις του, οι οποίες βρέθηκαν στις αποσκευές του: «[...] Άδικα προσπαθούσα να βρω στο χωριό ίχνη από αρχαιότητα, ειδικά τους μαρμαρένιους στύλους και τα κιονόκρανα κορινθιακού τύπου, που είχε βρει ο Wheeler. Με διαβεβαίωσαν ότι δεν υπήρχαν σε καμία εκκλησία. Ο Wheeler απέκρουσε τον κύριο Sron, που ισχυριζόταν ότι εδώ ήταν η θέση της Αμβρύσσου. Αυτό που ενισχύει τη θεωρία του Wheeler είναι ότι, αφενός η τοποθεσία του χωριού σε μια πλαγιά κάνει αδύνατη την ύπαρξη ενός Κάστρου, πράγμα που πίστευαν πριν με βάση τις διαβεβαιώσεις του Παισανία που λέει ότι η απόσταση ανάμεσα στην Αμβρυσσο και την Στείριδα ήταν 60 στάδια, αφετέρου το γεγονός ότι η Αμβρυσσος δεν αναφέρεται στο δρόμο που πηγαίνει από τη Βοιωτία στους Δελφούς και στη Φωκίδα, αλλά μόνο σ' εκείνο που από τη Χαϊρώνεια πάει

έως τη Δαύλεια. Αλλά ο *Wheeler* μάλλον μάντευε σωστά, όταν πίστευε ότι η πόλη Κυπάρισσος βρισκόταν εδώ ή στη γύρω περιοχή, διότι ο Όμηρος μιλάει έτσι για το μέρος αυτό: «Οἱ Κυπάρισσον ἔχον...». Ωστόσο, αυτό το σημείο έχει τόσο λίγη σημασία για την ιστορία της αρχαιότητας, που δεν αξίζει να ψάξουμε για να μάθουμε, εάν η Αράχοβα είναι η αρχαία Κυπάρισσος, αφού μάλιστα δεν μπορούμε να εκφέρουμε καμία γνώμη με σιγουριά. Ξέρουμε, όμως, ότι δεν υπάρχει κανένα κυπαρίσσι εδώ, ούτε στη γύρω περιοχή.

Λίγα χρόνια πριν ξεσπάσει η ελληνική επανάσταση έφτασε στην Ελλάδα ο γνωστός ιστορικός **F. C. H. L. Pouqueville**, ο οποίος στο βιβλίο του: “*Voyage de la Grece*”, Paris 1826, αναφερόμενος στην Αράχοβα, έγραψε μεταξύ άλλων και τα εξής πολύ ενδιαφέροντα, όσον αφορά τα μεσαιωνικά χρόνια, αλλά αρκετά μπερδεμένα, όσον αφορά τους αρχαίους χρόνους:

« [...] Ο δρόμος συνεχίζει ανάμεσα στους βράχους του Παρνασσού μέχρι την Αράχοβα, ελληνικό χωριό (η απόσταση από την Αράχοβα έως το Κωρύκιον Άντρον είναι δυο ώρες δρόμου), κτισμένο στα αμπέλια, δυο ώρες δρόμου από το Καστρί, και φημισμένο για τη μακροζωία των κατοίκων του. Εκεί, δεν βλέπουμε κανένα ερείπιο και πρόκειται μάλλον για την παλιά Αράχοβα, το σπουδαίο κάστρο, για το οποίο μιλούν οι χρονογράφοι του δέκατου τρίτου αιώνα.

Πρέπει να έχει κτιστεί την εποχή όπου η Θήβα ήταν υπό

την κατοχή του *Nicolas de St Omer*, πρωτοστάτορα ή στρατάρχη της Βοιωτίας, τα Σάλωνα υπό την διοίκηση του *Thomas (Stromogurt)*, ενώ την Αράχοβα τη διοικούσε ένας ευγενής της οικογένειας *de Nesle*, και ο Εύριπος, η Βοδονίτσα και οι Θερμοπύλες εξαρτιόνταν από τον *Guillaume de la Roche*, άρχοντα της Αθήνας, που είχε για υποτελείς ένα πλήθος από λοχίες, Ναΐτες και Επισκόπους, που φορούσαν εναλλάξ την περικεφαλαία του Άρη και τη μίτρα των αρχαίων μάγων ή αρχιερέων του Μίθρα.

Σε μικρή απόσταση από την Αράχοβα, φτάνουμε στη βρύση Κούκουρας και σε μισή λεύγα πιο μακριά σε ερειπωμένα τείχη, τοποθετημένα σ' ένα λόφο που ποτίζεται στη βάση του από ένα ρυάκι. Αυτό το ερείπιο και η περιοχή όπου βρίσκεται, λέγονται Ζεμενό και Παλιά Αράχοβα. Είναι πιθανόν αυτά τα τείχη να είναι εκείνα της Ερώχου, πόλης των Φωκίων, το όνομα της οποίας μεταφέρθηκε στο χωριό Αράχοβα.

Η Αιολίδα [Ηροδοτ. Βιβλ. 8, κ. 35. Ο Τίτος Λίβιος χαρακτήριζε αυτές τις ηρωικές κωμοπόλεις άσημα κάστρα (*ignobilia castella*) βιβλ. 32 κ. 18] κατεστραμμένη από τους Πέρσες έπρεπε να υπήρχε σ' αυτά τα μέρη, καθώς και το Φωκικόν, που θα ανακαλύπταμε την τοποθεσία του, εάν μελετούσαμε το έδαφος. Είναι μεταξύ του παλιού και του σύγχρονου χωριού της Αράχοβας που βρίσκεται η τοποθεσία Πάνιες, που κατά πάσα πιθανότητα, διαδέχτηκε την Κυπάρισσο, ακρόπολη κτισμένη πάνω στα θεμέλια της Αντίκυρας, γνωστής για ένα φυτό της Κίρφεως, που μαζεύονταν στα περίχωρά της.

Η παλιά Αράχοβα ή Έρωχος έλεγχε την είσοδο της

Τριόδου, περίφημης από τον φόνο του Λάιου, του οποίου πιστεύουμε ότι αναγνωρίζουμε το επιτάφιο μνημείο σε κάποιες ογκώδεις πέτρες, που υπολογίζουμε σαν ένα μέρος του. Αυτό το πέρασμα λέγεται Στενό ή Δερβένι, εκεί διασταυρώνονται οι δρόμοι που οδηγούν στους Δελφούς, στην Άμβρυσσο και στη Δαύλεια. Επίσης, εκεί μπορούμε να ορίζουμε το σημείο χωρισμού ανάμεσα στην Κίρφι - που είναι ένα μέρος του Παρνασσού - και την οροσειρά του Ελικώνα.[...]

Την ίδια περίπου εποχή, συγκεκριμένα το 1806, έφτασε στην περιοχή των Δελφών ο Άγγλος **Edward Dodwell**, ο οποίος στο βιβλίο του: *“A classical and topographical tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806”, London 1819*, αναφέρει, εκτενώς και με καλύτερη κριτική ματιά για την περιοχή της Αράχοβας, τα εξής:

«[...]Μετά από δυο ώρες προσπεράσαμε μια βρύση και φτάσαμε στο χωριό της Αράχοβας, που κατοικείται από Έλληνες και κείται σε επικλινή πλαγιά του Παρνασσού. Εδώ, υπάρχει ένα σπήλαιο με μια μικρή εκκλησία στο εσωτερικό, και μια μεγαλοπρεπή ακμαία βελανιδιά κοντά στο στόμιό του. Αυτή η περιοχή δεν περιέχει ούτε το παραμικρό ίχνος αρχαιότητας, και τα λίγα τεμάχια μαρμάρου που παρατηρήθηκαν από τον Σρον, επ’ ουδενί λόγω δεν προσφέρουν ικανοποιητική απόδειξη ότι κάποτε υπήρχε μια πόλη, πολύ δε λιγότερο ότι αυτή ήταν η θέση της Αμβρύσσου, που βρίσκεται σε απόσταση δέκα ή είκοσι μιλίων.

Από την Αράχοβα η θέα εκτείνεται πάνω από την επίπεδη κορυφή της Κίρφεως προς τον Κορινθιακό κόλπο και τα βουνά της Αχαΐας, πάνω από τα οποία δέσποζαν εκείνα της Αρκαδίας, που αυτή την εποχή είναι καλυμμένα με χιόνι.

Σε μικρή απόσταση από την Αράχοβα, προσπεράσαμε μια πηγή που ονομάζεται Κούκουρα, και μετά από μιάμιση ώρα φτάσαμε στα ερείπια μιας αρχαίας πόλης, κειμένης πάνω σε ένα λόφο, με ένα ρυάκι στους πρόποδες του, θέση που ονομάζεται Ζεμενό ή Παλαιά Αράχοβα.

Οι τοίχοι της Ακρόπολης είναι κατά θέσεις διατηρημένοι σε καλή κατάσταση, και είναι της τέταρτης τεχνοτροπίας τοιχοποιίας, αλλά τα ερείπια έχουν καλυφτεί σε τέτοιο βαθμό από χαμόδεντρα και θάμνους, ειδικότερα από τα αδιαπέραστα σχίνα, που μπορεί να κρύβονται πολλά στοιχεία, που ίσως οδηγούσαν στην ανακάλυψη του αρχικού ονόματος και εξάλειφαν δυσκολίες και αντιφάσεις, που απαντώνται στους αρχαίους, αλλά και στους σύγχρονους συγγραφείς που έχουν γράψει για τη Φωκίδα.

Ο Στράβωνας δεν αναφέρει καμία θέση ανάμεσα στους Δελφούς και στη Δαύλεια και είναι μάλλον ένας ατυχής συνδυασμός, του ότι οποτεδήποτε υπάρχει μια παράλειψη ή μια ασάφεια σ' αυτόν τον συγγραφέα, αναφορικά με οποιαδήποτε τοποθεσία, παρατηρείται το ίδιο και στον Πausανία. Και ο Spon, ο Wheeler και ο Chandler έχουν φανεί πολύ υποχωρητικοί ως προς το να διαφοροποιηθούν από τους αρχαίους συγγραφείς ή έστω να διορθώσουν τα λάθη τους ή να καλύψουν τις παραλείψεις τους!

Ο Παυσανίας, στο δρόμο του από Δαύλεια προς Δελφούς αναφέρει μόνο το Φωκικό και τον τύμβο του Λάιου, παρόλο που πρέπει να είχε περάσει κοντά απ' αυτήν την τοποθεσία και δεν αποκλείεται να του είχε διαφύγει, ίσως όμως να ήταν κατεστραμμένη από τους Πέρσες ή κατά τη διάρκεια των Ιερών πολέμων των Φωκίων, και ως εκ τούτου δεν μνημονεύεται, ούτε από τον Στράβωνα, ούτε από τον Παυσανία, αλλά ο Σρον πρέπει να έχει περάσει ανάμεσα από τα ερείπια! Αυτή δεν είναι η μοναδική περίπτωση της εξαιρετικής αμέλειας του συγκεκριμένου συγγραφέα.

Ο Ηρόδοτος μνημονεύει την πόλη της Αιολίδας ή των Αιολιδών μεταξύ του Πανοπέα και των Δελφών, και παρότι δεν αναφέρεται από κανέναν άλλο συγγραφέα, μπορεί να είναι η συγκεκριμένη τοποθεσία. Οι Πέρσες, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, στο δρόμο τους προς Δελφούς πυρπόλησαν τον Πανοπέα, τη Δαύλεια και την Αιολίδα έχοντας τον Παρνασσό στα δεξιά τους. Εάν λοιπόν δεν είναι η Αιολίδα του Ηροδότου, μπορεί να είναι η Κυπάρισσος, που ο Στέφανος(Βυζάντιος) τοποθετεί στον Παρνασσό, κοντά στους Δελφούς, αν και ο Παυσανίας θεωρεί ότι η Αντίκυρα είναι η Κυπάρισσος. Ο Στράβωνας, ωστόσο, τις ξεχωρίζει σαφώς. Μπορεί να είναι ένα από τα έξι "ignobilis castella" της Φωκίδας, που καταλήφθηκαν από τον ύπατο T. Quinctius Flaminius, και των οποίων ο Λίβιος δεν έχει διασώσει τα ονόματα. Όχι μακριά απ' αυτήν τη θέση φτάσαμε σε ένα σημείο, όπου τρεις λόφοι και τρεις δρόμοι συναντώνται, ο ένας οδηγεί προς τους Δελφούς, ο άλλος προς την Άμβρυσσο και ο τρίτος προς τη Δαύλεια. Αυτό το

σημείο ονομάζεται Δερβένι, αλλά πιο συνηθισμένα Στενή, η αρχαία λέξη που περιγράφει αυτό το είδος περάσματος, σύμφωνα με το Λίβιο, αντιστοιχεί με τα *fauces* (στενά) των Λατίνων. Μερικοί μεγάλοι ογκόλιθοι υποδεικνύουν τον τύμβο του Λάιου. Πρόκειται για τις “τρεις κέλευθοι” του Σοφοκλή.[...].»

Μεταξύ των ετών 1804 και 1806 έφτασε στην Ελλάδα ο Άγγλος περιηγητής **William Gell**, ο οποίος φυσικά επισκέφτηκε και την περιοχή των Δελφών και στο βιβλίο του: *“Itinerary of Greece containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris and Thessaly”*, London 1819, σημείωσε αναλυτικά για την περιοχή της κοιλάδας του Πλειστού τα παρακάτω, αποτυπώνοντας με ακρίβεια τη διαδρομή του προς τους Δελφούς, ερχόμενος από την πλευρά της Δαύλειας. Συγκεκριμένα:

«[...]

(ΑΠΟ) ΤΡΙΟΔΟ ΠΡΟΣ ΠΑΝΙΑ

(Διάρκεια:) 1 ώρα και 12 λεπτά, μίλια ξηράς 3½

(ω. λ.)Ανάβαση από την Τρίοδο, δια μέσου της Σχιστής Οδού, μέσω ενός απότομου πλακόστρωτου δρόμου, που (δια)τρέχει τους πρόποδες του Παρνασσού στα δεξιά. Στα αριστερά είναι το βουνό Κίρφι.

(...24)Ο δρόμος είναι λαξευμένος στο βράχο από την αρχαιότητα.

(...7) Μια πηγή.

(...7) Ένα ψηλό σημείο του δρόμου, απ’ όπου - κοιτάζοντας πίσω - υπάρχει μια εξαιρετική θέα του ερειπωμένου χωριού της Μπαρδάνας και ενός μεγάλου

τμήματος της λίμνης Κωπαΐδας.

(...14) Μια εκκλησία στ' αριστερά. Διασχίζεις το ρυάκι σε μια μικρή πεδιάδα. Στ' αριστερά μια βρύση και μια συστάδα δέντρων.

(...11) Πάνω σε ένα ύψωμα του περάσματος μεταξύ των δύο βουνών, η ύπαρξη μερικών τετραγωνισμένων λίθων φανερώνει ότι η περιοχή είχε πιθανόν προστατευθεί ή οχυρωθεί. Στα δεξιά, η πηγή του Πλειστού και στ' αριστερά, μια λίμνη με κεραμότουβλα τριγύρω της.

(...9) Έχοντας προσπεράσει τη λίμνη, σε (απόσταση) τριακόσιες γιάρδες δεξιά παρατηρείς ένα Κάστρο, που το χαμηλότερο τμήμα των τειχών του είναι χτισμένο με πολυγωνικές πέτρες, πάνω από τις οποίες, όμως, υπάρχουν κυβόλιθοι σε οριζόντια διεύθυνση.

Δεν θα πρέπει να αποτελούσε τοποθεσία μεγάλης σπουδαιότητας, αλλά πιθανώς ήταν μια από τις πόλεις, που λεηλατήθηκαν από τους Πέρσες. Τα αρχαία τείχη ήσαν πιθανόν πολυγωνικά, ενώ οι ανώτερες σειρές αποτελούν την επισκευή τους μετά την αποχώρηση του Ξέρξη.

Σήμερα, η τοποθεσία ονομάζεται Πάνια ή Μπάνια, αλλά ενδεχομένως τα ερείπια αυτά να είναι γνωστά στους γύρω βοσκούς με άλλη ονομασία. Από την Πάνια προς την Αράχοβα υπάρχει μια συνεχής ανάβαση, διάρκειας μιας ώρας. Η Πάνια έχει θεωρεί ότι είναι η αρχαία Κυπάρισσος, αν και ο Παυσανίας αναφέρει ότι αυτό ήταν το αρχαίο όνομα της Αντίκυρας.

(ΑΠΟ ΤΟ) ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΠΑΝΙΑΣ ΠΡΟΣ ΚΑΣΤΡΙ Ή
ΔΕΛΦΟΥΣ

(Διάρκεια:) 3 ώρες και 9 λεπτά, μίλια ξηράς 10

(ω. λ.) Συνήθως οι ταξιδιώτες ανεβαίνουν στην Αράχοβα από την Πάνια, αλλά υπάρχει ακόμα ένας δρόμος κατά μήκος του πυθμένα της κοιλάδας ανάμεσα σε Παρνασό και Κίρφι. Εάν η Κυπάρισσος ή Έρανος ήταν ακριβώς κάτω από τη Λυκώρεια στον Παρνασό, είναι απολύτως λογικό να υποθέσουμε ότι η Πάνια είναι η Κυπάρισσος.

(...3) Διασχίζεις ένα χείμαρρο που κατεβαίνει από τον Παρνασό, ενώνεται με τον Πλειστό και εκβάλλει στον Κόλπο των Σαλώνων ή της Κρίσσας, στα ερείπια της Κίρρας κοντά στο Ξεροπήγαδο.

(...7) Διασχίζεις το κύριο ποτάμι. Τα βουνά καλλιεργούνται και καλύπτονται με αμπέλια.

(...11) Το ποτάμι ελίσσεται έξω από τα όρια του δρόμου.

(...9) Ένα ύψωμα ή μια κορυφή στη διάβαση της κοιλάδας μεταξύ των βουνών.

(...12) Μια κορυφή. Στα δεξιά, ψηλά στο βουνό, διακρίνεται η Αράχοβα. Στρίβεις αριστερά.

[...]

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους και τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους, και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1834, έφτασε στην περιοχή των Δελφών ο Άγγλος ιερωμένος **Richard Burgess**, ο οποίος στο βιβλίο του: *“Greece and the Levant or diary of a Summer’s excursion”*, London 1835, έγραψε:

« [...] Σε απόσταση μιας ώρας και δέκα λεπτών από την

Αράχονα στην αριστερή πλευρά του δρόμου υπάρχει ένας λόφος, με ένα ρυάκι να ρέει στη βάση του, που σήμερα ονομάζεται Ζεμενό.

Στη μια πλαγιά του λόφου υπάρχει μια κουφωμένη κοιλάδα και από τη βάση μέχρι την κορυφή της μπορούν να ανιχνευτούν ερείπια αναλημματικών τοίχων πλατυσμάτων της ίδιας τεχνοτροπίας μ' αυτή των αρχαίων Δελφών.

Στην κορυφή κείται μια μάζα ερειπίων, που, από τα ανατολικά, όπως κοιτάζει κάποιος από τη στενή κοιλάδα προς τα κάτω, έχει μια επιβλητική εμφάνιση. Εδώ, δίχως αμφιβολία, στεκόταν ο ναός της περιοχής και η Ακρόπολη, και συγκρίνοντας τα υπολείμματα αυτών των μικρών Δελφών με την εξέχουσα πόλη του Απόλλωνα, μπορεί ίσως να εξακριβωθεί κάτι περισσότερο σχετικά με την ακριβή θέση του Πύθιου ναού.

Ο Ηρόδοτος αναφέρει μια πόλη, που κείται μεταξύ του Πανοπέα και των Δελφών, καλούμενη Αιολίδα και μόνον το όνομα της Κυπαρίσσου υπάρχει για να το υποστηρίξει, αλλά καθώς δεν έχει βρεθεί ποτέ, ούτε μετάλλιο, ούτε επιγραφή, για να επιβεβαιώσει το σημείο, τα ερείπια κοντά στο ποτάμι του Ζεμενού θα πρέπει να αφιεθούν για μελλοντικές ανακαλύψεις.

Πίσω από εκείνα τα ερείπια υψώνονται οι απόκρημνες κορυφές του Παρνασσού και στην απέναντι πλαγιά της κοιλάδας βουνά σκοτεινά από τα αλπικά έλατα.[...]».

Λίγα χρόνια μετά ο Γερμανός αρχαιολόγος και αργότερα διαπρεπής καθηγητής της ρωμαϊκής φιλολογίας και

αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών **H. N. Ulrichs**, στο βιβλίο του: *“Reisen und Forschungen in Griechenland”* (“Ταξίδια και έρευνες στην Ελλάδα”), Bremen 1840, και ειδικότερα στο μέρος: «Ταξίδι στη Φωκίδα και Βοιωτία από τους Δελφούς μέχρι τη Θήβα» αναφέρει, στα κεφάλαια 9 και 10 αντίστοιχα, τα παρακάτω:

« [...] Η Ανεμώρεια, λεκτικά το ύψωμα των ανέμων, αναφέρεται ως τόπος που σχημάτιζε τα σύνορα της περιοχής των Δελφών προς τη Φωκίδα. Βρισκόταν σε ύψωμα κάτω από το Κατοπήριο, μιας βραχώδους πλαγιάς του Παρνασσού που στέλνει ξαφνικούς ανέμους, και έλαβε το όνομά της από την ανεμώδη τραχιά θέση της. Αυτά τα στοιχεία υπάρχουν όλα στην Αράχοβα και έτσι μπορούμε να τοποθετήσουμε εδώ την ήδη από τον Όμηρο αναφερόμενη αρχαία Ανεμώρεια. Επίσης, υπάρχουν - αν και όχι στο χωριό, πάντως σε μικρή απόσταση και δυτικά από αυτό - πάνω από το πηγάδι που ανήκει στο χωριό, ίχνη αρχαίων ελληνικών τειχών. Ο σημερινός Πετρίτης, επομένως, είναι το αρχαίο Κατοπήριο, που λέγεται ότι έλαβε το όνομά του από το γεγονός, ότι ο Απόλλωνας είδε από εκεί ψηλά, σαν από φυλάκιο, τον Πυθικό δράκο και τον σκότωσε με τα βέλη του.

Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν πρέπει να τοποθετήσουμε την Ανεμώρεια και το Κατοπήριο ανατολικότερα της Αράχοβας, επειδή ο Πετρίτης είναι ο έσχατος βράχος του Παρνασσού που φαίνεται από τους Δελφούς και από όπου ο Απόλλωνας, ερχόμενος σύμφωνα με το μύθο από τον Πανοπέα, μπορούσε να

πρωτοαντιληφθεί το δράκο, που ήταν ξαπλωμένος μπροστά στη σπηλιά του[...].» και πιο κάτω:

« [...] Ο Πλειστός που, όντας πιο κοντά στις κύριες του πηγές, έχει εδώ και το καλοκαίρι κάμποσο νερό, πηγάζει ενάμιση μίλι περίπου πιο βόρεια, σχεδόν κάτω από την κορυφή του Λυκεριού. Εκεί όπου ο δρόμος διασχίζει το ποτάμι βρίσκονται αριστερά σε ένα ύψωμα τα ερείπια ενός μεγάλου συμπαγούς οικισμού, που φέρει το απροσδιόριστο όνομα Παλαιόκαστρο. Τα τείχη αποτελούνται εν μέρει από πολυγωνικούς, εν μέρει από λαξευμένους και μη λειασμένους λίθους. Εσωτερικά υπάρχουν ψηλές επιχωματώσεις καλυμμένες με θάμνους.

Αυτά τα ερείπια ανήκουν είτε στην αρχαία Κυπάρισσο, τη θέση της οποίας ο Όμηρος δεν την αναφέρει με ακρίβεια, ο Στράβωνας όμως την τοποθετεί κάτω από το όρος του Παρνασσού, ο Στέφανος και ο Ευστάθιος στην περιοχή των Δελφών, δηλαδή σε μια κοιλάδα ή ένα φαράγγι εκεί κοντά, είτε πρόκειται για τα απομεινάρια της πόλης των Αιολιδών, η οποία βρισκόταν σύμφωνα με τον Παυσανία στο δρόμο από τον Πανοπέα μέσω Δαυλίδας προς τους Δελφούς. Άλλη επιλογή δεν υπάρχει.

Ένα τμήμα του περσικού στρατού, σταλμένου από τον Ξέρξη για να ληστέψει το Ιερό των Δελφών, είχε καταστρέψει και αυτή την πόλη και έκτοτε δεν αναφέρθηκε ξανά, πράγμα που μας οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι δεν ξαναχτίστηκε ποτέ ή έμεινε ασήμαντος τόπος.

Η Κυπάρισσος λέγεται ότι έλαβε το όνομά της από τον ομώνυμο ήρωα, ένα γιο του Μινύα και αδελφό του

Ορχομενού, άρα από έναν από τους Αιολίδες από το γένος του Σίσυφου. Γι' αυτό το λόγο συμπεραίνω ότι η Κυπάρισσος του Ομήρου και η αναφερόμενη από τον Ηρόδοτο πόλη των Αιολιδών ταυτιζόταν, και ότι το Παλαιόκαστρο είναι τα ερείπιά της, όντας στην κατεστραμμένη κατάσταση, στην οποία την άφησαν οι Πέρσες. Τώρα η κοιλάδα αρχίζει και στενεύει. Γυμνά βουνά περιβάλλουν την έρημη περιοχή και η Κίρφι παίρνει το όνομα Ξεροβούνι [...].»

Ο Σκωτσέζος **William Mure**, ονομαστός κλασικός φιλόλογος έφτασε και αυτός στους Δελφούς στις αρχές Μαρτίου του 1838, και στο βιβλίο του: *“Journal of a tour in Greece and the Ionian Islands”, Edinbourg and London 1842* σημειώνει μεταξύ άλλων:

« [...] Στη δυτική βάση του λόφου της Αράχοβας περνάμε στην αριστερή πλευρά του δρόμου. Ακριβώς πριν, ένας μικρός χείμαρρος διασχίζει τη βάση ενός μνημείου, προφανώς ταφικού χαρακτήρα, φτιαγμένου από συμπαγή ελληνική τοιχοποιία, ίσως η εσωτερική επένδυση ενός τύμβου. Σε μικρή απόσταση προς την ίδια κατεύθυνση πάνω σε ένα ασήμαντο ύψωμα, βρίσκονται τα ερείπια του τείχους ενός μικρού ελληνικού φρουρίου .

Ο τόπος που έλαβε χώρα ο θάνατος του Λάιου τοποθετείται στο σημείο όπου ο δρόμος προς Δίστομο, την αρχαία Άμβρυσσο, και από εκεί προς τον Κορινθιακό Κόλπο, στρίβει προς τα δεξιά, από εκεί που οδηγεί προς τη Δαύλεια και τη Θήβα. Σήμερα, ονομάζεται Στενή ή πύλη του Ζεμενού. Μ' αυτό το τελευταίο όνομα ονομάζεται και ένα

Χάνι ένα ή δυο μίλια πάνω στη Στενή, από την πλευρά των Δελφών, όπου σταματήσαμε για να ξεκουραστούμε το μεσημέρι. Φαίνεται ότι ήταν κοινός (δρόμος) προς όλη τη στενή κοιλάδα κάτω από την Αράχοβα.[...]

Ο Γερμανός **Christian August Brandis**, καθηγητής της φιλοσοφίας στο νεοσύστατο τότε Πανεπιστήμιο της Βόννης, ο οποίος από το 1836 έως το 1839 ήταν δάσκαλος του νεαρού βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα, επισκέφτηκε την περιοχή των Δελφών και στο βιβλίο του: “*Mittheilungen uber Griechenland*”, Leipzig 1842, έγραψε:

« [...] Μερικά παλαιά τείχη στην κοιλάδα του Πλατανιά θυμίζουν τον τόπο συνέλευσης των πόλεων της Φωκίδας, λείψανα τειχών στη Σχιστή, τον τάφο του Οιδίποδα. Μετά, ο δρόμος ανεβαίνει ένα στενό φαράγγι (τα στενά του Ζεμενού) και φτάνει σε ένα απομονωμένο χάνι με ωραίο βρύση μπροστά του, και μετά συνεχίζει ανεβαίνοντας από ένα απογυμνωμένο φαράγγι μεταξύ της Κίρφεως και του Παρνασσού προς τον Πλειστό, που ηγγάζει βόρεια από το οροπέδιο του Παρνασσού και κατά μήκος του οποίου ποταμού περνάει ο πιο άνετος δρόμος προς την πεδιάδα των Σαλώνων.

Αφήνοντας πίσω μας δεξιά σε ένα εξέχοντα λόφο τα ερείπια της Κυπαρίσσου ή Αιολίδας, στρεφόμεστε προς το ψηλό βουνό της Αράχοβας, ένα μεγαλοπρεπές χωριό ευρισκόμενο σε γραφική τοποθεσία σε ένα ύψωμα μέσα στα δέντρα.[...]

Ο Γερμανός **Friedrich Gottlieb Welcker**, που επισκέφτηκε την Ελλάδα το 1841 - 1843 στο βιβλίο του: *“Tagebuch einer griechischen Reise”, Berlin 1865*, γράφει:

« [...] Η Σχιστή οδός δείχνει εξωπραγματική (τώρα στενή), υπάρχουν πολύ πιο στενοί δρόμοι. Στο άνοιγμα προς Κόρινθο βρίσκεται το κυριότερο σημείο στο μύθο του Οιδίποδα. Ο Παρνασσός στην καινούργια κατεύθυνση είναι σαν κομμένος στη μέση και προβάλλει μια πλαγιά, που δεν έχω δει τίποτα παρόμοιο σε ό,τι αφορά ύψος και μήκος. Καταρράκτες δημιούργησαν χαράδρες, φαίνονται και σπήλαια. Το ψηλό βουνό απέναντι, η Κίρφι, αν δεν απατώμαι, και αυτή πολύ απόκρημνη, με μία ζώνη από πεύκα πάντως. Μία ώρα περίπου πριν την Τρίοδο βρίσκεται δεξιά του δρόμου, σε ένα χαμηλό λόφο, η Κυπάρισσος ή η πόλη των Αιολιδών. Τείχη φαίνονται από το δρόμο. Μια τόσο απομονωμένη και περικλειστη πόλη δεν έχω ξαναδεί.[...]».

Ο Ελβετός **Wilhelm V. Vischer**(πατήρ), διάσημος στην εποχή του ως καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Βασιλείας, που επισκέφτηκε το 1853 σχεδόν ολόκληρη την ηπειρωτική Ελλάδα, δημοσίευσε το 1857, στη Βασιλεία της Ελβετίας, το ογκώδες οδοιπορικό του με τίτλο: *“Erinnerungen und Eindrücke aus Griechenland”*. Σε αυτό το έργο του, αναφερόμενος στο ταξίδι του προς τους Δελφούς, σημειώνει: « [...] Και μετά το Ζεμενό πρέπει να ανεβαίνει κανείς για αρκετή ώρα, για να φτάσει στο διάσελο από το οποίο το νερό ρέει ανατολικά προς την κοιλάδα του

Κηφισού, δυτικά δε προς τον κάμπο των Σαλώνων. Αυτό το διάσελο συνδέει τον Παρνασσό με την πολύ χαμηλότερη και ξερή Κίρφι. Πέρα από το διάσελο κατεβαίνει μέσα σε ένα φαράγγι του Παρνασσού ο Πλειστός, τον οποίο βρήκα αρκετά πλούσιο σε νερό. Και εκεί που τον περνάει ο δρόμος, βρίσκονται, εν μέρει δεξιά σε ένα πλάτωμα, εν μέρει κοντά στο ίδιο το ποτάμι, αρκετά ασήμαντα ερείπια, ίσως αυτά της Κυπαρίσσου ή των Αιολιδών, άλλα ίσως και τα δύο ονόματα να δηλώνουν μία και την ίδια πόλη. Η πρώτη αναφέρεται μόνο στον Όμηρο, ενώ οι Αιολίδες κήκαν στους περσικούς πολέμους και ίσως να μην αναστηλώθηκαν ποτέ, πάντως δεν αναφέρονται πλέον.

Η πόλη πρέπει να έλεγχε πλήρως το διάσελο. Από εδώ, ο δρόμος οδηγεί κατευθείαν στα Σάλωνα, ακολουθώντας τον Πλειστό στο βαθύ του φαράγγι, ενώ δεξιά, ένας άλλος δρόμος σκαρφαλώνει στις πλαγιές του Παρνασσού μέχρι την Αράχοβα.[...]».

Ο **dr. Habbo Gerhard Lolling**, που υπήρξε η πρώτη αυθεντία πάνω στην αρχαία τοπογραφία της Ελλάδος, σε συνδυασμό με το σημαντικό βαθμό γνώσης του και για το παρελθόν και για την εποχή του, στο βιβλίο του: *“Reisenotizen aus Griechenland 1876 und 1877”*, Berlin, αναφερόμενος στο ταξίδι του προς Δελφούς γράφει τα εξής:

« [...] Από εδώ και πέρα, ο δρόμος για τους Δελφούς είναι ανηφορικός και πιο δύσκολος, στην αρχαιότητα όμως πρέπει να υπήρχε δρόμος για άμαξες, ίσως με τεχνητές

ράγες πάνω από τα βράχια, που τέτοιες συνήθιζαν οι αρχαίοι Έλληνες να τοποθετούν σε δύσκολο έδαφος με πολλή κίνηση.

Μέσα από μια έρημη κοιλάδα, που περικλείεται δεξιά και αριστερά από γυμνούς βράχους, φτάνει κανείς σε 18 λεπτά από την Τρίοδο σε ένα ρέμα που διασχίζει την κοιλάδα, και από εκεί σε 14 λεπτά στο χάνι του Ζεμενού με τον τεράστιο πλάτανο, 3 λιβάδια και μια πηγή με κρύο νερό. Βρίσκεσαι εδώ, εκτός από τα συνηθισμένα ποτά (καφέ όχι), ψωμί και κρέας, όχι πάντα όμως. Καλό θα είναι να συνεννοηθείτε κατά την άφιξη ήδη για την τιμή. Το χάνι είναι, όπως τα περισσότερα, για την διαμονή και όχι για τη διατροφή. [...;;;] της Κυπαρίσσου, που σύμφωνα με τον Πausανία ήταν το όνομα της Αντίκυρας (Άσπρα Σπίτια). Αλλιώς θα σκεφτόταν κανείς μάλλον την Αιολίδα, που καταστράφηκε, μαζί με τον Πανοπέα και τη Δαυλίδα, από τους Πέρσες.

Ο Ούλριχς υποθέτει ότι η Αιολίδα και η Κυπάρισσος ταυτίζονται. Ένας άλλος, ασήμαντος όμως τόπος στην κοιλάδα του Πλειστού, ανάμεσα στον Παρνασσό και στην Κίρφι, ήταν η Έρανος. Το Παλαιόκαστρο της Κυπαρίσσου (Αιολίδας;) απέχει μια ώρα από την Αράχοβα.

Στην άκρη του λόφου παρατηρεί κανείς ερείπια από πολυγωνικά τείχη, οι πάνω στρώσεις των οποίων αποτελούνταν από αρκετά ιδιόμορφους οριζοντίους λίθους. Ένα ψηλό στρώμα επιχωματώσεων στο εσωτερικό εκτείνεται μέχρι τα ερείπια των τειχών και είναι γεμάτο βάτα που δεν σε αφήνουν να εξετάσεις τα τείχη. Από την ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης από τους Πέρσες πόλης

[...;;;;] οδοιπόρους. Θα ήταν καλό να φέρει κανείς τόσο τη διατροφή του, όπως και κουβέρτες και λοιπά για τη διανυκτέρευση. Ο δρόμος ακόμα ανεβαίνει μέχρι το δεύτερο χάνι, κοντά στο οποίο βρίσκεται κάτω από μερικά ψηλά πουρνάρια το ξωκκλήσι του Αγίου Αθανασίου (μετά από 22 λεπτά). Περνάς με το άλογο την αυλή του χανιού, που μοιάζει με το προηγούμενο και μετά περνάς μια πηγή με ένα εικονοστάσιο. Εδώ, το έδαφος γίνεται πεδινό, μέχρι που μετά από 10 λεπτά μερικοί βραχώδεις βράχοι προβάλλουν στην κοιλάδα από το Βορρά, από την πλευρά του Παρνασσού δηλαδή. Από εκεί και πέρα κατεβαίνει η πεδιάδα και αρχίζει να γίνεται κυματιστή. Μετά από 6 λεπτά στα δεξιά ένα εργαστήριο αγγειοπλαστικής. Εδώ κατεβαίνει πολύ ο δρόμος σε ένα βαθύ ρέμα, στο οποίο βρίσκονται ένας νερόμυλος κινούμενος από νερό πηγής και ένας κήπος με καλλιέργειες βαμβακιού (μετά από 10 λεπτά). Κοντά στο σημείο, όπου ο Πλειστός (Ξεροπόταμος) περνάει το δρόμο, βρίσκεται ένα σημαντικό Παλαιόκαστρο, το οποίο συνήθως[...;;] εμείς τίποτα, το μέρος παραήταν μάλλον ασήμαντο κι έμεινε μέσα στα ερείπιά του.[...], και πιο κάτω «[...]Κατά γενική άποψη, η Αράχοβα βρίσκεται στο σημείο της αρχαίας Ανεμώρειας, όπου είχε τα όρια του ο Δήμος των Δελφών. Η Ανεμώρεια, λεκτικά το ανεμώδες ύψωμα, βρισκόταν σε μια προεξοχή ενός βράχου κάτω από το μέρος του Παρνασσού που λέγεται Κατοπτήριο, επειδή εκεί ο Απόλλωνας ανακάλυψε το δράκο Πύθωνα, που απειλούσε το νεοϊδρυθέν ιερό με καταστροφή. Το Κατοπτήριο έχει σήμερα το όνομα Πετρίτης. [...].»

Το 1876 επισκέφτηκε τους Δελφούς και την Αράχοβα ο Γάλλος **Alfred Gillieron**, ο οποίος στο βιβλίο του: “*Grece and Turquie*”, Paris 1877 έγραψε:

« [...] Το πρωί θα εξαφανιστούμε νωρίς από τον ενοχλητικό οικοδεσπότη μας. Φεύγοντας από την Αράχοβα η κοιλάδα του Πλειστού φαίνεται θλιμμένη και έρημη, γεμάτη αμπέλια, γεμάτη δέντρα. Το κουράγιο μας είναι πολύ δυνατό μέσα σ’ αυτόν τον αυχένα, που μοιάζει να βυθίζεται σε αιώνια υπνηλία. Εν τούτοις, να ένας μύλος συνομιλεί θορυβωδώς με τον Πλειστό, τραγουδά ακόμα κρυμμένος κάτω από μια συστάδα από λεύκες, αλλά το χαρούμενο τραγούδι θα εκπνεύσει εντός ολίγου ανάμεσα στα ξερά βράχια. Αριστερά, η αρχαία πόλη των Αιολιδών έχει αφήσει μερικά ερείπια πάνω σε μια ρώγα βυζιού από θάμνους. Από απόσταση 24 αιώνων αυτά τα ερείπια μας μιλούν ακόμη για τους Πέρσες και τις ιερόσυλες μανίες τους, διότι οι Αιολίδες είχαν καταστραφεί από τη στρατιωτική φάλαγγα των βαρβάρων, που είχαν σταλεί εναντίον των Δελφών, και αυτή δεν ξανακτίστηκε έκτοτε. Αισθάνεται κανείς σχεδόν άσχημα λίγο πιο κάτω μέσα στο έρημο Δερβένι ή κλεισούρα του Ζεμενού. Οι βράχοι τού Παρνασσού και του Ξεροβουνιού έχουν όψεις άγριες και περήφανες.[...]».

Ό πολύ γνωστός ευπατρίδης Αμερικανός **Jhon Bleecker Miller**, αφού επισκέφτηκε εκτός των άλλων τα αξιολογότερα μέρη της Κορινθίας, Φωκίδος και Βοιωτίας μαζί με τον σημαντικό Αραχοβίτη ιστορικό **Γεώργιο Κρέμο**

σε επιστολή του, στις 4 Ἀπριλίου 1874 προς την εφημερίδα «Ν. Ἑλλάς» περιέγραψε με γλαφυρότητα τις εντυπώσεις του για τη διαδρομή Δελφοί - Αράχοβα - Δίστομο. Σε αυτή λοιπόν την επιστολή του μεταξύ άλλων σημαντικών σημείωσε τα εξής ενδιαφέροντα:

« [...] Πρὸς δυσμὰς δὲ τῆς Ἀραχώθης ἐπεσκεψάμεθα ἀναμφισβήτητον τινὸς ἀρχαίας πόλεως ἑλληνικῆς θέσιν. Ὁ κ. Κρέμος, ὅστις καὶ πρῶτος παρετήρησε τὴν θέσιν, θεωρεῖ ταύτην ἐν ἧ πολλὰ τὰ τεκμήρια ἀρχαίας πόλεως τὴν τῆς ὀμηρικῆς Ἄνεμωρείας καὶ πολὺ πιθανόν, διότι ἡ θέσις αὕτη συνάδει πρὸς τὰ βραχέα, δυστυχῶς, περὶ Ἄνεμωρείας χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Καθόλου δὲ ὁ κ. Κρέμος, ὅστις πολλῆς τέρψεως καὶ ὠφελείας ἡμῖν πρόξενος ἐγένετο καθ' ὅλην τὴν ἐκδρομὴν ταύτην, ὡς λίαν ἐντριβῆς περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, τῆς Φωκίδος, δύναται νὰ σαφηνίσῃ πολλὰ ταύτης ἀμφίβολα.

Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς Ἀραχόθης πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Παρνασοῦ καὶ τῆς Κίρφεως ἀποτελουμένην ἐπιμήκη κοιλάδα, δι' ἧς ἦγε ἡ Σχιστὴ ὁδός, εὔρομεν δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πολυάριθμα λείψανα μεγάλου φρουρίου ἢ μικρᾶς πόλεως ἐπὶ λόφου οὐδέν ὄνομα μέχρι τῆς σήμερον λαβούσης. Ὁ νῦν δήμαρχος Παπαϊωάννου ἐδήλωσεν ὅτι σκοπεῖ νὰ ἐνεργήσῃ ἐνταῦθα ἀνασκαφάς.[...]».

Με ὅλους τους παραπάνω περιηγητές, οιονεῖ ερευνητές, ἐκλείσει ὁ πρῶτος κύκλος ταύτισης των ἀρχαίων φωκικῶν πόλεων, με βάση τις ἀρχαίες γραπτές πηγές. Ἔτσι,

στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, και αναφορικά με την Παρνασσία Νάπη - Κοιλάδα Πλειστού είχε παγιωθεί η άποψη ότι:

i) Δυτικά της Αράχοβας, στη θέση του σημερινού νεκροταφείου, υπήρξε η ομηρική *Ανεμώρεια*.

ii) Ανατολικά της Αράχοβας, στη σημερινή θέση «Μπάνια» υπήρξε η ομηρική *Κυπάρισσος*, η οποία κατ' άλλους ταυτίστηκε με την *πόλη των Αιολιδέων* που αναφέρει ο Ηρόδοτος και τοποθετήθηκε στη θέση «*Παλιόπυργος*», που βρίσκεται δυτικά του «*Ζεμενού*» και ανατολικά της «*Μπάνιας*». Βεβαίως, στην υπόψη περιοχή κατά καιρούς έχουν «*παίξει*» και τα ονόματα των φωκικών πόλεων: *Έρωχος*, *Έραννος*, *Υάμπολις* και *Φλυγόνιο*.

Το 1874, με βάση όλη αυτή την πρωτόλεια αρχαιολογική έρευνα των περιηγητών, ο τότε Δήμαρχος Αράχοβας **Λουκάς Παπαϊωάννου**, ιατρός, και μετέπειτα διαπρεπής καθηγητής της Ιατρικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ίσως παρακινούμενος και από τον συμπολίτη του καθηγητή της Ιστορίας Γεώργιο Κρέμο, που είχε ταυτίσει την Ανεμώρεια με τη θέση του σημερινού νεκροταφείου δυτικά της Αράχοβας, με έγγραφό του, στις 3/9/1874, με αριθ. πρωτ. 743/Δ.167 προς το Επαρχεῖον Λεβαδείας, ζήτησε την μετονομασία της Αράχοβας σε Ανεμώρεια, αναφέροντας μεταξύ άλλων τα εξής σημαντικά:

« [...] Τρία λεπτά πρὸς δυσμὰς τῆς κώμης Ἀραχώβης κεῖται λόφος, ἐφ' οὗ καὶ περὶ ὃν ὑπάρχουσι λείψανα ἀξιόλογα ἀρχαίων τειχῶν, πολλοὶ τάφοι, μέρος ἰκανόν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, θέσεις κεράμων καὶ συντριμμάτων ἀγγείων συνήθως ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς τάφοις εὕρισκομένων καὶ ἐν γένει ἄλλα πολλὰ τεκμήρια δηλοῦντα ὅτι ἐπὶ τῆς εἰρημένης

τοποθεσίας ἔκειτο ἀναμφισβητήτως πόλις ἀρχαία κατὰ τὸν λόφον δὲ τοῦτον καὶ περὶ αὐτὴν τιθεῖσι τὴν ἀρχαίαν Ἀνεμώρειαν ὁ Πausanίας, ὁ Stráβων, ὁ I. Tζέτζης («Σχολ. εἰς Λυκοφρ.»), οἱ ἐπισημότεροι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων περιηγηταὶ καὶ ἰδίως ὁ Leak, ὁ Göttling, ὁ Müller, ὁ Ulrich, ὁ Bursian καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι ἔτι δὲ καὶ ὁ νεώτατος Ἀμερικανὸς περιηγητὴς Miller, ὅστις ἐπιστατικώτερον πάντων ἐπεθεώρησε τὴν τοπογραφίαν τοῦ δήμου Ἀραχῶβης καὶ κατὰ τὸν τελειότατον δὲ χάρτην τῆς Ἑλλάδος τοῦ Kierpert ἢ τοποθεσία τῆς Ἀνεμωρείας ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἀραχῶβης ὀρίζεται, κρίνοντες ἀπὸ σκοποῦ τὴν τῶν οἰκείων χωρίων πάντων τῶν μνημονευθέντων συγγραφέων καὶ περιηγητῶν παράθεσιν, ἀρκούμεθα μνημονεύοντες τοῦ Ulrichs λέγοντες αὐταῖς λέξεσιν τάδε: «Anemoria [...] auf keinen Fall verlegt werden ("Reisen und Forschungen in Griechenland" von H. N. Ulrichs 1850, p.130)».

Ἦτοι: «Ἡ Ἀνεμώρεια ὀρίζεται ἀποτελοῦσα τὸ τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Φωκίδος ὄριον πρὸς δὲ τὰς παραδόσεις ταύτας συνάδει ἰκανῶς ἢ Ἀράχωβα, ὥστε τὴν τῆς πάλαι ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου μνημονευομένης Ἀνεμωρείας τοποθεσίαν νὰ ὀρίσωμεν ἐπ' αὐτῆς. Εὐρίσκονται δὲ πρὸς τούτοις ἐν σμικρᾷ ἀποστάσει πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀραχῶβης λείψανα ἀρχαίων ἐλληνικῶν τειχῶν... Περαιτέρω δὲ τῆς Ἀραχῶβης πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς οὐδαμῶς πρέπει ἢ Ἀνεμώρεια νὰ μετατεθῆ.» Κατὰ τὰ εἰρημένα λοιπὸν ἐξάγεται ἀριδῆλως ὅτι ἐγγύτατα τῆς Ἀραχῶβης ἢ σχεδὸν ἐπ' αὐτῆς ἔκειτο ἢ ἀρχαία Ἀνεμώρεια.[...].»

Μετά την πρώτη περίοδο αρχαιολογικών αναζητήσεων της Φωκίδας¹, με βάση τις αναφορές των αρχαίων συγγραφέων, ακολούθησε ο κύκλος της επιγραφικής αναζήτησης με τη δημιουργία ειδικών επιγραφικών αποστολών, οι οποίες στη συνέχεια έδωσαν θέση στη συστηματική ανασκαφική έρευνα.

Είχε προηγηθεί η έρευνα των Γάλλων στην Ελάτεια και των Άγγλων στις Άβες και την Υάμπολη, για να ακολουθήσουν οι σημαντικές ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στους Δελφούς, η οποία έδωσε στη συνέχεια μεγάλη ώθηση, πέρα από τη γνώση του Δελφικού ιερού, και στην ιστορία των υπόλοιπων φωκικών πόλεων, με πλήθος επιγραφών που ήρθαν στο φως και με την επέκταση των ερευνών της Γαλλικής αρχαιολογικής σχολής, στην όμορη περιοχή των Δελφών, δηλαδή Κρίσσα και Κίρρα, το 1936 - 1938 και Κωρύκιον Άντρον, το 1970.

Μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου και τη λήξη του εμφυλίου πολέμου η έρευνα των ξένων σχολών συνεχίστηκε με τους **Eug. Vanderpool** και **Ed. French** στο Φωκικό το 1960, με την ελληνογαλλική ανασκαφή στο Μεδεώνα το 1962 και με την ανασκαφή από τους Γερμανούς του Ιερού της φωκικής Υάμπολης (στο Καλαπόδι

¹ Σχετικά με το ιστορικό των αρχαιολογικών αναζητήσεων στη Φωκίδα είχαμε ως βάση τη δημοσίευση: **«Συμβολή στην Τοπογραφία της Αρχαίας Φωκίδας»**, του Φώτη Ντάσιου, Ανάτυπο από **«Φωκικά Χρονικά»**, τόμος Δ΄ Άμφισσα 1992.

Λοκρίδας) από το 1974 έως το 1984, και αργότερα πάλι, το 2005 - 2006, με τον **Rainer Felsch**.

Τώρα όσον αφορά την ελληνική αρχαιολογική δραστηριότητα στην περιοχή της Φωκίδας, αυτή έγινε αισθητή με τον **Αλ. Κεραμόπουλο** στους Δελφούς από το 1905 έως το 1910. Την ίδια εποχή ο **Γ. Σωτηριάδης** μελετούσε τα προϊστορικά στρώματα της κοιλάδας του Κηφισσού με ανασκαφές στην Ελάτεια και την Αγία Μαρίνα. Μετά τις υπηρεσιακές μεταβολές του 1910 τους παραπάνω διαδέχθηκαν οι: **Παπαδάκης, Καρούζος, Πλάτων** και **Θρεψιάδης** με έδρα τη Θήβα.

Μετά την ίδρυση της Εφορείας Δελφών (το 1942), και ειδικότερα μετά το 1950, παράλληλα με τις άλλες προτεραιότητες της υπηρεσίας αυτής (ανασυγκρότηση Εφορείας, επανέκθεση Μουσείου Δελφών) συνεχίστηκαν οι έρευνες και σε άλλες περιοχές της Φωκίδας (*Κίρρα, Γλας, Ιτέα, Αντίκυρα, Δίστομο, Καρακόλιθος*).

Η σύγχρονη, λοιπόν, αρχαιολογική έρευνα της Φωκίδας, που ουσιαστικά ξεκίνησε από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή με την ανασκαφή του Δελφικού Ιερού, και ειδικότερα αυτή που αφορά στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα της Παρνασσίας Νάπης, ελλείπει επιγραφικών στοιχείων μέχρι σήμερα, δεν έχει αποφανθεί τελεσίδικα, για το ποιές πόλεις υπήρχαν στην περιοχή αυτή και πού ακριβώς βρισκόταν η κάθε μια τους.

Επομένως, το εν λόγω ζήτημα παραμένει ακόμα ανοικτό για τους επιστήμονες αρχαιολόγους και, βεβαίως, όπως συμβαίνει πάντα σε τέτοιες περιπτώσεις, δίνεται η

ευκαιρία να εισπηδήσουν σε αυτό το «παιχνίδι» έρευνας και ...λαθρεπιβάτες, δηλαδή οι πάντα εν περισσεία ευρικόμενοι μη ειδικοί, όπως στην περίπτωση αυτή ο υπογράφων, ερασιτέχνες είτε της αρχαιολογίας, είτε της τοπωνυμολογίας.

Εν πάση περιπτώσει, προκειμένου να πλησιάσουμε ακόμα περισσότερο το υπόψη ζήτημα, χωρίς να έχουμε στη διάθεσή μας κάποια πρόσθετα αρχαιολογικά ευρήματα (π.χ. επιγραφές), θα πρέπει κατά τη γνώμη μου να είμαστε ανοικτοί και σε ανατροπές παραδεδεγμένων θέσεων και απόψεων, προκειμένου να γίνει κατορθωτή η εναρμόνιση όλων των αρχαίων γραπτών πηγών, που αναφέρονται στην κεντρική και ανατολική περιοχή της κοιλάδας του Πλειστού.

2. Συσχέτιση των αρχαίων γραπτών πηγών.

2.1 Γενικά

Αρχικά, θα ασχοληθούμε με το αρχαίο τοπωνύμιο *Κυπάρισσος*, το οποίο έχει φέρει πολύ σύγχυση, εξαιτίας των ασαφειών που υπάρχουν στις αρχαίες γραπτές πηγές. Στη συνέχεια, με το αρχαίο τοπωνύμιο *Ανεμώρεια*, που είναι και το κεντρικό πρόβλημα στην αρχαία τοπογραφία της κοιλάδας του Πλειστού. Κατόπιν θα περάσουμε στο τοπωνύμιο(;) *Αιολιδών πόλις*, που αναφέρεται μόνο από τον Ηρόδοτο, και θα κλείσουμε την έρευνά μας με το τοπωνύμιο *Υάμπολη*, που εμπλέκεται και αυτό με την *Παρνασσία Νάπη / Κοιλάδα του Πλειστού* από ορισμένες γραπτές πηγές.

2.2. Κυπάρισσος

Η πρώτη γραπτή αναφορά για την *Κυπάρισσο*, όπως και για άλλες σημαντικές πόλεις της αρχαίας Φωκίδας βρίσκεται, ως γνωστόν, στη **Ραψωδία Β'** της **Ιλιάδας** και ειδικότερα στους στίχους 517 - 526:

« [...]

*Αὐτὰρ Φωκῆων Σχεδῖος καὶ Ἐπίστροφος ἦρχον,
υἱέες Ἴφίτου μεγαθύμου Ναυβολίδαο.*

*Οἱ Κυπάρισσον ἔχον Πυθῶνα τε πετρήεσαν
Κρῖσάν τε ζαθέην καὶ Δαυλίδα καὶ Πανοπήα.
οἳ τ' Ἀνεμώρειαν καὶ Ὑάμπολιν ἀμφινέμοντο,*

οἱ τ' ἄρα πάρ' ποταμόν Κηφισσόν δῖον ἔναιον,
οἷ τε Λίλαιαν ἔχον πηγῆς ἐπί Κηφισοῖο'
τοῖς δ' ἅμα τεσσαράκοντα μέλαινοι νῆες ἔποντο
οἷ μὲν Φωκῆων στίχας ἴστασαν ἀμφιέποντες,
Βοιωτῶν δ' ἔμπλην ἐπ' ἀριστερά θωρήσσαντο.
[...].»

και σε μετάφραση **Ιάκωβου Πολυλά** σημαίνει:

« [...]

Με τους Φωκείς ο Επίστροφος ερχόταν κι ο Σχεδῖος,
υιοί του μεγαλόψυχου Ιφίτου Ναυβουλίδη.
Τους ἔστειλε η Κυπάρισσος καὶ ἡ Πυθῶ η πετρώδης,
η θεία Κρίσσα και η Δαυλῖς, ο Πανοπέας κι ἀκόμη
τα μέρη της Γιαμπόλεως και της Ανεμωρείας
κι αὐτά που ο θεῖος ποταμός ο Κηφισσός ποτίζει
και η Λίλαια, που χτίστηκε ἐπάνω στις πηγές του
κι εἶχαν σαράντα ολόμαυρα κατόπι τους καράβια.
Και κολλητά στους Βοιωτούς, στο αριστερό του πλάγι
Οι πολεμάρχοι εσύνταξαν τα πλήθη των Φωκῆων.
[...].»

Μέχρις ἐδῶ κανένα πρόβλημα. Ἐρχεται, ὅμως, πολλούς
αἰῶνες ἀργότερα (ἀνάμεσα στα τέλη του 1^{ου} π.Χ. αἰῶνα και
στις ἀρχές του 1^{ου} μ.Χ. αἰῶνα) ο γεωγράφος **Στράβωνας** στα
«Γεωγραφικά» του (Βιβλίον Θ' Κεφ. Γ' Φωκίς) και
σημειώνει:

« [...] Καὶ τὸ «Κυπάρισσον ἔχον» δέχονται διττῶς οἱ μὲν
ὁμωνύμως τῷ φυτῷ, οἱ δὲ παρωνύμως κώμην ὑπὸ τῆ
Λυκωρείᾳ.[...]», που σημαίνει:

« [...] Και (στο στίχο) «Αὐτοὶ που κατέχουν την
Κυπάρισσο», που ἀναφέρεται σε κώμη κάτω ἀπὸ τη

Λυκώρεια, άλλοι μεν δέχονται ότι το όνομα προήλθε από το ομώνυμο φυτό και άλλοι από όνομα οικιστή. [...].»

Με τη γενικόλογη, όμως, και ασαφή φράση του: «*κώμην υπό τῆς Λυκωρείας*», ο συγγραφέας αυτός μπέρδεψε τα πράγματα, με αποτέλεσμα αργότερα ο **Στέφανος Βυζάντιος** στο έργο του «*Ἐθνικά*» (5^{ος} μ. Χ. αιώνας) να σημειώσει:

«Κυπάρισσος, πόλις ἐν Παρνασσῶ κατά Δελφούς, ἡ πρότερον Ἔραννος. Ὅμηρος: «Οἱ Κυπάρισσον ἔχον Πυθῶνά τε πετρήεσαν», ἀπό Κυπαρίσσου τοῦ Μινυοῦ, οἱ δὲ ἀπό τοῦ πλήθους τῶν αὐτόθι Κυπαρίσσω, ἦν Κυπαρισσοῦντα τινές καὶ Ἀπολλωνιάδα φασί, τὸ ἐθνικόν Κυπαρισεύς.», που σημαίνει:

«Ἡ Κυπάρισσος πόλις του Παρνασσού κατά τη μεριά των Δελφῶν, εἶναι ἡ προηγούμενη Ἔραννος. Σύμφωνα με τον Ὅμηρο: “Τους ἔστειλε ἡ Κυπάρισσος καὶ ἡ Πυθῶ ἡ πετρώδης”, ἀπό τον Κυπάρισσο το Μινυό, κατά ἄλλους δε ἀπό τα πολλά κυπαρίσσια που βρίσκονται ἐκεῖ, την οποία την λένε Κυπαρισσοῦντα καθὼς καὶ κάποιοι την ονομάζουν Ἀπολλωνιάδα. Το ὄνομα του κατοίκου Κυπαρισεύς.»

Με τον Στέφανο Βυζάντιο το ζήτημα της Κυπαρίσσου μπερδεύτηκε ἀκόμα περισσότερο, δεδομένου ὅτι αὐτή ταυτίστηκε με τὴ φωκική πόλη Ἔραννος(;), καὶ αργότερα ονομάστηκε καὶ Ἀπολλωνιάδα.

Κάποιοι, λοιπόν, που θα δει με στενή αντίληψη τὴ φράση του Στράβωνα: «*κώμην υπό τῆς Λυκωρείας*», θα συμπεράνει ὅτι, ἀφού κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχαία Λυκώρεια ἦσαν: οἱ *Δελφοί*, ἡ *Κρίσσα* καὶ ἡ *Ανεμώρεια*, λογικό εἶναι ἡ

Κυπάρισσος να τοποθετηθεί ανατολικότερα, μέσα στα όρια της Παρνασσίας Νάπης.

Αποτέλεσμα ενός τέτοιου συλλογισμού ήταν το ότι πολλοί περιηγητές και ερευνητές θεώρησαν την Κυπάρισσο να κατέχει την περιοχή της σημερινής «Μπάνιας», ανατολικά της Αράχοβας, δεδομένου ότι στη θέση αυτή έχουν εντοπιστεί κατά καιρούς αρχαιολογικά ευρήματα, που δείχνουν αρχαία κατοίκηση.

Μια άποψη που, δυστυχώς, κυκλοφορεί ακόμα μέχρι τις μέρες μας, αν και επίσημα οι αρχαιολόγοι δεν την υιοθετούν πλέον. Βεβαίως, ο αρχαίος περιηγητής **Παυσανίας** στα «Φωκικά» του, το 2^ο μ.Χ. αιώνα, έχει άμεσες πληροφορίες για το υπόψη θέμα, από τις επιτόπιες επισκέψεις του στα μέρη της Φωκίδας και σημειώνει εμφατικά στα «Φωκικά» του (Κεφάλαιο 36):

«[...] Τραπέντι δὲ ἐπὶ Ἀντίκυραν ἀνάντης τὰ πρῶτὰ ἐστὶν ὁδός, ἀναθάντι δὲ ὄσον δύο στάδια ὁμαλές τε χωρίον καὶ ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ Δικτυνναίας ἐπίκλησιν ἱερόν ἐστὶν Ἀρτέμιδος. Ταύτην οἱ Ἀμβροσεῖς ἄγουσι μάλιστα ἐν τιμῇ [...]. Τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δικτυνναίας κατάντης ὁδός ἐς Ἀντίκυραν πᾶσά ἐστι.

Τὰ δὲ ἀρχαιότερα ὄνομα εἶναι Κυπάρισσον τῇ πόλει φασί, καὶ Ὅμηρον ἐν Φωκέων καταλόγῳ τὸ ὄνομα θελήσαι θέσθαι γε αὐτόν, ὅτι ἤδη τηνικαῦτα ἐκαλεῖτο Ἀντίκυρα. Εἶναι γὰρ δὴ τὸν Ἀντικυρέα κατὰ Ἡρακλέα ἡλικίαν. Κεῖται μὲν δὴ ἡ πόλις κατὰ Μεδεῶνος τὰ ἐρείπια[...].», που σημαίνει:

«[...] αν ὁμως κάποιος προχωρήσει δύο στάδια προς τα πάνω, φτάνει σε τόπο ομαλό και δεξιά του δρόμου συναντά

ιερό της Άρτεμης, της ονομαζομένης Δικτυνναίας, την οποία ιδιαίτερα τιμούν οι Άμβροσσεις[...]. Από το ιερό της Δικτυνναίας ο δρόμος προς την Αντίκυρα είναι όλος κατηγορικός.

Λένε πως η πόλη αυτή παλαιότερα ονομαζόταν Κυπάρισσος και πως ο Όμηρος θέλησε στον κατάλογο των Φωκέων να μεταχειριστεί ο ίδιος το όνομα Κυπάρισσος, ήδη όμως τότε ονομαζόταν Αντίκυρα, αφού ο Αντικυρέας ήταν σύγχρονος του Ήρακλή. Η πόλη βρίσκεται αντίκρι στα ερείπια του Μεδεώνα.[...].»

Επομένως, είναι λογικό να θεωρούμε με μεγάλη βεβαιότητα ότι η ομηρική **Κυπάρισσος** δεν είναι άλλη παρά η αρχαία **Αντίκυρα**. Μια τέτοια λογική παραδοχή δεν έρχεται σε αντίθεση με την ομηρική αναφορά. Ίσα - ίσα το αντίθετο. Αυτό μπορούμε να το καταλάβουμε καλύτερα, εάν προσέξουμε τον τρόπο με τον οποίο παραθέτει ο θείος Όμηρος τις φωκικές πόλεις στους παραπάνω στίχους της Ιλιάδας.

Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί θαυμάσια επάλληλη τριγωνική αναφορά, δημιουργώντας μια νοητή ελικοειδή σκάλα με τριγωνικά σκαλοπάτια, που διαβαίνει όλο το χώρο της αρχαίας Φωκίδας ξεκινώντας από τα νοτιοανατολικά της (παράλια) με την *Κυπάρισσο* (*Αντίκυρα*), για να καταλήξει σταδιακά στα βορειοδυτικά της(ορεινά), στη *Λίλαια*.

Ειδικότερα, το πρώτο τρίγωνο έχει κορυφή την *Κυπάρισσο* (*Αντίκυρα*) και βάση την πλευρά *Πυθώνα* (*Δελφοί*) - *Κρίσσα*, που απλώνεται προς τα βορειοδυτικά

στη συνέχεια έχουμε το δεύτερο τρίγωνο με κορυφή την *Κρίσσα* και πλευρά τη *Δαυλίδα - Πανοπήα*, που απλώνεται στα βορειοανατολικά ακολουθεί το τρίτο τρίγωνο με κορυφή τον *Πανοπήα* και βάση την *Ανεμώρεια - Υάμπολη* που απλώνεται προς τα βορειοδυτικά και, τέλος, καταλήγει με το τέταρτο τρίγωνο που έχει κορυφή την *Υάμπολη* και βάση το *παρ' ποταμόν Κηφισσόν - Λίλαιαν*, που απλώνεται προς τα νοτιοδυτικά.

Η θαυμαστή αυτή σειρά που εναρμονίστηκε και μετρικά, ώστε να μην υπάρχει πρόβλημα στον ποιητικό στίχο, έχει βεβαίως και μια λογική: προτάσσει, δηλαδή, τις παράλιες πόλεις της Φωκίδας, δεδομένου ότι αναφέρει καράβια και ναύτες, οι οποίες λογικά θα ήσαν ισχυρότερες και πλουσιότερες από τις λοιπές μεσόγειες πόλεις της Φωκίδας.

Επομένως, με αυτή τη λογική δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει ο μεγάλος ποιητής την απαρίθμηση των φωκικών πόλεων από ένα οικισμό που θα βρισκόταν στη θέση της σημερινής «*Μπάνιας*», ανατολικά της Αράχοβας, όπως μέχρι τώρα λαθεμένα γινόταν πιστευτό.

Κατά συνέπεια, αρχαία **Κυπάρισσος** και σημερινή **Μπάνια** Αράχοβας είναι, κατά την άποψή μας, πράγματα ασύμβατα μέσα στον ελληνικό ιστορικό χωρόχρονο.

2.3 Ανεμώρεια - Αιολιδείς - Υάμπολις - Σχίσμα.

Οι περισσότερες αναφορές και ταυτίσεις όλων σχεδόν των ξένων περιηγητών και αρχαιολόγων του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα και, βεβαίως, η επιστημονική βαρύτητα του

συμπατριώτη μας καθηγητή **Γεωργίου Κρέμου**, διαπρεπούς ιστορικού, που είχε άμεση εικόνα της περιοχής δυτικά της Αράχοβας, σε συνδυασμό και με τα όποια σχετικά αρχαιολογικά ευρήματα είχε ο ίδιος στη διάθεσή του, είχαν ως αποτέλεσμα να θεωρείται μέχρι σήμερα ορθή και βέβαιη η ταύτιση της αρχαίας *Ανεμώρειας* με τη θέση του σημερινού νεκροταφείου της Αράχοβας και τη γύρω περιοχή του, που εκτείνεται από το «*Καλανάκι*» - πηγή «*Χτηριαρού*» μέχρι και το εξωκκλήσι του *Αγίου Ευσταθίου*.

Πράγματι, στην εν λόγω περιοχή έχουν εντοπισθεί ίχνη κατοίκησης - βλέπε σχετικές αναφορές στο Παράρτημα που ακολουθεί - και η θέση της μπορεί, χωρίς κανένα πρόβλημα, να ταιριάζει με κάποια σημεία της αναφοράς του γεωγράφου Στράβωνα, σχετικά με την *Ανεμώρεια*.

Υπάρχουν, όμως, και άλλα σημεία της ίδιας αυτής αναφοράς που είναι «*προβληματικά*» και αντιτίθενται στην παραπάνω αναφερθείσα θεώρηση - ταύτιση της αρχαίας *Ανεμώρειας*.

Ειδικότερα ο γεωγράφος **Στράβωνας** στο έργο του «*Γεωγραφικά*» (Βιβλίον Θ', Κεφ. Γ' Φωκίς, παράγραφος 15) αναφέρει: «*Ἡ δ' Ἀνεμώρεια ὠνόμασται ἀπὸ τοῦ συμβαίνοντος πάθους· Καταιγίζει γὰρ εἰς αὐτὴν ὁ καλούμενος Κατοπήριος χῶρος, κρημνός τις ἀπὸ τοῦ Παρνασσοῦ διήκων.*

Ὅριον δ' ἦν ὁ τόπος οὗτος Δελφῶν καὶ Φωκέων, ἠνίκα ἀπέστησαν τοὺς Δελφούς ἀπὸ τοῦ κοινοῦ συστήματος τῶν Φωκέων Λακεδαιμόνιοι, καὶ ἐπέτρεψαν καθ' αὐτοὺς πολιτεύεσθαι.

Τινές δὲ Ἀνεμώλειαν καλοῦσιν εἶθ' Ἰάμπολις μετὰ ταῦτα ἐκλήθη ὑπὸ τινων, εἰς ἣν ἐκ Βοιωτίας ἐκπεσεῖν τοὺς Ἰαντας ἔφαμεν. Ἔστι δ' ἐν τῇ μεσογαίᾳ μάλιστα καὶ αὕτη, πλησίον τῶν Παραποταμίων, ἑτέρα οὖσα τῆς ἐν Παρνασσῶ Ἰαμπόλεως.» που σημαίνει:

«Ἡ Ἀνεμώρεια ἔχει ονομαστεῖ ἀπὸ το πάθημα που συμβαίνει· διότι καταγιγίξει σ' αὐτὴν ὁ καλούμενος Κατοπτήριος χώρος, που εἶναι κάποιος γκρεμός, που εκτείνεται ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στο ἄλλο, στὸν Παρνασσό.

Ἦταν δὲ ὁ τόπος αὐτὸς τὸ ὄριο ἀνάμεσα στους Δελφούς και τους λοιπούς Φωκείς, ὅταν οἱ Σπαρτιάτες ἀπέσπασαν τους Δελφούς ἀπὸ τὸ κοινὸ των Φωκῶν και ἔδωσαν τὴ δυνατότητα σε αὐτοὺς να αυτοδιοικούνται.

Κάποιοι τὴν ονομάζουν Ἀνεμώλεια. Ἐπειτα μετὰ ἀπὸ αὐτὰ ονομάστηκε ἀπὸ κάποιους Ἰάμπολις, στὴν οὐσία ξέπεσαν ἀπὸ τὴ Βοιωτία οἱ Ἰαντες, ὅπως εἶπαμε. Ἐπάρχει δὲ, και μάλιστα στὴ μεσόγεια χώρα τῆς Φωκίδας, και αὐτὴ ἡ Ἰάμπολις που εἶναι κοντὰ στους Παραποταμίους, ἡ οὐσία ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν Παρνασσιώτικη Ἰάμπολη.»

Αὐτὴ ἡ ἀναφορὰ του Στράβωνα μας δίνει τέσσερις ξεχωριστὲς πληροφορίες. Ἡ πρώτη(κρίσιμη) ἀφορὰ στὸν καταγισμό τῆς ἀρχαίας Ἀνεμώρειας ἀπὸ τὸν Κατοπτήριο χώρο (γεωγραφικὴ - περιβαλλοντικὴ πληροφορία).

Ἡ δεύτερη, ἐπίσης κρίσιμη, ἐμπλέκει τὴν περιοχὴ τῆς Ἀνεμώρειας με τὸ καθορισμὸ των συνόρων μετὰ του Δελφικοῦ ἱεροῦ και των λοιπῶν Φωκῶν μετὰ τὴν παρέμβαση των Σπαρτιατῶν (ιστορικὴ - γεωγραφικὴ πληροφορία).

Η τρίτη(αξιόλογη, αλλά αδιάφορη για το υπόψη ζήτημα), αφορά στη διαφορετική ονομασία της *Ανεμώρειας* σε *Ανεμώλεια* (με τροπή δηλαδή του υγρόληκτου ρ σε λ).

Τέλος, η τέταρτη πληροφορία αφορά στη μετονομασία της *Ανεμώρειας* σε *Υάμπολη*, η οποία πιθανόν να απηχεί κάποια γεγονότα, που αρχικά - στους μυθικούς χρόνους - θα αφορούσαν μετακίνηση Γιάντων, προς τα μέρη της βορειοανατολικής Φωκίδας και αργότερα - στους ιστορικούς χρόνους - επανεγκατάσταση ίσως κάποιων από αυτούς τους Ύαντες στα μέρη του Παρνασσού.

Η παραπάνω δεύτερη πληροφορία, που όπως είδαμε εμπλέκει τη θέση της *Ανεμώρειας* με τα όρια του Δελφικού ιερού και της λοιπής Φωκίδας, μετά την παρέμβαση των Σπαρτιατών στο Β΄ Ιερό πόλεμο, δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μας, να υποστηρίξει την ταύτιση της *Ανεμώρειας* με τη θέση του νεκροταφείου, δυτικά της Αράχοβας.

Πράγματι, η θέση αυτή δεν είναι ένα σαφές γεωγραφικό - γεωμορφολογικό όριο και εξάλλου είναι τόσο πολύ κοντά με το Δελφικό Ιερό, που ακυρώνει στην ουσία την όποια σπαρτιατική βοήθεια προς το Δελφικό Μαντείο, δηλαδή ένας τέτοιος καθορισμός ορίου θα μπορούσε να χαρακτηρίσει το Β΄ Ιερό πόλεμο ως «πολύ κακό για το τίποτα», στα πλαίσια του οποίου ορίστηκε το εν λόγω σύνορο.

Επίσης, κάποιος θα μπορούσε ακόμα να αναρωτηθεί εύλογα και ποια θα ήσαν τα πριν το Β΄ Ιερό πόλεμο όρια ανάμεσα στην ταπεινή *Ανεμώρεια* και τους σημαντικούς

Δελφούς; Πιο δυτικά ακόμα; Δηλαδή λίγο πιο έξω από το Ιερό του Απόλλωνα; (!)

Όταν, όμως, σκεφτούμε ότι στο Β΄ Ιερό πόλεμο (448 μ.Χ.) οι πεσόντες Σπαρτιάτες στη μάχη κατά των Φωκέων τάφηκαν, εν τιμή, στη θέση του τροπαίου της μάχης, στο λεγόμενο «*Πολυάνδρειο Λακώνων*», που βρίσκεται ανατολικά της Αράχοβας, σε θέση πάνω από την «*Μπάνια*», κοντά στο σημερινό «*Αϊ Ταξιάρχη*», όπως θα δούμε παρακάτω, τότε σίγουρα πρέπει να δεχτούμε ότι τα όρια μεταξύ Δελφικού Ιερού και λοιπών Φωκέων θα πρέπει να μετακινηθούν ανατολικότερα, στη θέση του ρέματος της «*Τούμπρης*», οπότε η **Ανεμώρεια φαίνεται ότι θα βρισκόταν ανατολικά της «Τούμπρης» και αυτό μας οδηγεί αναγκαστικά στο να την ταυτίσουμε με τη σημερινή τοποθεσία «*Παλιόπυργος*».**

Στη θέση αυτή θα πρέπει να βρισκόταν η **Ανεμώρεια των αρχαϊκών χρόνων και της εποχής των περσικών πολέμων, διότι παλιότερα, δηλαδή στα μυκηναϊκά χρόνια, η θέση της θα πρέπει να ήταν ακόμα ανατολικότερα, αυτή δηλαδή που σήμερα είναι γνωστή με το όνομα «*Καστρούλι*» Ζεμενού, η οποία σύμφωνα με τα υπάρχοντα αρχαιολογικά ευρήματα, θεωρείται πράγματι σημαντική μυκηναϊκή οχύρωση.**

Συγκεκριμένα, διέθετε ένα είδος ακρόπολης στη βορεινή πλευρά της, που ήταν η κυρίως οχύρωση, και είχε στον άμεσο έλεγχό της το στρατηγικό πέρασμα του Ζεμενού. Οι διαστάσεις της κυρίας αυτής οχύρωσης είναι: Δυτικά - Ανατολικά 110m περίπου x Βόρεια - Νότια 80m περίπου. Διαστάσεις όχι ευκαταφρόνητες, αν σκεφτούμε ότι οι

Καστρούλι (Μυκηναϊκή Ανεμώρεια;)

ΚΑΣΤΡΟΥΛΙ (ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΑΝΕΜΩΡΕΙΑ ;)

Εικ.2 Καστρούλι (Ακρόπολη και δευτερεύουσα οχύρωση Μυκηναϊκής Ανεμώρειας ;)

διαστάσεις του Ιερού βράχου της Ακρόπολης, που είχε παίξει το ρόλο του βασικού οχυρού της Αθήνας στα μυκηναϊκά χρόνια, είναι: Δυτικά - Ανατολικά 300m περίπου x Βόρεια - Νότια 100m περίπου.

Πίσω από την παραπάνω αναφερθείσα κυρίως οχύρωση και με κατεύθυνση προς το βουνό της Κίρφης υπήρχε δευτερεύουσα οχύρωση ικανής έκτασης, που έπαιζε το ρόλο του *Πελασγικού* ή *Πελαργικού* τείχους της Ακρόπολης των Αθηνών, δηλαδή χρησίμευε, εκτός από τη συγκέντρωση για προστασία των ανθρώπων από τους γύρω συνοικισμούς της Ανεμώρειας, και για την προστασία των κτηνών, δηλαδή του πολύτιμου ζωϊκού κεφαλαίου της κοινότητας, σε περίπτωση εχθροπραξιών.

Τέτοια συμπληρωματική οχύρωση διέθεταν, βεβαίως, και άλλες μυκηναϊκές πόλεις, όπως π.χ. η Τίρυνθα. Μάλιστα, ήταν τόσο καλά διαλεγμένη η θέση της μυκηναϊκής *Ανεμώρειας*, στο σημερινό «*Καστρούλι*» Ζεμενού, ώστε εξασφάλιζε ευκολότερη διαφυγή - προς το βουνό της Κίρφης - οσάκις τα πράγματα εξελίσσονταν πολύ άσχημα, δηλαδή υπήρχε δίοδος διαφυγής μέσω της σύντομης δασώδους χαράδρας, που βρισκόταν ακριβώς πίσω της και η οποία, εξάλλου, μπορούσε να φυλάσσεται ευκολότερα και αποτελεσματικότερα, σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη δίοδο διαφυγής, σε περίπτωση δηλαδή που θα είχε εκλεγεί διαφορετική θέση οχύρωσης στην περιοχή του Ζεμενού. Μάλιστα, έχει πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι, εάν δει κανείς και σήμερα ακόμη, από ψηλά, τη μυκηναϊκή οχύρωση στο «*Καστρούλι*» Ζεμενού, κύρια και δευτερεύουσα, διαπιστώνει ότι σχηματίζουν από

Εικ.3 Παλιόπυργος (Πόλις Αιολιδών ; / Προκλασική Ανεμώφρεια ;)

κοινού το σχήμα του γράμματος κεφαλαίου Α - πράγμα που παραπέμπει στο αρχικό γράμμα του ονόματος *Ανεμώρεια* ! - με μόνη τη διαφορά ότι η τριγωνική απόληξη του (Α) στην περίπτωση αυτή έχει κυρτωθεί σε σχήμα ελλειπτικό.

Αν έτσι, λοιπόν, έχουν τα πράγματα, μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι, ενώ η ομηρική *Ανεμώρεια* δυσκόλεψε και παραπλάνησε τους ερευνητές, για το ποια ήταν η ακριβής θέση της, μέσα στην κοιλάδα του Πλειστού, εν τούτοις, τα μυκηναϊκά της ίχνη ίσως και να είναι τα καλύτερα διατηρημένα, σε σχέση με τα αντίστοιχα μυκηναϊκά ίχνη όλων των άλλων ομηρικών φωκικών πόλεων. Και αυτό έχει την εξήγησή του, διότι η *Ανεμώρεια* μετακινούμενη σε ευθεία κατά 1,5 περίπου χιλιόμετρο, ακριβώς δυτικά, στη σημερινή τοποθεσία «*Παλιόπυργος*» (αζιμούθιο κατεύθυνσης Καστρούλι (κέντρο) - Παλιόπυργος (κέντρο) = ακριβώς 270°!), άφησε αλώβητη τη μυκηναϊκή της οχύρωση, η οποία, όμως, ήταν σε χρήση ως φρουρά όλους σχεδόν τους μετέπειτα αιώνες, λόγω της στρατηγικότητας θέσης της.

Εκεί, πιθανόν, εγκαταστάθηκε μακεδονική φρουρά για την προστασία του Δελφικού Ιερού, και στη συνέχεια ρωμαϊκή φρουρά. Επίσης, πιθανόν, να εγκαταστάθηκε πολύ αργότερα, στην περίοδο δηλαδή της Φραγκοκρατίας, φράγκικη φρουρά, καθόσον ανατολικά του σημείου αυτού υπήρχε το **Δουκάτο Αθηνών - Θηβών** και δυτικά του η περιοχή που ανήκε στην **Αυθεντία** και αργότερα **Κομητεία των Σαλώνων**.

Αν, όμως, η *Ανεμώρεια* των περσικών πολέμων βρισκόταν στο σημερινό «*Παλιόπυργο*», προκύπτει το

Εικ.4 Αρχική (ανατολικά) και μεταγενέστερη (δυτικά) θέση της Ανεμωρειας ;

ερώτημα: ποια ήταν τότε η πόλη των Αιολιδών που αναφέρεται από τον Ηρόδοτο και πού βρισκόταν αυτή;

Συγκεκριμένα, ο **Ηρόδοτος** στην «Ιστορία» του (Βιβλίο Η' «Ουρανία») καταγράφει: « [...] Οὔτοι μὲν δὴ τῶν βαρβάρων ταύτη ἐτρέποντο, ἄλλοι δὲ αὐτῶν ἡγεμόνας ἔχοντες ὀρμέατο ἐπὶ τὸ ἱρόν τὸ ἐν Δελφοῖσι, ἐν δεξιῇ τὸν Παρνησσόν ἀπέργοντες. Ὅσα δὲ καὶ οὔτοι ἐπέσχον τῆς Φωκίδος, πάντα ἐσιναμώρεον ἑκαὶ γὰρ τῶν Πανοπέων τὴν πόλιν ἐνέπρησαν καὶ Δαυλίων καὶ Αἰολιδέων. Ἐπορεύοντο δὲ ταύτη ἀποσχισθέντες τῆς ἄλλης στρατιῆς τῶνδε εἵνεκα, ὅκως συλήσαντες τὸ ἱρόν τὸ ἐν Δελφοῖσι, βασιλεῖ Ξέρξη ἀποδέξαιεν τὰ χρήματα.[...].», που σημαίνει:

«[...] Λοιπόν, το σώμα αυτό των βαρβάρων ακολουθούσε αυτή την πορεία, ενώ άλλοι έχοντες μαζί τους οδηγούς ξεκίνησαν για το Μαντείο των Δελφών, έχοντας στο δεξί τους χέρι τον Παρνασσό. Κι απ' όσα μέρη της Φωκίδας πέρασαν κι αυτοί όλα τα διαγούμιζαν έτσι, πυρπόλησαν την πόλη των Πανοπέων και των Δαυλίων και των Αιολιδέων.

Ακολουθούσαν λοιπόν την πορεία αυτή, ξεκόβοντας από το υπόλοιπο εκστρατευτικό σώμα, κι ο λόγος ήταν ο εξής να συλήσουν το Μαντείο των Δελφών, για να προσφέρουν τους θησαυρούς του στον Ξέρξη.[...].»

Ο Ηρόδοτος, κατ' ουσίαν, δεν αναφέρει κάποια νέα φωκική πόλη, που δεν μνημονευόταν από άλλους αρχαίους συγγραφείς, απλώς αναφέρει την Ανεμώρεια με το εθνικό όνομα των κατοίκων της, Αιολιδείς, διότι αυτό το όνομα δεν πρέπει να παραπέμπει στους Αιολείς, ως φυλή, αλλά στους κατοίκους της Ανεμώρειας.

Έτσι, αντί να τους χαρακτηρίσει με το όνομα «Ανεμωριείς» (την πόλιν *Ανεμωριέων*) τους χαρακτηρίζει με το όνομα «Αιολιδείς» (την πόλιν *Αιολιδέων*), διότι και οι δυο αυτές λέξεις **Ανεμωριείς** και **Αιολιδείς** σημαίνουν έναν και το αυτό πράγμα, δηλαδή τους κατοίκους ενός μέρους που καταγιγίεται από ανέμους.

Πράγματι, όπως αναφέραμε και στην αρχή(Πρόλογο) η λέξη Αιολιδείς παραπέμπει στη λέξη **ἄελλα**, που σημαίνει σφοδρός άνεμος, ανεμοστρόβιλος, η οποία παράγεται από το ρήμα **ἄημι** = πνέω με σφοδρότητα, έχουν δηλαδή οι παραπάνω λέξεις την ίδια ακριβώς σημασία.

Μέχρις εδώ τα πράγματα καλά, τι γίνεται, όμως, με την κρίσιμη πληροφορία του Στράβωνα για καταγισμό της πόλης *Ανεμώρεια* από τον *Κατοπτήριο χώρο*. Και γ' αυτό το ζήτημα υπάρχει εξήγηση.

Όπως ξέρουν, όσοι ζουν στη σημερινή Αράχοβα, η περιοχή του «*Ζεμενού*» καταγιγίεται πολύ συχνά και «*ταλαιπωρείται*» από το βορειοανατολικό άνεμο, που οι ντόπιοι τον αποκαλούν Βοριά. Αυτός ο άνεμος εισέρχεται στον αυχένα του «*Ζεμενού*», και λόγω της εκεί στένωσης αυξάνει ταχύτητα, καταπονώντας όχι μόνο το «*Ζεμενό*», αλλά, βγαίνοντας από εκεί με μεγάλη σφοδρότητα, και την περιοχή της γειτονικής «*Μπάνιας*».

Έτσι, μπορεί να εξηγηθεί η εξαρχής ονοματοδοσία *Ανεμώρεια* στην περιοχή του *Ζεμενού* κατά τα μυκηναϊκά χρόνια. Όταν, αργότερα, στα αρχαϊκά χρόνια τα πιο ασφαλή και ειρηνικά, η *Ανεμώρεια* θα μετακινήθηκε δυτικότερα στη θέση του «*Παλιόπυργου*», προκειμένου να

ελέγχει καλύτερα την εύφορη κοιλάδα τής «Μπάνιας», που της ανήκε, τότε στη νέα της θέση δεν καταγιζόταν μόνο από τον βορειοανατολικό άνεμο (το λεγόμενο στην Αράχοβα «Βοριά»), αλλά καταγιζόταν και από τον ισχυρό «Κατεβατό», βόρειο επίσης άνεμο, που ξεσπά από τη βραχώδη οροσειρά, η οποία κλείνει από βορρά την *Παρνασσία Νάπη* και ονομαζόταν στα αρχαία χρόνια «Κατοπτήριος χώρος»².

Μετά από τα παραπάνω αναφερθέντα θα πρέπει να εικάσουμε και για το ποια θα ήταν τα σύνορα μεταξύ της *Πυθώνας(Δελφών)* και της *Ανεμώρειας* στα ομηρικά χρόνια.

² Πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι στην αρχαιότητα, η ονομασία «Κατοπτήριος χώρος» δεν πρέπει να χαρακτηρίζει ένα συγκεκριμένο σημείο της βραχώδους οροσειράς πάνω από την Αράχοβα π.χ. τη σημερινή θέση «Πετρίτης», αλλά ολόκληρη την κορυφογραμμή της βραχώδους αυτής οροσειράς (που ξεκινά δηλαδή ανατολικά από τις Φαιδριάδες («Υάμπεια») των Δελφών και φτάνει μέχρι τις κορυφές πάνω από τη σημερινή θέση «Μάνα»), απ' όπου πράγματι η μεσημβρινή θέα είναι ανεμπόδιση, δηλαδή όλη αυτή η περιοχή είναι εξαιρετικά κατάλληλη για «κατόπτευση» προς τα κατάντη μέρη μέχρι και την Πελοπόννησο. Η άποψή μας αυτή στηρίζεται κυρίως στο γεγονός ότι ο Στράβωνας τη χαρακτηρίζει με τη φράση: «Κατοπτήριος χώρος, κρημνός τις από τοῦ Παρνασσοῦ διήκων» και το ρήμα *διήκω* σημαίνει, κυρίως, εκτείνομαι από τον ένα μέρος μέχρι το άλλο. Τώρα σχετικά με το που ακριβώς στάθηκε ο Απόλλωνας, για να τοξεύσει τον Πύθωνα, δεν θα το μάθουμε ποτέ, γιατί φαίνεται το κράτησε μυστικό ο ίδιος ο αρχαίος θεός, όπως εξάλλου και τόσα άλλα...

Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν, κατά συνέπεια, να προσεγγισθούν και οι επικράτειες των δυο αυτών πόλεων μέσα στην κοιλάδα του Πλειστού.

Μια ομηρική πόλη εκτός από την ακρόπολη - οχυρό της έπρεπε να διαθέτει και ικανή καλλιεργήσιμη περιοχή (πεδίο), ώστε να είναι αυτάρκης και βιώσιμη. Στην περίπτωση της Ανεμώρειας υφίστανται και τα δύο, δηλαδή και σημαντικό οχυρό - ακρόπολη που υπήρχε στη θέση «Καστρούλι», και ικανή και εύφορη καλλιεργήσιμη περιοχή, στη θέση της σημερινής «Μπάνιας».

Επομένως, η φυσική οριογραμμή μεταξύ Δελφών και Ανεμώρειας αρχικά, δηλαδή πριν μετακινηθεί ανατολικότερα με τη βοήθεια των Σπαρτιατών μετά το Β΄ Ιερό πόλεμο, θα πρέπει να ξεκινούσε νότια και χαμηλά από τη θέση «Καστρούλια» Αράχοβας, που είναι ένας βραχώδης λόφος στις όχθες του Πλειστού στα ριζά της Κίρφης, ο οποίος ελέγχει ένα σημαντικό πέρασμα για τους Δελφούς.

Στη συνέχεια, θα περνούσε βόρεια στο διπλανό λόφο, με το σημερινό όνομα «Σπυρδόβρυση», μετά θα ανηφόριζε προς το λόφο κοντά στη σημερινή «Σόλτζ», κατόπιν θα κατευθυνόταν βόρεια προς το σημερινό λόφο «Καρούτια» - «Μαύρα Λιθάρια», μετά θα ανηφόριζε προς το σημερινό «Καημένο Σταυρό», στη συνέχεια θα περνούσε από τις «Ζερβοσπηλιές» και από τη σημερινή τοποθεσία «Θωμούλα Τυριά», για να καταλήξει στα ριζά του κράσπεδου της «Βλαχόλακκας». Για καλύτερη κατανόηση βλέπε τη γραμμή: **1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7** στις εικ. 5 και 6, σελίδες 82 και 83 του παρόντος.

Ένα τέτοιο φυσικό σύνορο - λοφοσειρά - εξασφάλιζε την απαραίτητη απομόνωση των δυο αυτών όμορων μυκηναϊκών πόλεων, εν είδει φυσικού οχυρού, πράγμα που ήταν απαραίτητο για την αίσθηση της ασφάλειας στους εκατέρωθεν γείτονες. Έδινε, επίσης, και στις δυο αυτές ομηρικές πόλεις ικανές και ισόρροπες εκτάσεις (ζωτικούς χώρους), ένθεν και ένθεν, που εξασφάλιζαν ειρηνικά την αυτάρκεια και τη βιωσιμότητα τους.

Εάν κάτω από το πρίσμα αυτό, δηλαδή του ζωτικού χώρου και του φυσικού συνόρου, εξεταστεί η θέση του νεκροταφείου δυτικά της Αράχοβας, ως τοποθεσία της *Ανεμώρειας*, εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι η θέση αυτή ήταν εντελώς ακατάλληλη για οίκηση πόλης και μάλιστα σημαντικής στα ομηρικά χρόνια, δίπλα στην επίσης σημαντικότερη «*Πυθώνα πετρήεσσα*», δεδομένου ότι ο μόνος ζωτικός χώρος που απέμενε στην *Πυθώνα (Δελφούς)*, λόγω και της ύπαρξης νοτιότερα της ιδιαίτερα ισχυρής *Κρίσσας*, για να εξασφαλίζει αυτάρκεια και βιωσιμότητα, θα έπρεπε να βρισκόταν ανατολικά της, δηλαδή στο κεντρικό μέρος της κοιλάδας του Πλειστού.

Μετά την ήττα των Φωκίων στο Β΄ Ιερό πόλεμο, τα παραπάνω σύνορα μετακινήθηκαν ανατολικότερα, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, και εκτός από σύνορα *Δελφών - Ανεμώρειας*, έγιναν πια και σύνορα *Δελφών - και λοιπών Φωκίων*.

Αυτά τα σύνορα, ευτυχώς, μπορούμε να τα προσδιορίσουμε επακριβέστερα, χάρη στην επιγραφή που βρέθηκε στους Δελφούς, από τον Κυριακό τον Αγκονίτη, η

οποία δημοσιεύτηκε από τον αρχαιολόγο **C.Wescher** στο βιβλίο του: «*Etude sur le monument bilingue de Delphes suivie d' éclaircissements sur la découverte du mur oriental*», Paris MDCCCLXVIII, το 1868.

Η επιγραφή αυτή, που πρέπει να συντάχθηκε το 2^ο π.Χ. αιώνα, αποτυπώνει τον «*αφορισμό των Ιερομνημόνων*», αναφορικά με τα όρια της Ιερής γης του Απόλλωνα³ και το τμήμα της, το οποίο μας αφορά άμεσα έχει ως εξής :

³ Τα γενικό σύνορο του Δελφικού Μαντείου ξεκινούσε από το ακρωτήριο «*Άγιος Πάγκαλος*» που βρίσκεται ανάμεσα στην *Κίρρα* και την *Αντίκυρα*, και ανεβαίνοντας βόρεια προς την ενδοχώρα της αρχαίας Φωκίδας, κατευθυνόταν προς το διάσελο της σημερινής «*Σκλιβινίτσας*» μετά κατέβαινε δυτικά προς τα ριζά της *Κίρφης*, μέσα στον *Πλειστό*, ακολούθως ανέβαινε στη θέση «*Καστρούλια*», που ήταν το αρχέγονο σύνορο Δελφών - Ανεμώρειας, μετά κατευθυνόταν βορειοανατολικά κατά μήκος του Πλειστού περνώντας από το λόφο «*Καρδαρά*», στη συνέχεια πενούσε απέναντι από τον «*Παλιόπυργο*», μετά ανέβαινε βόρεια προς την «*Τούμπρη*», συνέχιζε βόρεια μέχρι τον αρχαίο δρόμο, που ερχόταν, μέσω του Παρνασσού, από την αρχαία Δαύλεια και κατευθυνόταν στο Δελφικό Μαντείο και το *Κωρύκιον Άντρον*.

Στη συνέχεια, ακολουθούσε σχεδόν ρίζα - ρίζα τη βραχύδη σειρά του «*Κατοπτήριου χώρου*», έφτανε στο παλιό σύνορο Δελφών - Ανεμώρειας, στη θέση «*Θωμούλα Τυριά*». Από εκεί κατευθυνόταν προς τη σημερινή θέση «*Σταυρός*», για να καταλήξει απέναντι στη σημερινή «*Παλιοβούνα*», όπου βρίσκεται το «*Κωρύκιον Άντρον*» έχοντας στην κατοχή του Ιερού την έκταση του σημερινού «*Λιβαδιού*». Στη συνέχεια, το σύνορο διέσχιζε δυτικά τον Παρνασσό, μετά κατέβαινε προς το σημερινό «*Μοναστήρι του προφήτη Ηλία*», ακολούθως διέσχιζε το

Determinatio Hieromnemonum, qua consecrate as regiones Apollini Pythio ex auctoritate Mani Acili et senatus determinaverunt.

1.[...]

[...]

22.[...] ΟΥ ΣΤΗΛΗ

23.ΕΝΕΣΤΗΚΕ Ξ ΗΡΩΣ ΤΟΥ ΕΥΟΡΙΟΥ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΕΙΣ ΑΚΡΑ ΜΕΛΙΟΥ⁴ ΕΙΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΧΑΡΟΔΡΟΝ ΟΡΟΝ.

24.ΕΚ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΧΑΡΟΔΡΟΥ⁵ ΟΡΟΥ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΡΙΖΑΝ ΚΙΡΦΟΥ ΩΣ ΥΔΩΡ ΡΕΕΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ ΕΝ ΜΕΣΩ ΤΟΥ

25.ΧΑΡΟΔΡΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΡΙΖΗΣ ΚΙΡΦΟΥ ΕΝ ΤΗ ΑΥΤΗ ΧΑΡΑΔΡΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΕΙΣΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΑΠΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΠΙ ΤΗ

26.ΙΕΡΑ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ ΠΡΟΣ ΠΕΤΡΑΝ ΠΡΩΤΗΝ Η ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΥΠΟΦΑΟΥΝ... ΟΥ ΕΣΤΙΝ ΗΡΩΝ ΕΚ

27.ΠΕΤΡΑΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΥΠΟΦΑΟΥΝΤΟΣ⁶ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΙΣΤΕΦΩΝ

Κρισσαίο πεδίο, για να καταλήξει στην *Κίρρα*, το σημερινό «Ξεροπήγαδο».

⁴ Τα «**Άκρα Μελίου**» πρέπει να ταυτίζονται με το τέρμα της σημερινής θέσης «*Σκλιβινίτσα*» [*Μελίας* από το αρχαιοελληνικό ρήμα μελεΐζω = διαμελίζω, κομματιάζω, δεδομένου ότι η «*Σκλιβινίτσα*» είναι η πιο σημαντική τομή της *Κίρφης* (*Ξεροβουνιού*)].

⁵ Ο «**Χάροδρος**» πρέπει να είναι η χαράδρα, που κατεβαίνει δυτικά από τη «*Σκλιβινίτσα*» προς τα ριζά της *Κίρφης*, μέσα στο ποτάμι του Πλειστού.

⁶ Η «**Πέτρα Υποφαούς**» πρέπει να ταυτίζεται με τη σημερινή θέση «*Καστρούλια*». Η λέξη *υποφαούς*, σύνθετη από τις λέξεις

ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΕΞ ΙΣΤΕΦΩΝΤΟΣ⁷ ΠΕΤΡΑΣ ΕΙΣ ΟΡΟΝ ΕΝ ΟΙΚΟΔΟ-
28.ΜΗΜΑΣΙ⁸ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΕΝ ΙΕΡΑ ΧΩΡΑ Ο
ΚΑΤΕΧΕΙ ΒΑΒΥΛΟΣ ΛΑΙΑΔΟΥ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΞ
ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΩΝ

υπό + φάος = φως της μέρας, είτε φως από φωτιά πυρσού/δάδας, μπορεί να σημαίνει, είτε το μέρος που λούζεται στο φως της μέρας (στην περίπτωση που η πρόθεση «υπό» έχει την έννοια του υποκάτω), είτε το μέρος που δεν το βλέπει πολύ ώρα ο ήλιος, ειδικά τη χειμερινή εποχή, επειδή βρίσκεται στα ριζά της Κίρφης (στην περίπτωση που η πρόθεση «υπό» έχει την έννοια του μικρού βαθμού) ή τέλος σημαίνει το μέρος που φέγγει εξ αιτίας φρυκτωρίας (στην περίπτωση που το φάος έχει τη δεύτερη σημασία, δηλαδή φως από φωτιά πυρσού/δάδας, που αναφέραμε προηγουμένως.)

Η τελευταία περίπτωση φαίνεται πιο πιθανή, δεδομένου ότι η υπόψη τοποθεσία έχει άμεση και ανεμπόδιστη ορατότητα και προς το Ζεμενό (ανατολικά) και προς τους Δελφούς (δυτικά) και σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο Παράρτημα εκεί έχουν εντοπιστεί ευρήματα, που σημαίνει ότι ο λόφος αυτός είχε σημαντική ανθρώπινη παρουσία π.χ. από κάποια φρουρά.

⁷ Η «**Πέτρα Ιστεφών**» πρέπει μάλλον να είναι το βραχώδες μέρος της μεσημβρινής πλευράς του λόφου «**Καρδαράς**». Η ονομασία *Ιστεφών* είναι σύνθετη από τις λέξεις *ιστός*, που μεταξύ άλλων, σημαίνει κερήθρα μελιού, αλλά και είδος αμπελιού και τη λέξη *πίων* που σημαίνει πλούσιος, παχύς, λιπασμένος, εύφορος, γόνιμος (*ιστεπίων > ιστεπών > ιστεφών*).

Επομένως, μπορεί να σημαίνει είτε το μέρος που βρίσκονται πλούσιες μελισσοκυψέλες (πλούσιο μελισσομάντρι), είτε το μέρος όπου βρίσκονται πλούσια - γόνιμα αμπέλια. Δεν είναι τυχαίο ότι εκεί κοντά βρίσκεται η σημερινή θέση «**Παντίμι**», όπου οι Αραχοβίτες είχαν, στα παλιότερα χρόνια, εκλεκτά αμπέλια.

⁸ Τα «**Οικοδομήματα**» πρέπει μάλλον να αφορούσαν τοποθεσία που βρισκόταν απέναντι από τον «**Παλιόπυργο**», δηλαδή δυτικά

29.ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΥΠΟ ΣΚΙΔΑΡΕΟΝ⁹ ΕΣΤΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΕΣΤΙ ΚΛΕΟΔΑΜΟΣ ΦΙΛΩΝΟΣ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΣΚΙΔΑ-

30.ΡΕΟΥ ΤΗΝ ΕΠΑΝΩ ΤΑΣ ΟΔΟΥ¹⁰ ΟΥ ΤΡΙΠΟΥΣ¹¹ ΕΝΚΕΚΟΛΑΠΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ...

31.ΑΠΟ ΤΟΥΤΟΥ ΕΚΧΩΡΗΣΑΤΩ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΚΑΘΕΛΕΤΩ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΩ ΤΑΣ ΟΔΟΥ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΟΛΥ-

32.ΑΝΔΡΕΙΟΝ ΛΑΚΩΝΩΝ¹² ΥΠΟ ΤΟΝ ΟΠΛΙΤΑΝ ΕΚ ΠΟΛΥΑΝΔΡΕΙΟΥ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ ...ΟΥ¹³

του ρέματος της «*Τούμπρης*», πιθανόν στο ύψωμα - πλάτωμα που βρίσκεται δεξιά του δρόμου, ο οποίος ανεβαίνει από τη θέση του σημερινού «*Τσαραμ'δαριό*» προς τη σημερινή θέση «*Μούλτσια*».

⁹ Η «*Πέτρα υπό Σκιδάρεον*» πρέπει μάλλον να βρισκόταν στη βραχώδη θέση ανατολικά της «*Παναγιωτούς*», πάνω από το ρέμα της *Τούμπρης*, αλλά κάτω από τον απέναντι λόφο απ' όπου ανατέλλει ο καλοκαιρινός ήλιος την περίοδο που είναι κοντά στο θερινό ηλιοστάσιο. Εξάλλου, η λέξη *Σκιδάρεον* πολύ πιθανόν να σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό ρήμα *σκιδναμαι* = διασκορπίζομαι («*ἄμα ἡλίῳ σκιδναμένῳ*» = μόλις ο ήλιος αρχίσει να διασκορπίζει τις ακτίνες του).

¹⁰ Η «*Πέτρα η επάνω τας οδού*» πρέπει μάλλον να βρισκόταν δυτικά του ρέματος της «*Τούμπρης*», στο σημείο που περνούσε ο αρχαίος δρόμος, ψηλά στον Παρνασσό, ο οποίος ερχόταν από την αρχαία *Δαυλίδα* και κατευθυνόταν προς τους *Δελφούς* και κυρίως προς το «*Κωρύκιον Ἄντρον*».

¹¹ Ο C. Wescher αναφέρει ότι οι περισσότερες τοποθεσίες που όριζαν τα σύνορα, φαίνεται να ήταν σημαδεμένες μ' ένα ορόσημο, πάνω στο οποίο βρισκόταν στερεωμένο συμβολικό τρίποδο. Άλλες φορές πάλι τα σύνορα ορίζονταν με μια απλή επιγραφή χαραγμένη επάνω σε βράχο.

¹² Το «*Πολυάνδρειον Λακώνων*» πρέπει μάλλον να βρισκόταν κάπου κοντά στο σημερινό εκκλησάκι του «*Αἱ Ταξάρχη*». Θα ήταν φαίνεται κάπου εκεί γύρω το μέρος του τροπαίου της κρίσιμης

33.ΤΡΙΠΟΥΣ ΕΝ ΚΕΚΟΛΑΠΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ
ΚΑΤΕΧΕΙ...ΑΣ Μ...ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ

34.ΕΙΣ ΤΟ ΛΗΤΩΟΝ Ο ΥΠΟ ΚΑΤΩΠΟΥΡΕΟΥ¹⁴ ΕΣΤΙ Ο ΕΝΤΟΣ
ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ...

35.ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΤΟΥ ΛΗΤΩΟΥ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η
ΙΠ[ΠΟΚΡΗΜΝΟΣ] ΚΑΛΕΙΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ
ΚΑΤΕΧΕΙ ΚΑΛ-

36.ΛΙΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΓΕΝΗΣ ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩΚΑΙ ΤΗΝ
ΟΙΚΙΑΝ ΚΑΘΕΛΕΤΩ ΕΞ ΙΠ[ΠΟΚΡΗΜΝΟΥ] ΠΕΤΡΑΣ¹⁵ ΕΙΣ ΟΡΟΝ

μάχης μεταξύ Σπαρτιατών και Φωκέων κατά το Β΄ Ιερό πόλεμο, που είχε ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση προς τα ανατολικά των ορίων του Δελφικού Μαντείου. Στο ίδιο λοιπόν αυτό μέρος δημιουργήθηκε το «Πολυάνδρειον Λακώνων», δηλαδή το νεκροταφείο, όπου τάφηκαν οι νεκροί Σπαρτιάτες, για να τιμηθεί η μνήμη τους.

¹³ Η «**Πέτρα ...ου**» πρέπει να βρισκόταν μάλλον πάνω από τη σημερινή «Γούρνα», σε κάποιο σημείο του απόκρημνου βράχου της «Κρεμάλας».

¹⁴ Το «**Λητώο υπό Κατοπουρέου**» πρέπει μάλλον να βρισκόταν στα ριζά του κρασπέδου της Βλαχόλακκας, κάπου δηλαδή κοντά στη σημερινή τοποθεσία «Θωμούλα Τυριά». Το Λητώο, πρέπει να ήταν κάποιος ναΐσκος προς τιμήν της Λητούς, μητέρας του θεού Απόλλωνα. Δεν είναι τυχαίο ότι έχουν βρεθεί στη θέση αυτή αρχαιολογικά ευρήματα, σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο Παράρτημα που ακολουθεί. Φαίνεται ότι η ονομασία αυτή ίσως δόθηκε, γιατί πιθανόν να υπήρχε και άλλο Λητώο ιερό, πιο κοντά ή μέσα στο κυρίως Δελφικό ιερό.

¹⁵ Η «**Ιπ[πόκρημνος] πέτρα**» πρέπει να σχετίζεται μάλλον με τη σημερινή απόκρημνη τοποθεσία «Τριμιντέλλια», καθόσον η αρχαιοελληνική λέξη *ιππόκρημνος* σημαίνει υπερβολικά κρημνώδης θέση, καθώς και υπερβολικά δύσβατη θέση.

37...ΤΕΟΥ ΕΚ...ΤΕΟΥ¹⁶ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΟΡΟΝ ΚΟΙΟΝ¹⁷ Ο
ΚΕΚΛΙΤΑΙ προς ΠΑΡΝΑΣΣΟΝ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΧΩΡΑ
ΕΣΤΙΝ Η

38.ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΝΑΤΕΙΑ ΧΩΡΑ ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗ¹⁸ ΗΝ ΜΑΝΙΟΣ
ΑΚΙΛΙΟΣ ΤΩ ΘΕΩ ΔΕΔΩΚΕ ΕΚ ΤΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ
ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ ΟΣ...

39.ΦΕΡΕΤΑΙ ΕΚ ΝΑΤΕΙΑΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΧΩΡΑΝ
ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗΝ [...]

40.ΕΙΣ ΑΜΦΙΣΣΑΝ ΑΓΕΙ [...]

[...]

που σημαίνει:

1.[...]

[...]

22.[...] του οποίου στήλη

¹⁶ Η τοποθεσία «**[...]τέου**» πρέπει μάλλον να αφορά τη σημερινή θέση «Σταυρός».

¹⁷ Το «**Κοίον**» πρέπει μάλλον να είναι η σημερινή «Παλιοβούνα», όπου βρίσκεται το «Κωρύκιον Άντρον». Το όνομα *Κοίος*, πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *κοιάω* = μυέω (εισάγω στα μυστήρια), και *Κοίης* = ο ιερέας των Καβείριων μυστηρίων της Σαμοθράκης, δεδομένου ότι και στο *Κωρύκιον άντρον* εκτελούνταν τελετές προς τιμή του Διονύσου και ακολουθούσαν οργιαστικοί χοροί από τις Θυιάδες, γυναίκες της Αθήνας και των Δελφών.

¹⁸ Η «**Νάτεια χώρα γεωργουμένη**» είναι μάλλον το σημερινό Λιβάδι *Αράχοβας*. Κατά λέξη σημαίνει η καλλιεργούμενη γη που πλημμυρίζει, διότι *νάττω* / *νάσσω* = γεμίζω εντελώς. Πράγματι, η περιοχή στο Λιβάδι, πριν την κατασκευή του έργου «*Τριζινίκος*», γινόταν συχνά λίμνη. Εξάλλου, και η σημερινή ονομασία «*Πνιγούρα*» το ίδιο πράγμα σημαίνει, δηλαδή μέρος που πλημμυρίζει.

23.έχει τοποθετηθεί. Από την περιοχή της στήλης του ήρωα που ονομάζεται **Ευόριος** στην άκρη του **Μελίου**, στο όριο που καλείται **Χάροδρον**.

24.Από το ονομαζόμενο **Χάροδρον** όριο προς τα **ριζά της Κίρφης** καθώς ρέει το νερό προς τα δυτικά μέσα

25.στο **Χάροδρο**. Από τα ριζά της **Κίρφης** σε αυτή τη χαράδρα του **Πλειστού** ποταμού κατευθείαν προς βορράν προς

26.την ιερή χώρα των **Δελφών**, προς την πρώτη βραχώδη κορυφή που ονομάζεται **Υποφαούν...** όπου βρίσκεται βωμός ήρωα. Από

27.τη βραχώδη κορυφή που ονομάζεται **Υποφαούς** στη βραχώδη κορυφή που ονομάζεται **Ιστεφών**. Από τη βραχώδη κορυφή **Ιστεφών** στη θέση στα **Οικοδο-**

28.μήματα. Μέσα από αυτά τα όρια στην ιερή χώρα, που κατέχει ο **Βαθύλος Λαιάδου**, να αποχωρήσει. Από τα οικοδομήματα,

29.στη βραχώδη κορυφή, η οποία βρίσκεται κάτω από το **Σκιδάρεον**, όπου μέσα σε αυτή την περιοχή βρίσκεται ο **Κλεόδαμος** γιός του **Φίλωνα**, ο οποίος πρέπει να απομακρυνθεί. Από το **Σκιδά-**

30.ρεον προς την **Επάνω οδό**, όπου τρίποδας σκαλίζεται σε πέτρα. Μέσα σε αυτά τα όρια κατέχει....

31.Από αυτό μέρος να αποχωρήσει και να κατεδαφίσει το σπίτι. Από την **Πέτρα της Επάνω της οδού** κατευθείαν στο **Πολυ-**

32.άνδρειον Λακώνων κάτω από τον οπλίτην. Από το **Πολυάνδρειον** κατευθείαν στην **Πέτρα....** όπου

33. τρίποδας σκαλίστηκε. Μέσα σε αυτή την περιοχή κατέχει... ας μ... να αποχωρήσει. Από την **Πέτρα**

34. στο **Λητώο**, το οποίο βρίσκεται κάτω από τον **Κατοπτήριο**. Μέσα στα όρια αυτά κατέχει...

35. να αποχωρήσει. Από το **Λητώο** κατευθείαν στη βραχώδη πλαγιά που ονομάζεται **Ιπ[πόκρημνος]**. Μέσα σε αυτή την περιοχή κατέχει ο *Καλ-*

36. *λικράτης και Αντιγένης του Διοδώρου* να αποχωρήσουν και την οικία να την καθαιρέσουν. Από την **Ιππόκρημο πέτρα** στη θέση

37......τέου. Από ...τέου κατευθείαν στο βουνό **Κοίον**, που βλέπει προς τον **Παρνασσό**. Μέσα σε αυτά τα όρια είναι η χώρα που

38. ονομάζεται **Νάτεια χώρα γεωργουμένη**, την οποία ο *Μάνιος Ακίλιος* απέδωσε στο θεό(*Απόλλωνα*). Από αυτή τη χώρα ο *Απολλόδωρος* οσ...

39. φέρεται από την **Νάτεια** κοντά στη **γεωργούμενη χώρα** [...]

40. οδηγεί στην **Άμφισσα** [...]

[...]

Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι σε πολλές από τις θέσεις που όριζαν τα σύνορα του Δελφικού Ιερού, στην κοιλάδα του Πλειστού, υπήρχαν αυθαίρετα οικοδομήματα, οι ιδιοκτήτες των οποίων, μάλιστα, μας είναι σήμερα γνωστοί με τα ονόματά τους, χάρη στην υπόψη επιγραφή, όπως: *Βαθύλος Λαιάδου, Κλεώδαμος Φίλωνος, Καλλικράτης και Αντιγένης Διοδώρου*. Αυτοί οι καταπατητές είχαν πάρει εντολή από τους Ιερομνήμονες να αποχωρήσουν, αφού πρώτα θα κατεδάφιζαν τα αυθαίρετα κτίσματά τους.

Αν λοιπόν στα όρια του Δελφικού Ιερού και μάλιστα σε τόσο απρόσιτες θέσεις υπήρχε δόμηση, πόσο μάλλον θα υπήρχε δόμηση μέσα στην Παρνασσία Νάπη και ειδικότερα στις γόνιμες τοποθεσίες της, όπως στη σημερινή *Μπάνια*, στον *ελαιώνα της Αράχοβας*, και βεβαίως στην περιοχή δυτικά της Αράχοβας, στο σημερινό νεκροταφείο.

Κατά συνέπεια, η εύρεση οικιστικών ιχνών που δείχνουν αρχαία δόμηση, στην περιοχή του σημερινού *νεκροταφείου Αράχοβας*, δε σημαίνει απαραίτητως ότι εκεί υπήρχε κάποια αρχαία φωκική πόλη, ξεχωριστή από τους Δελφούς, δηλαδή η *Ανεμώρεια*.

Τέλος, καμία έρευνα της αρχαίας τοπογραφίας της κοιλάδας του Πλειστού δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρης, εάν δεν ασχοληθεί και με το ζήτημα της *Υαμπόλεως*. Πρόκειται για ένα πραγματικό γρίφο.

Υπήρξε άραγε, εκτός από την ομηρική *Υάμπολη* και κάποια άλλη *Υάμπολη* στον Παρνασσό ή αυτή η δεύτερη *Υάμπολη* είναι μια μεγάλη παρεξήγηση, ένα «*αδειανό πουκάμισο*» που λέει και ο ποιητής, δεδομένου ότι αναφορά για *Υάμπολη Παρνασσού* γίνεται για πρώτη φορά στον *Στράβωνα*; Συγκεκριμένα:

«[...] *Τινές δὲ Ἄνεμώλειαν καλοῦσιν εἶθ' Ὑάμπολις μετὰ ταῦτα ἐκλήθη ὑπὸ τινων, εἰς ἣν ἐκ Βοιωτίας ἐκπεσεῖν τοὺς Ὑαντας ἔφαμεν. Ἔστι δ' ἐν τῇ μεσογαίᾳ μάλιστα καὶ αὕτη, πλησίον τῶν Παραποταμίων, ἑτέρα οὕσα τῆς ἐν Παρνασσῶ Ὑαμπόλεως.*», που σημαίνει:

«[...] Κάποιοι την ονομάζουν Ανεμώλεια. Έπειτα Υάμπολις μετά από αυτά ονομάστηκε από κάποιους, στην οποία ξέπεσαν από τη Βοιωτία οι Ύαντες¹⁹, όπως είπαμε. Υπάρχει δε, και μάλιστα στη μεσόγεια χώρα της Φωκίδας, και αυτή η Υάμπολις που είναι κοντά στους Παραποταμίους, η οποία ήταν διαφορετική από την Παρνασσιώτικη Υάμπολη.»

Μετά από πολλούς αιώνες ο **Ευστάθιος**, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης στο έργο του: «Παρεκβολές εις τήν Όμηρου Όδύσεια καὶ Ἰλιάδα» προσθέτει και κάτι παραπάνω αναφέροντας:

«[...] Ἡ δὲ γεωγραφικὴ ἀκρίβεια παραδίδωσιν, ὅτι Ἄνεμωρεια, ἢ προσεχῶς ἀνωτέρω ρηθεῖσα, Ὑάμπολις μετωνομάσθη εἰς ἣν ἐξέπεσον ἐκ Βοιωτίας Ὑαντες, ἐτέρα δ' αὕτη τ' ἐν Παρνασσῷ φησὶν Ὑαμπόλεως καὶ ἄρα ὅτι τρεῖς ἐντεῦθεν Ὑαμπόλεις ἀναφαίνονται, ἢ τε Ὀμηρικὴ αὕτη, ἢ τε μετωνομασθεῖσα ἐξ Ἄνεμωρείας Ὑάμπολις καὶ τρίτη ἢ Παρνασσία[...].»

«[...]Για λόγους γεωγραφικῆς ακρίβειας η Ανεμώρεια που αναφέρθηκε παραπάνω ονομάστηκε Υάμπολη, στην οποία ξέπεσαν εκεί οι Ύαντες από τη Βοιωτία, λένε δε και

¹⁹ Οι **Ύαντες** ἦσαν οι πρώτοι και αρχαιότεροι κάτοικοι της Βοιωτίας, που εκδιώχθηκαν, όμως, από τον Κάδμο και αναγκάστηκαν να μετακινηθούν, άλλοι μεν προς την Φωκίδα, όπου έκτισαν την ομηρική Υάμπολη (αυτή δηλαδή που βρίσκεται κοντά στο σημερινό χωριό Καλαπόδι) και άλλοι προς την Αιτωλία, η οποία ονομαζόταν, στην αρχαιότητα, *Υαντίς*.

για άλλη *Υάμπολη* αυτήν του *Παρνασσού* και έτσι βλέπεις ότι τρεις *Υαμπόλεις* εμφανίζονται, δηλαδή η *Ομηρική* και αυτή που προήλθε από τη μετονομασία της *Ανεμώρειας* και τρίτη αυτή του *Παρνασσού* [...].»

Πριν αναλύσουμε περισσότερο αυτό το ζήτημα θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι σε όλη την αρχαία *Φωκίδα* δεν υπάρχουν πουθενά στον κατάλογο των πόλεών της, δυο πόλεις, σε δυο διαφορετικές θέσεις, με την ίδια ονομασία: πόσο μάλλον, όταν μιλάμε για τρεις πόλεις με την ίδια ονομασία. Δεν θα μπορούσε λοιπόν να υπάρχει εξαίρεση για την *Υάμπολη*.

Φαίνεται, όμως, ότι υπάρχει σύγχυση στην ύστερη αρχαιότητα, όταν έχουν πλέον μεταβληθεί αρκετά τα οικιστικά δεδομένα της περιοχής της *Φωκίδας*, και έτσι μάλλον η μετονομασία της *Ανεμώρειας* σε *Υάμπολη* να οδήγησε στη γέννηση και της *Παρνασσικής Υαμπόλεως*.

Υπήρξε, όμως, μετονομασία της *Ανεμώρειας* σε *Υάμπολη* ή αυτό ήταν στη φαντασία των αρχαίων και βυζαντινών γραμματικών; Κατά τη γνώμη μας μπορεί και να υπήρξε μετονομασία / διπλή ονομασία, που να έχει κάποια ιστορική βάση, η οποία θα πέρασε ως πληροφορία στους γραμματικούς.

Ίσως, δηλαδή, μετά την καταστροφή της ομηρικής *Υαμπόλεως* (κοντά στο σημερινό *Καλαπόδι Λοκρίδας*) από τους Πέρσες, ή αργότερα από τους Μακεδόνες, ο οικισμός αυτός να παρήκμασε, να εξαντλήθηκε, και μέρος των κατοίκων της να μετακινήθηκε προς ασφαλέστερες περιοχές της *Φωκίδας*.

Πιθανόν, λοιπόν, κάποιοι από αυτούς τους κατοίκους της ομηρικής Υαμπόλεως να έφτασαν στο μεσημβρινό Παρνασσό, στην περιοχή της αρχαίας Ανεμώρειας και εκεί να εγκαταστάθηκαν κουβαλώντας μαζί τους τις παραδόσεις τους και τις πληροφορίες για την προέλευσή τους.

Έτσι, ίσως, θα διασώθηκε και η πληροφορία για την μετακίνηση των Υάντων από τη Βοιωτία στη φωκική ομηρική Υάμπολη και κατά συνέπεια μετά στην Υάμπολη της κοιλάδας του Πλειστού(;). Επομένως, ο συγχρωτισμός παλιών και νέων κατοίκων στην Ανεμώρεια πιθανόν να έφερε και την επαμφοτερίζουσα ονομασία της, δηλαδή άλλοτε *Ανεμώρεια / Ανεμώλεια* και άλλοτε *Υάμπολις*.

Αλλή πιθανή αιτία για μετονομασία της *Ανεμώρειας* σε *Υάμπολη* είναι η ύπαρξη της *Υάμπειας* (ανατολικής απότομης *Φαιδριάδας* πέτρας) στους Δελφούς, η οποία δεν σχετίζεται, βεβαίως, με του *Υαντες* της Βοιωτίας, αλλά μάλλον προέρχεται από το ρήμα *ΰω* = βρέχω, ποτίζω, αρδεύω, μουσκεύω και τη λέξη *βίος* = ζωή αλλά και τόξο, δεδομένου ότι η χαράδρα, όπου βρίσκεται η Κασταλία πηγή, είναι ένα νοητό τόξο, ένα U, που κατεβάζει τα ζωογόνα νερά της Κασταλίας, οπότε *ΰω + βίος > υάβια > υά(μ)βια > υάμβεια > υάμπεια*.

Όταν, αργότερα, οι κάτοικοι των αρχαίων Δελφών θα έγιναν κύριοι και του ανατολικού τμήματος της κοιλάδας του Πλειστού (περιοχή σημερινής «Μπάνιας»), γρήγορα θα συνέδεσαν για ευνόητους λόγους τον απότομο γκρεμό της σημερινής «Κρεμάλας», που βρίσκεται μπροστά και κάτω από τον «Κατοπτήριο χώρο» και δεσπόζει της κοιλάδας της

«Μπάνιας», με το δικό τους όνομα *Γάμπεια*, καθόσον η ομοιότητα στο κρημνώδες τους είναι εξαιρετική.

Πέραν αυτού, υπήρχαν και υπάρχουν ακόμα πηγές, κάτωθεν του εν λόγω γκρεμού, πράγμα που θα δικαιολογούσε και γι' αυτό το λόγο απόλυτα τη νέα ονομασία της σε *Γάμπεια*, δηλαδή βράχος που με τις κάτωθεν πηγές του, εν τέλει, δίνει ζωή.

Επομένως, ο οικισμός της *Ανεμώρειας* στη θέση «*Παλιόπυργος*», που οιονεί υπόκειται του παραπάνω βραχώδους γκρεμού θα δικαιολογούσε την μετονομασία ή και τη διπλή ονομασία της *Ανεμώρειας* σε *Γάμπολη*.

Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί και η διάσωση μέχρι και σήμερα τοπωνυμίου «*Ουμπολή*», βόρεια της «*Μπάνιας*» και κάτω από τη βραχώδη οροσειρά του *Κατοπητίριου*, το οποίο, κατά τη γνώμη μας, παραπέμπει άμεσα στην αρχαία ονομασία *Γάμπολη*, καθόσον το γράμμα (υ) στην αρχαιότητα προφερόταν ως (ου).

Μέχρι τότε, άραγε, μέσα στο χρόνο υφίστατο η *Ανεμώρεια*; Απάντηση στο ερώτημα αυτό μπορεί να δοθεί μόνο από το **Στέφανο Βυζάντιο**, ο οποίος στο έργο του «*Εθνικά*» γράφει:

«*Ανεμώρεια, πόλις Φωκίδος, ἢ νῦν Ἄνεμώλεια, Ὅμηρος: «Οἷ τ' Ἄνεμώρειαν καὶ Ἰάμπολιν ἀμφενέμοντο» καὶ Λυκόφρων «Πάτραν, Λίλαιαν καὶ Ἄνεμωρείας πέδον» ὠνόμασται ἀπὸ τοῦ συμβαίνοντος ὑπερκείμενον γὰρ αὐτῆς τὸ καλούμενον Κατοπητίριον χωρίον, [ἐξ οὔ] δι' ἡμέρας καὶ νυκτός καταγιγίσκεται πανταχόθεν, ἔστι δὲ μεθόριον Φωκίδος*

καὶ Δελφῶν, **κειμένη ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ**, ὁ πολίτης Ἀνεμωριεύς ὡς Λυκωρεύς Ἀπόλλων», που σημαίνει:

«Ανεμώρεια, πόλη της Φωκίδας, **η σημερινή Ανεμώλεια**, σύμφωνα με τον Ὅμηρο “κι ἀκόμη τα μέρη της Γαμπόλεως και της Ανεμωρείας” και σύμφωνα με το Λυκόφρονα “Ἡ Πάτρα, ἡ Λίλαια και ἡ γη της Ανεμώρειας” που ἔχει ονομαστεῖ ἔτσι ἀπὸ αὐτό που συμβαίνει ἐκεῖ διότι κεῖται πάνω ἀπὸ αὐτή ἡ περιοχή του Κατοπητηρίου ἀπὸ την οποία περιοχή μέρα νύχτα καταιγίζεται με ἄνεμο ἀπὸ παντού, εἶναι δε το ὄριο Φωκίδας και Δελφῶν, **ἡ οποία στέκεται πάνω σε ψηλὸ λόφο**, ο πολίτης Ανεμωριεύς κατὰ το Λυκωρεύς Ἀπόλλων.»

Στην παραπάνω ἀναφορὰ δίδονται δυο ἐπιπλέον σημαντικές πληροφορίες ἡ μία: «ἡ νῦν Ἀνεμώλεια» (χρονική) και ἡ ἄλλη: «**κειμένη ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ**» (χωρική).

Απὸ την πρώτη συμπεραίνουμε ὅτι στα χρόνια του Στέφανου Βυζάντιου (τέλη 5^{ου} μ.Χ. αἰώνα) ἡ Ανεμώρεια υφίστατο, και ἀπὸ τη δεύτερη ἐπιβεβαιώνεται ὅτι βρισκόταν στον «**Παλιόπυργο**», διότι, πράγματι, ἡ τοποθεσία αὐτή, εἰάν εἰδωθεῖ ἀπὸ κάποιον που βαδίζει στα ἴχνη της *Ιεράς οδοῦ* προς Δελφούς, ἔχει δηλαδὴ κατεβεῖ ἀπὸ το *Ζεμενὸ* και προχωρὰ δυτικά προς το ἱερό του Ἀπόλλωνα, μοιάζει να βρίσκεται σε λόφο ψηλὸ, που δεσπάζει της ρεματιάς, ἡ οποία κατέρχεται ἀπὸ την «**Τούμπρη**».

Πράγματι, για τη θέση «**Παλιόπυργος**»:

α) Ο περιηγητὴς **William Gell** σημειώνει :

« [...] (...9) **Ἐχοντας προσπεράσει τη λίμνη, σε**

(απόσταση) τριακόσιες γιάρδες δεξιά παρατηρείς ένα Κάστρο, που το χαμηλότερο τμήμα των τειχών του είναι χτισμένο με πολυγωνικές πέτρες, πάνω από τις οποίες, όμως, υπάρχουν κυβόλιθοι σε οριζόντια διευθέτηση.

Δεν θα πρέπει να αποτελούσε τοποθεσία μεγάλης σπουδαιότητας, αλλά πιθανώς ήταν μια από τις πόλεις, που λεηλατήθηκαν από τους Πέρσες. Τα αρχαία τείχη ήσαν πιθανόν πολυγωνικά, ενώ οι ανώτερες σειρές αποτελούν την επισκευή τους μετά την αποχώρηση του Ξέρξη.[...]

β) Ο περιηγητής Richard Burgess αναφέρει:

«[...] Στη μια πλαγιά του λόφου υπάρχει μια κουφωμένη κοιλάδα και από τη βάση μέχρι την κορυφή της μπορούν να ανιχνευτούν ερείπια αναλημματικών τοίχων πλατυσμάτων της ίδιας τεχνοτροπίας μ' αυτή των αρχαίων Δελφών.

Στην κορυφή κείται μια μάζα ερειπίων, που, από τα ανατολικά, όπως κοιτάζει κάποιος από τη στενή κοιλάδα προς τα κάτω, έχει μια επιβλητική εμφάνιση.

Εδώ, δίχως αμφιβολία, στεκόταν ο ναός της περιοχής και η Ακρόπολη, και συγκρίνοντας τα υπολείμματα αυτών των μικρών Δελφών με την εξέχουσα πόλη του Απόλλωνα, μπορεί ίσως να εξακριβωθεί κάτι περισσότερο σχετικά με την ακριβή θέση του Πύθιου ναού.[...], και τέλος

γ) Ο περιηγητής Christian Brandis γράφει: « [...] από ένα απογυμνωμένο φαράγγι μεταξύ της Κίρφεως και του Παρνασσού προς τον Πλειστό, που πηγάζει θόρεια από το οροπέδιο του Παρνασσού και κατά μήκος του οποίου ποταμού περνάει ο πιο άνετος δρόμος προς την πεδιάδα των Σαλώνων. Αφήνοντας πίσω μας δεξιά σε ένα εξέχοντα

Λόφο τα ερείπια της Κυπαρίσσου ή Αιολίδας, στρεφόμεστε προς το ψηλό βουνό της Αράχοβας, ένα μεγαλοπρεπές χωριό ευρισκόμενο σε γραφική τοποθεσία σε ένα ύψωμα μέσα στα δέντρα.[...].»

Εάν, λοιπόν, η *Ανεμώρεια* υφίστατο σίγουρα μέχρι τον 5^ο μ.Χ. αιώνα, πώς εξηγείται το γεγονός ότι ο Ιεροκλής τον 6^ο μ. Χ. αιώνα στο «*Συνέκδημό*» του, ενώ απαριθμεί τις πόλεις της Ελλάδας και συμπεριλαμβάνει σε αυτές κάποιες φωκικές πόλεις, όπως π.χ. Δελφούς, Άμβρυσσο και Δαύλεια, δεν αναφέρει τίποτε σχετικά για την *Ανεμώρεια*; Συγκεκριμένα, ο Ιεροκλής καταγράφει:

«[...] *Ι)Επαρχία Ελλάδος, ἤγουν Ἀχαΐας ὑπὸ ἀνθύπατον, πόλεις οὗ, Σκαρφία, Ἐλάτεια, Βοιόν καὶ Δρυμαία, Δαυλία, Χαιρώνεια, Ναύπακτος, Δελφοί, Ἄμφισσα, Τιθώρα, Ἄμβρυσος, Ἀντίκυρα, Λεβαδία, Κορώνεια Βοιωτίας, Στίρις, Ὀποῦς, Ἀνάστασις, Ἐκεψος, νῆσος Εὐβοία, [...].*», που σημαίνει: «[...] *Επαρχία Ελλάδας, δηλαδή Αχαΐας που διοικείται από ανθύπατο, 79 πόλεις η Σκαρφία, η Ελάτεια, η Βοιόν και η Δρυμαία, η Δαυλία, η Χαιρώνεια, η Ναύπακτος, οι Δελφοί, η Ἄμφισσα, η Τιθώρα, η Ἄμβρυσος, η Αντίκυρα, η Λεβαδία, η Κορώνεια Βοιωτίας, η Στίρις, η Οπούς, η Ἀνάστασις, η Ἐκεψος, η νήσος Εύβοια, [...].*»

Η μόνη εξήγηση που μπορεί να δοθεί στο παραπάνω ζήτημα είναι ότι η *Ανεμώρεια* / *Ανεμώλεια*, όντας περιορισμένη στην περιοχή του Ζεμενού, και έχοντας πάρει και το πρόσθετο όνομα **Σχίσμα**, είναι πλέον μια μικρή κώμη, ενώ οι Δελφοί που υφίσταντο και τότε ως πόλη καταλάμβαναν τη μεγαλύτερη έκταση της κοιλάδας του Πλειστού, δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος της σημερινής

Αράχοβας μέχρι και την *Τούμπρη*. Επομένως, η Ανεμώρεια ήταν μια μικρή κώμη και όχι πόλη και γι' αυτό δεν αναφέρθηκε από το Βυζαντινό γεωγράφο, διότι προφανώς αυτός κατέγραφε μονάχα τις πόλεις της Ελλάδας και όχι τους μικρούς οικισμούς της.

Το ότι δε στα χρόνια εκείνα υπήρχαν, εκτός από τις πόλεις, και πολυάριθμες κώμες προκύπτει με βεβαιότητα από την παρακάτω αναφορά του ιστορικού **Προκοπίου Καισαρέως** στο «*Υπέρ τῶν πολέμων*» (**Λόγος πρώτος**). «*Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ σεισμοὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιτεσόντες ἐξαισιοὶ τὴν τε Βοιωτίαν καὶ Ἀχαΐαν καὶ τὰ περὶ κόλπον τὸν Κρῖσαϊον κατέσεισαν καὶ χωρῖα μὲν ἀνάριθμα, πόλεις δὲ ὀκτῶ ἐς ἑξάσπον καθεῖλον, ἐν ταῖς Χαιρώνειά τε καὶ Κορώνεια ἦν καὶ Πάτραι καὶ Ναύπακτος ὅλη, ἔνθα δὴ καὶ φόνος γέγονεν ἀνθρώπων πολὺς καὶ χάος δὲ τῆς γῆς πολλαχῆ ἀποσχιθεΐσης γεγένηται, [...], ἀμφὶ δὲ τὰ ἐκείνη χωρῖα, οὗ δὴ τὸ Σχίσμα ὠνόμασται καὶ σεισμός ὑπερμεγέθης γενόμενος πλείω φόνον ἀνθρώπων ἢ ἐν πᾶσι τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι εἰργάσαντο, μάλιστα ἐπεὶ τινα ἐορτὴν πανηγυρίζοντες ἔτυχον ἐκ πάσης τε τῆς Ἑλλάδος ἐνταῦθα τότε τούτου δὴ ἔνεκα ξυνειλεγμένοι πολλοί. Ἐν δὲ Ἰταλία [...]*», που σημαίνει:

«[...] Και αυτή δε τη χρονική περίοδο τρομεροί σεισμοί που συνέβησαν στην Ελλάδα, ταρακούνησαν και τη Βοιωτία και την Αχαΐα και τα μέρη που βρίσκονται γύρω από τον Κρῖσαίο κόλπο και **γκρέμισαν στο έδαφος αμέτρητα χωριά και οχτὼ πόλεις**. Και στη Χαιρώνεια και στην Πάτρα και τη Ναύπακτο ολόκληρη ήταν που έγινε πολὺς σκοτωμός και

έγιναν χάσματα σε πολλά μέρη των περιοχών αυτών [...] γύρω από κείνα τα χωριά, όπου και το χωριό που έχει ονομαστεί **Σχίσμα**, ο πάρα πολύ μεγάλος σεισμός που έγινε προκάλεσε τα περισσότερα ανθρώπινα θύματα από οποιοδήποτε άλλο μέρος της Ελλάδας, εξαιτίας του ότι ήταν πολλοί συγκεντρωμένοι σε μια τοποθεσία και πανηγύριζαν σε κάποια γιορτή και έτυχε να βρίσκονται εκεί από όλα τα μέρη της Ελλάδας. Στην Ιταλία [...]. »

Από την παραπάνω αναφορά του Προκόπιου προκύπτει επιπλέον ότι στην ευρύτερη περιοχή του Παρνασσού μέχρι και τον 6^ο π.Χ. αιώνα οι κάτοικοι δεν είχαν καθ' ολοκληρίαν ασπαστεί το χριστιανισμό. Υπήρχαν ακόμα πιστοί στην παλαιά θρησκεία, που ακολουθούσαν τις παλιές ειδωλολατρικές παραδόσεις.

Η αναφερόμενη γιορτή από τον Προκόπιο, πρέπει μάλλον να σχετίζεται με τις τελετές για το θεό Διόνυσο, που γίνονταν κάθε δυο χρόνια, τη χειμερινή περίοδο, στο *Κωρύκιον Άντρον*²⁰.

²⁰ Είναι ενδιαφέροντα τα παρακάτω αναφερόμενα στη «Μελέτη σεισμικής επικινδυνότητας στη θέση της προβλεπόμενης Ζεύξης του Μαλιακού κόλπου», του καθηγητή Κ.Χ. Μακρόπουλου: «Από τον Προκόπιο τον Καισαρέα, τον Ευάγγριο κι άλλους συγγραφείς προκύπτει ότι μεγάλοι σεισμοί κατέσεισαν τη Βοιωτία, την Αχαΐα, την περιοχή γύρω από τον Κρισσαίο κόλπο(κόλπος Ιτέας), ενώ στον Πορθμό που βρίσκεται μεταξύ Θεσσαλίας και Βοιωτίας (Μαλιακός κόλπος) στην περιοχή της πόλης Εχιναίου(Αχινός) και στη Σκάρφεια η θάλασσα εισχώρησε στην ξηρά μέχρι τα βουνά και κατέστρεψε τα χωριά της περιοχής. Η θάλασσα επανήλθε στην αρχική της θέση κι άφησε ψάρια στη στεριά, τα οποία είχαν ασυνήθιστη όψη.

Οι σεισμοί κατέστρεψαν αναρίθμητα χωριά και ισοπέδωσαν οκτώ πόλεις μεταξύ των οποίων τη Χαιρώνεια, την Κορώνεια, την Πάτρα και την Ναύπακτο ολόκληρη, όπου φονεύτηκαν πολλοί.

Από τους σεισμούς πολλοί κάτοικοι θάφτηκαν κάτω από τα ερείπια, και σε πολλά μέρη η γη άνοιξε και στα χάσματα καταποντίστηκαν πολλοί. Σ' ένα μέρος, όπου το χάσμα φαινόταν και μετέπειτα, χάθηκαν περισσότεροι από ό,τι στα υπόλοιπα μέρη της Ελλάδας, γιατί κατά τύχη γινόταν εκεί γιορτή και είχε μαζευτεί πολύ κόσμος. Σωροί γης έφραζαν τους δρόμους, η θάλασσα αποσύρθηκε και καταπόντησε τα γύρω μέρη. Πνίγηκαν και φονεύτηκαν τόσοι, ώστε ο αριθμός τους υπερέβη κάθε προηγούμενο.

Από τους σεισμούς καταστράφηκαν και τα τείχη των Θερμοπυλών. Κατά ορισμένους μελετητές θεωρείται ως έτος γένεσης των σεισμών το 551 ή το 552 και μήνας ο Μάιος ή ο Ιούνιος. Επειδή την περιγραφή του θαλάσσιου κύματος στο Μαλιακό κόλπο ο Προκόπιος την έχει στο ίδιο κείμενο με την περιγραφή του σεισμού της Φωκίδας, που έγινε στο ίδιο έτος ορισμένοι θεωρούν τα μακροσεισμικά αποτελέσματα στις δυο περιοχές ως οφειλόμενα στον ίδιο σεισμό.

Αυτό θα σήμαινε ότι ένας σεισμός με τόσο εκτεταμένη περιοχή καταστροφών θα έπρεπε να είχε μέγεθος τουλάχιστον 7,5 βαθμούς της κλίμακας Ρίχτερ. Έτσι μάλλον θα πρόκειται για δυο ή τρεις σεισμούς. Σύμφωνα με το πρώτο σενάριο θα πρέπει οι δυο σεισμοί να έγιναν στη Βοιωτία και τον κόλπο της Ιτέας, από τους οποίους ο δεύτερος θα είχε μέγεθος γύρω στα 7,0 Ρίχτερ.

Είναι, όμως, εξίσου πιθανό να έγιναν τρεις σεισμοί το ίδιο έτος στην περιοχή, ως ακολούθως:

α) Ένας σεισμός με επίκεντρο στη δυτική ακτή του Κορινθιακού κόλπου, κοντά στην ακτή της Αχαΐας, που κατέστρεψε τη Ναύπακτο και προκάλεσε βλάβες στην Πάτρα.

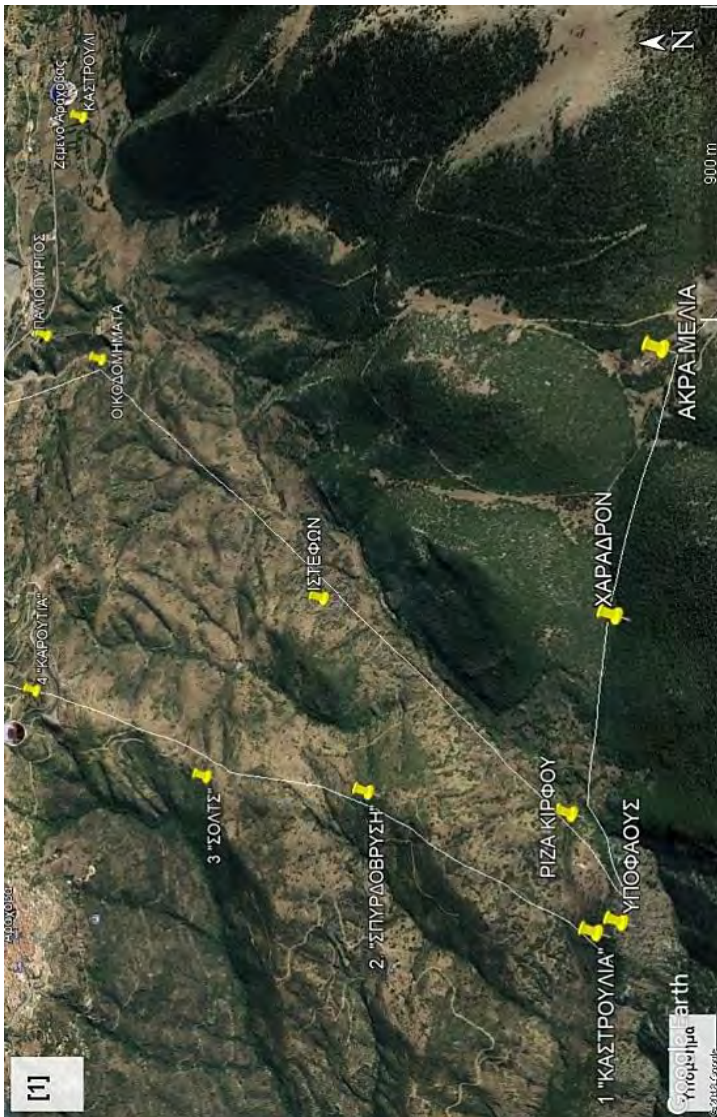
β) Ένας σεισμός κοντά στο σημερινό Δίστομο της Βοιωτίας, που κατέστρεψε τις πόλεις Χαιρώνεια και Κορώνεια, καθώς και

την περιοχή Σχίσμα (Ο Ιεροκλής την ονομάζει Σχιστή και την τοποθετεί κοντά στις πόλεις Λεβάδεια και Δαύλεια της Βοιωτίας).

γ) Ένας σεισμός στο Μαλιακό κόλπο, που προκάλεσε τεράστια θαλάσσια σεισμικά κύματα και κατέστρεψε τις πόλεις Εχιναίο και Σκάρφεια, καθώς και τα γύρω χωριά.

Όσον αφορά στη χρονολογία των σεισμών αυτών, ο σεισμός της Βοιωτίας θα πρέπει να έγινε το χειμώνα κατά τη διάρκεια μιας Διονυσιακής γιορτής που γινόταν κάθε δυο χρόνια στον Παρνασσό.

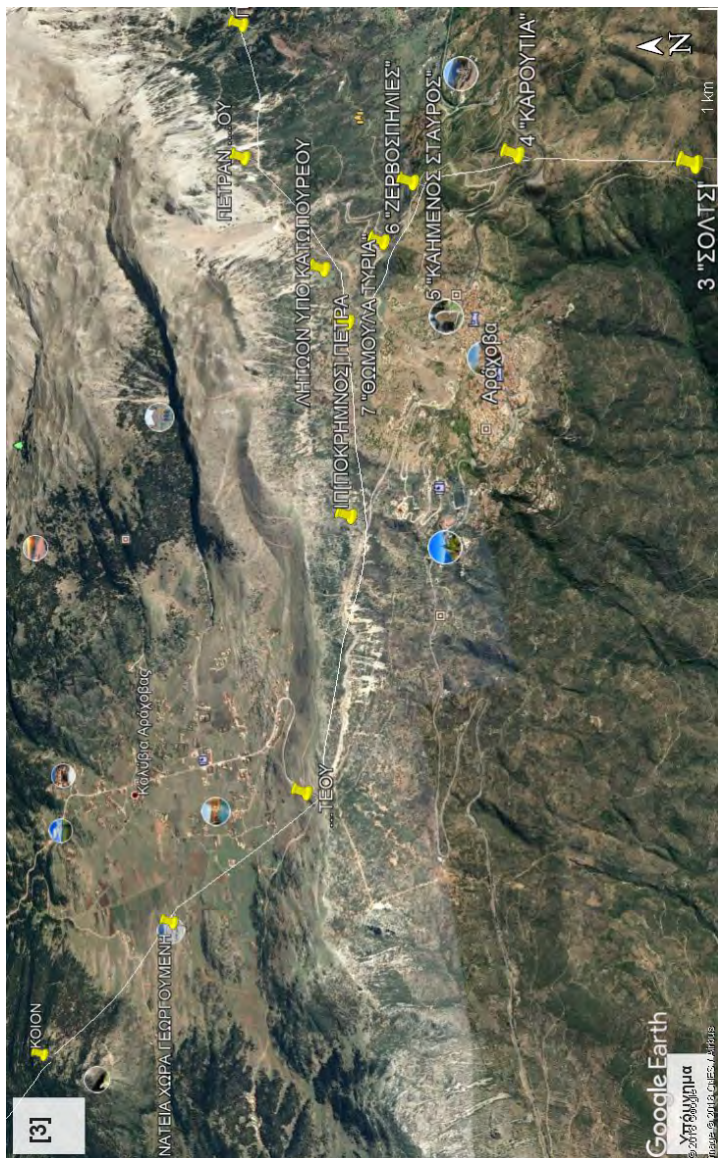
Οι άλλοι δυο, σύμφωνα με τη σειρά που τους καταγράφει ο Προκόπιος έγιναν πριν και μετά από τον πρώτο, σε πολύ κοντινό διάστημα, πιθανότατα τον Ιανουάριο και το Μάρτιο (Γεωργιάδης 1904, Γαλανόπουλος 1995, 1961, Ευαγγελάτου - Νοταρά 1987-1988, Παπαζάχος και Παπαζάχου 1989, Ambraseys and Jackson 1990, Ambraseys 1994 α, Ραρίοαννου et.al 1994.)».

Εικ.5 Προτεινόμενα Νοτιοανατολικά όρια Δελφών πριν και μετά το Β' Ιερό πόλεμο.

Εικ.6 Προτεινόμενα Βορειοανατολικά όρια Δελφών πριν και μετά το Β' Ιερό πόλεμο.

Εικ. 7 Προτεινόμενα Βόρεια όρια Δελφών πριν και μετά το Β΄ Ιερό πόλεμο.

Παράρτημα

1. Ιστορικό πλαίσιο της αρχαίας Φωκίδας²¹

Από τον Όμηρο μαθαίνουμε ότι σχεδόν όλες οι σημαντικές φωκικές πόλεις έλαβαν μέρος, με καράβια και πολεμιστές, στην πανελλήνια εκστρατεία κατά των Τρώων.

Αργότερα, στα τέλη του 7^{ου} π.Χ. αιώνα, οι Θεσσαλοί είχαν εξελιχθεί σε μία από τις μεγαλύτερες δυνάμεις του ελλαδικού χώρου. Έχοντας, μάλιστα, επικρατήσει απέναντι στα γειτονικά κράτη των: *Μαλιέων*, *Αινιάνων*, *Περραιβών* και *Δολόπων* είχαν εξασφαλίσει τον έλεγχο του Δελφικού συμβουλίου και ήταν πια σε θέση να χρησιμοποιήσουν την Δελφική Αμφικτιονία για δικούς τους σκοπούς.

Κύριο εμπόδιο για τον ολοκληρωτικό έλεγχο του μαντείου αποτελούσαν οι Φωκείς, που διατηρούσαν ακόμα την αυτονομία τους. Λίγο πριν το ξέσπασμα του Α΄ Ιερού πολέμου οι μόνες φωκικές πόλεις, που δεν είχαν ακόμα υποταχθεί στους Θεσσαλούς, ήταν η Κρίσσα και το επίνειό της Κίρρα.

Η Κίρρα ήταν το κοντινότερο λιμάνι στους Δελφούς και, επομένως, οι προσκυνητές που κατευθύνονταν στους

²¹ Η αναφορά αυτή βασίζεται κυρίως στη δημοσίευση: «*Συμβολή στην Τοπογραφία της Αρχαίας Φωκίδας*», του Φώτη Ντάσιου, Ανάτυπο από «*Φωκικά Χρονικά*», τόμος Δ΄ Άμφισσα 1992.

Δελφούς μέσω της θάλασσας, αποβιβάζονταν στο λιμάνι της πόλης αυτής και ανέβαιναν οδικώς προς το ιερό.

Λέγεται ότι την περίοδο εκείνη οι Κιρραίοι απαιτούσαν χρήματα από τους προσκυνητές που διέρχονταν από την πόλη τους, για να πάνε στο μαντείο των Δελφών. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αφορμή, για να κηρύξει η Δελφική Αμφικτιονία τον πόλεμο απέναντι στους Κιρραίους.

Με τους Θεσσαλούς συμμαχησαν και οι Σικυώνιοι, οι οποίοι στόχευαν να απαλλαγούν από τους Κιρραίους πειρατές που δρούσαν στα ανοιχτά του Κορινθιακού. Στην συμμαχία αυτή προστέθηκαν και οι Αθηναίοι.

Ο πόλεμος αυτός (**Α΄ Ιερός Πόλεμος**) ήταν ο πρώτος από μία σειρά πολέμων που έγιναν κατά την αρχαιότητα με σκοπό τον έλεγχο του Ιερού των Δελφών. Επικρατέστερη χρονική περίοδος διεξαγωγής του θεωρείται το χρονικό διάστημα από το 595 έως το 585 π.Χ.

Για τα γεγονότα του πολέμου αυτού υπάρχουν λίγες αρχαίες πηγές, οι οποίες μάλιστα δεν συμφωνούν απόλυτα μεταξύ τους. Σημαντικότερες πηγές είναι οι σχετικές αναφορές του: *Παυσανία*, του *Στράβωνα*, του *Διόδωρου Σικελιώτη* και του *ρήτορα Αισχίνη*.

Από τις περιγραφές αυτές φαίνεται ότι ο εν λόγω πόλεμος διήρκεσε δέκα έτη. Αρχηγός των Θεσσαλών ήταν ο Ευρύλοχος από την δυναστεία των Αλευάδων της Λάρισας, των Σικυώνιων ο τύραννος Κλεισθένης της δυναστείας των Ορθαγοριδών και της Αθήνας ο Αλκμαίων ή ο ίδιος ο Σόλων.

Η Κίρρα πολιορκήθηκε και από στεριά και από θάλασσα και τελικά υπέκυψε, όταν οι πολιορκητές δηλητηρίασαν τις πηγές, που τροφοδοτούσαν με νερό την πόλη, με δηλητήριο από το φυτό *ελλέβορο*. Ο ελλέβορος προκάλεσε ακατάσχετη διάρροια στους υπερασπιστές της πόλης, οι οποίοι εγκατέλειψαν τις θέσεις τους. Οργανωτής αυτού του σχεδίου φαίνεται πως ήταν ο Κλεισθένης της Σικυώνας, αλλά κατά τον Πausανία, ήταν ο Αθηναίος Σόλων.

Σύμφωνα με άλλη εκδοχή η Κίρρα πολιορκήθηκε κατά τα έτη 592 - 590 π.Χ. Ο αποκλεισμός από τη θάλασσα που επέβαλε ο στόλος των Σικυωνίων στους Κιρραίους, τους ανάγκασε να εγκαταλείψουν την πόλη και να οχυρωθούν στο όρος *Κίρφη* πάνω από την *Κίρρα*, κοντά στην θέση της φωκικής πόλης *Εχεδάμειας*. Μετά από αντίσταση μερικών χρόνων, τελικά, υπέκυψαν.

Η αντιπαλότητα Φωκίων και Θεσσαλών συνεχίστηκε και κορυφώθηκε το 570 π.Χ. με την νίκη των Φωκίων στην Υάμπολη, που είχε ως αποτέλεσμα την εκδίωξη των Θεσσαλών από τη φωκική γη.

Ο Β΄ Ιερός πόλεμος είχε πάλι ως σκοπό τον έλεγχο του μαντείου των Δελφών. Ο πόλεμος αυτός σε αντίθεση με τον πρώτο και τον τρίτο ιερό πόλεμο δεν πήρε μεγάλες διαστάσεις, αλλά ήταν σύντομος και σε διάρκεια και σε γεγονότα.

Μετά το τέλος του πρώτου ιερού πολέμου, και συγκεκριμένα το 585 π.Χ., οι Δελφοί, που μέχρι τότε ανήκαν στη φωκική ομοσπονδία, έγιναν ανεξάρτητη πόλη, υπό την προστασία της Δελφικής Αμφικτιονίας. Η περίοδος

αυτή ήταν περίοδος μεγάλης ευημερίας και για την πόλη και για το μαντείο των Δελφών.

Το 457 π.Χ. οι Αθηναίοι έχοντας αποκτήσει τον έλεγχο της Βοιωτίας και της Φωκίδας μετά τη μάχη των Οινοφύτων αποφάσισαν να αποσπάσουν την πόλη των Δελφών από την Δελφική Αμφικτιονία και να την παραδώσουν στους Φωκείς. Οι λόγοι ήταν η φιλοπερσική στάση που είχε δείξει η Δελφική Αμφικτιονία στο παρελθόν, αλλά κυρίως η επιθυμία των Αθηναίων να ελέγξουν οι ίδιοι το μαντείο. Το γεγονός αυτό, όμως, προκάλεσε την αντίδραση της Σπάρτης, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει, το **448 π.Χ.**, μεταξύ τους πόλεμος, που αποκαλέστηκε **Β΄ Ιερός πόλεμος**.

Για τα γεγονότα του πολέμου αυτού πληροφορούμαστε, κυρίως, από την αναφορά του Θουκυδίδη. Σύμφωνα με αυτήν, οι Σπαρτιάτες έστειλαν στρατό στους Δελφούς και επανέφεραν την πόλη στην προηγούμενη κατάσταση, αλλά λίγο μετά ο Περικλής εκστράτευσε ξανά στους Δελφούς και παρέδωσε ξανά την πόλη στους Φωκείς.

Την ίδια αναφορά κάνει και ο Πλούταρχος στο έργο του για τη ζωή του Περικλή. Οι Φωκείς κράτησαν το Δελφικό ιερό μέχρι το 421 π.Χ., οπότε με τη Νικίειο ειρήνη το Δελφικό Μαντείο κατέστη ανεξάρτητο.

Ο **Γ΄ Ιερός πόλεμος** έγινε με αφορμή πάλι τον έλεγχο του μαντείου των Δελφών. Ο πόλεμος ξέσπασε το 356 π.Χ., όταν οι Φωκείς αρνήθηκαν να υποστούν τις συνέπειες της τιμωρίας, που τους επιβλήθηκε από το Αμφικτιονικό συνέδριο, και κατέλαβαν το μαντείο των Δελφών. Εναντίον τους, τότε, σχηματίστηκε ένας αντίπαλος συνασπισμός

κάτω από την ηγεσία της Θήβας, αρχικά, και της Μακεδονίας στη συνέχεια, με αποτέλεσμα την οριστική υποταγή των Φωκίων δέκα χρόνια μετά. Ο πόλεμος αυτός αποτέλεσε αφορμή, για την πρώτη εμπλοκή της Μακεδονίας στις εξελίξεις της νότιας Ελλάδας.

Ειδικότερα, το 362 π.Χ. οι Φωκείς, σύμμαχοι τότε των Θηβαίων, αθέτησαν την υποχρέωσή τους να ενισχύσουν τον Θηβαϊκό στρατό στην εκστρατεία του στην Πελοπόννησο. Την στάση τους αυτή αποφάσισαν να τιμωρήσουν οι Θηβαίοι, κατηγορώντας τους στο Αμφικτιονικό συνέδριο για ιεροσυλία, επειδή είχαν καλλιεργήσει μέρος των ιερών κτημάτων των Δελφών.

Το Αμφικτιονικό συνέδριο αποφάσισε να τους επιβάλει βαρύ πρόστιμο, το οποίο όμως οι Φωκείς αδυνατούσαν να πληρώσουν. Σε συνέλευση που συγκάλεσαν οι Φωκείς, ο *Φιλόμηλος* από την πόλη *Λέδων* έβγαλε ένα λόγο, πείθοντας τους Φωκείς ότι αυτό το ποσό ήταν υπέρογκο και ότι η μόνη τους επιλογή ήταν να αντισταθούν και να καταλάβουν τους Δελφούς. Με τον τρόπο αυτό θα πετύχαιναν να ακυρώσουν την απόφαση εναντίον τους.

Στο συνέδριο αυτό οι Φωκείς εξέλεξαν τον *Φιλόμηλο* στρατηγό, ο οποίος στη συνέχεια αναζήτησε εξωτερική βοήθεια στους εχθρούς των Θηβαίων, δηλαδή στους Σπαρτιάτες. Οι Σπαρτιάτες ωφελούνταν από την ενίσχυση των Φωκίων, αφού έτσι θα βρίσκονταν κοντά στην αντίπαλη Θήβα ασκώντας της πιέσεις. Προσέφεραν λοιπόν στους Φωκείς ένα ποσό 15 ταλάντων, για να επανδρώσουν και να εξοπλίσουν στρατό.

Οι Φωκείς κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ένα στρατό 5.000 αντρών, με τον οποίο κατέλαβαν το μαντείο των Δελφών. Ο Φιλόμηλος, τότε, οχύρωσε τους Δελφούς, ενώ κατέστρεψε την πέτρα, στην οποία ήταν καταγεγραμμένη η απόφαση για την τιμωρία τους.

Αμέσως τα μέλη της Δελφικής Αμφικτιονίας, κάτω από την ηγεσία της Θήβας κήρυξαν στον πόλεμο στους Φωκείς. Με τους Φωκείς συμμαχησαν οι Αθηναίοι, οι Σπαρτιάτες και οι τύραννοι των Φερών της Θεσσαλίας. Τον πρώτο χρόνο του πολέμου οι Λοκροί της Άμφισσας προσπάθησαν να καταλάβουν το μαντείο, αλλά απωθήθηκαν από τις δυνάμεις του Φιλόμηλου.

Ένα χρόνο μετά ο Φιλόμηλος σκοτώθηκε στη μάχη, που διεξήχθη στην πόλη Νέον της Φωκίδας, κοντά στην Τιθορέα, σε μία σύγκρουση εναντίον των Βοιωτών. Τον διαδέχτηκε στην ηγεσία των Φωκέων ο *Ονόμαρχος*.

Ο Ονόμαρχος σύλησε τους θησαυρούς των Δελφών, για να χρηματοδοτήσει έναν ισχυρό μισθοφορικό στρατό 20.000 πολεμιστών και 1.000 ιππέων, ενώ την ίδια περίοδο άρχισε να οχυρώνει τις φωκικές πόλεις. Με τον στρατό αυτό εκστράτευσε κατά των γειτονικών *Επικνημίδων Λοκρών* καταλαμβάνοντας το *Θρόνιο*. Επίσης, εκστράτευσε κατά της Δωρίδας, αλλά και της Βοιωτίας καταλαμβάνοντας τον Ορχομενό. Στη συνέχεια, στράφηκε εναντίον της Θεσσαλίας προκαλώντας για πρώτη φορά την παρέμβαση των Μακεδόνων.

Το 354 π.Χ. κινήθηκαν εναντίον τους οι Μακεδόνες του Φιλίππου, γεγονός που αποτέλεσε την πρώτη εμπλοκή των

Μακεδόνων στα γεγονότα της νότιας Ελλάδας. Αρχικά, οι Μακεδόνες ηττήθηκαν σε δύο μάχες από τους Φωκείς. Θεωρείται ότι σημαντικό ρόλο στη νίκη των Φωκέων έπαιξε η χρήση καταπελτών, με τους οποίους χτυπούσαν τη μακεδονική φάλαγγα.

Ο Φίλιππος, όμως, κατάφερε να επιβληθεί των Φωκέων ένα χρόνο μετά, το 353 π.Χ., στη μάχη του *Κρόκιου Πεδίου*, κοντά στον Παγασητικό κόλπο. Στην μάχη αυτή σκοτώθηκε ο Ονόμαρχος και τον διαδέχτηκε στην αρχηγία ο *Φάυλλος*. Στην συνέχεια, ο Φίλιππος κινήθηκε κατά της Φωκίδας.

Η κάθοδος των Μακεδόνων στη νότια Ελλάδα ανησύχησε τους Αθηναίους, οι οποίοι έσπευσαν να αντιμετωπίσουν τους Μακεδόνες στις Θερμοπύλες και κατάφεραν να τους σταματήσουν. Την επόμενη χρονιά πέθανε ο Φάυλλος και στρατηγός των Φωκέων έγινε ο *Φάλαιρος*. Τα επόμενα χρόνια οι Φωκείς εκστράτευσαν κατά της Βοιωτίας, αλλά χωρίς επιτυχία. Κατόρθωσαν, όμως, στο διάστημα αυτό να διατηρήσουν τις κτήσεις τους.

Η *Φιλοκράτειος ειρήνη*, που υπογράφηκε μεταξύ Αθηναίων και Μακεδόνων, απομόνωσε τους Φωκείς που έμειναν χωρίς συμμάχους. Τελικά, το 346 π.Χ. οι Φωκείς αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Η ποινή, που τους επιβλήθηκε, ήταν πολύ σκληρή, καθώς υποχρεώθηκαν να πληρώνουν 60 τάλαντα ετησίως, για να ξεπληρώσουν τους θησαυρούς που αφαίρεσαν από τους Δελφούς. Επίσης, υποχρεώθηκαν να διασκορπιστούν σε μικρές κώμες, και τους αφαιρέθηκαν και οι δύο ψήφοι που είχαν στο Αμφικτιονικό συνέδριο, οι οποίοι δόθηκαν στους Μακεδόνες.

Μετά τη μάχη της Χαϊρώνειας (338 π.Χ.) και τη νίκη του Φιλίππου Β΄, η Φωκίδα βρέθηκε πια κάτω από την άμεση επιρροή των Μακεδόνων.

Το 279 π.Χ. οι Φωκείς απέκρουσαν με επιτυχία των επιδρομή των Γαλατών του Βρέννου και την ίδια χρονιά επανήλθαν στην Αμφικτιονία.

Από το 269 π.Χ. η βορειοδυτική και από το 255 π.Χ. ολόκληρη η Φωκίδα εισήλθε στη σφαίρα επιρροής των Αιτωλών και αργότερα (το 245 π.Χ.) έγινε μέλος της Αιτωλικής Συμπολιτείας.

Το 236 π.Χ. οι Φωκείς προσχώρησαν στο Δημήτριο Β΄ τον επονομαζόμενο Αιτωλικό, βασιλιά της Μακεδονίας.

Το 228 π.Χ. οι Φωκείς ξανάγιναν σύμμαχοι των Αιτωλών.

Το 224 π.Χ. ο Αντίγονος ο Δώσων κάλεσε στο Αίγιο τους Φωκείς και τους υπόλοιπους συμμάχους του, που εν τω μεταξύ είχαν εγκαταλείψει τους Αιτωλούς, και εκεί αποφάσισαν από κοινού να ιδρύσουν την «Κοινή Συμμαχία».

Το 220 - 217 π.Χ. έλαβε χώρα ο «συμμαχικός πόλεμος», κατά τη διάρκεια του οποίου ένα τμήμα της Φωκίδας πολέμησε κατά των Αιτωλών.

Το 217 - 200 π.Χ. η Φωκίδα βρέθηκε κάτω από την επιρροή του Φιλίππου του Ε΄ της Μακεδονίας.

Το 200 - 194 π.Χ. ξέσπασε ο Β΄ Μακεδονικός πόλεμος και το 198 π.Χ. ο Ρωμαίος *Τίτος Κόιντος Φλαμίνιος* αποβιβάστηκε στη Φωκίδα, από την πλευρά της Αντίκυρας, και αφού διέσχισε την Ανατολική Φωκίδα έφτασε και διαχείμασε στη φωκική πόλη *Ελάτεια*.

Το 196 π.Χ. έγινε η διακήρυξη της ανεξαρτησίας των Ελλήνων και οι Ρωμαίοι δέχθηκαν να υπαχθούν οι Φωκείς στην Αιτωλική συμπολιτεία.

Το 191 π.Χ. μετά τη μάχη των Θερμοπυλών οι Ρωμαίοι ελέγχουν πια πλήρως τη Φωκίδα.

Με τη συνθήκη της Ρώμης (το 189 π.Χ.) οι Αιτωλοί τελούν υπό ρωμαϊκή εξάρτηση, η οποία επιδεινώθηκε μετά τη μάχη της Πύδνας (168 π. Χ.).

Το 146 π. Χ. οι συνασπισμένοι Έλληνες, ανάμεσά τους και οι Φωκείς, ηττήθηκαν από τους Ρωμαίους και έκτοτε διαλύθηκαν οριστικά τα ελληνικά κράτη.

Μετά την πλήρη επικράτηση των Ρωμαίων ακολούθησε μακρά περίοδος ησυχίας στον ελλαδικό χώρο, που διακόπηκε στους ύστερους χρόνους από βαρβαρικές επιδρομές, οι οποίες άρχισαν τον 4^ο μ.Χ. αιώνα και εντάθηκαν τον 5^ο και 6^ο μ.Χ. αιώνα.

Περίπου την ίδια αυτή περίοδο άρχισε να εδραιώνεται η μεταστροφή των αρχαίων φωκικών πόλεων στο χριστιανισμό, όπως αυτό προκύπτει από το πλήθος των βασιλικών που έχει ανακαλυφθεί στο χώρο της Φωκίδας.

2. Οι διαθέσιμες αρχαίες γραπτές πηγές αναφορικά με την αρχαία τοπογραφία της κεντρικής και ανατολικής περιοχής της κοιλάδας του Πλειστού.

2α) Ραψωδία Β΄ Ιλιάδας (στίχοι: 517-526)

«[...]

Αὐτὰρ Φωκῆων Σχεδῖος καὶ Ἐπίστροφος ἦρχον,
υἱέες Ἰφίτου μεγαθύμου Ναυβολίδαο.

Οἳ Κυπάρισσον ἔχον Πυθῶνα τε πετρήεσσαν
Κριῶν τε ζαθέην καὶ Δαυλίδα καὶ Πανοπήα.
οἳ τ' Ἄνεμώρειαν καὶ Ἰάμπολιν ἀμφινέμοντο,
οἳ τ' ἄρα πάρ' ποταμόν Κηφισσόν δῖον ἔναιον,
οἳ τε Λίλαιαν ἔχον πηγῆς ἐπὶ Κηφισσοῖο
τοῖς δ' ἄμα τεσσαράκοντα μέλαινα νῆες ἔποντο
οἳ μὲν Φωκῆων στίχας ἴστασαν ἀμφιέποντες,
Βοιωτῶν δ' ἔμπλην ἐπ' ἀριστερά θωρήσσοντο.

[...].», που σημαίνει:

«[...]

Με τους Φωκείς ο Επίστροφος ερχόταν κι ο Σχεδῖος,
υιοί του μεγάλψυχου Ιφίτου Ναυβουλίδη.

Τους έστειλε η Κυπάρισσος καὶ ἡ Πυθῶ ἡ πετρώδης
ἡ θεία Κρίσσα και η Δαυλῖς, ο Πανοπέας κι ἀκόμη
τα μέρη της Γιαμπόλεως και της Ανεμωρείας
κι αυτά που ο θεῖος ποταμός ο Κηφισσός ποτίζει
και η Λίλαια, που χτίστηκε επάνω στις πηγές του
κι είχαν σαράντα ολόμαυρα κατόπι τους καράβια.
Και κολλητά στους Βοιωτούς, στο αριστερό του πλάγι
Οι πολεμάρχοι εσύνταξαν τα πλήθη των Φωκέων.
[...].»

2β) Ηροδότου «ιστορίαι» (Βιβλίο Η' «Ουρανία»)

«[...]Οὔτοι μὲν δὴ τῶν βαρβάρων ταύτη ἐτράποντο, ἄλλοι δὲ αὐτῶν ἡγεμόνας ἔχοντες ὀρμέατο ἐπὶ τὸ ἱρόν τὸ ἐν Δελφοῖσι, ἐν δεξιῇ τὸν Παρνησσόν ἀπέργοντες. Ὅσα δὲ καὶ οὔτοι ἐπέσχον τῆς Φωκίδος, πάντα ἐσιναμώρεον καὶ γὰρ τῶν Πανοπέων τὴν πόλιν ἐνέπρησαν καὶ Δαυλίων καὶ Αἰολιδέων. Ἐπορεύοντο δὲ ταύτη ἀποσχισθέντες τῆς ἄλλης στρατιῆς τῶνδε εἵνεκα, ὅκως συλήσαντες τὸ ἱρόν τὸ ἐν Δελφοῖσι βασιλείῃ Ξέρξη ἀποδέξαιεν τὰ χρήματα.[...].», που σημαίνει:

«[...]Λοιπόν, το σώμα αυτό των βαρβάρων ακολουθούσε αυτή την πορεία, ενώ άλλοι έχοντας μαζί τους οδηγούς ξεκίνησαν για το Μαντείο των Δελφών, έχοντας στο δεξί τους χέρι τον Παρνασσό. Κι απ' όσα μέρη της Φωκίδας πέρασαν κι αυτοί όλα τα διαγούμιζαν έτσι, πυρπόλησαν την πόλη των Πανοπέων και των Δαυλίων και των Αιολιδέων. Ακολουθούσαν λοιπόν την πορεία αυτή, ξεκόβοντας από το υπόλοιπο εκστρατευτικό σώμα, κι ο λόγος ήταν ο εξής να συλήσουν το Μαντείο των Δελφών, για να προσφέρουν τους θησαυρούς του στον Ξέρξη.[...].»

2γ) Ο Αφορισμός των Ιερομνημόνων

Ο αφορισμός των Ιερομνημόνων για τα όρια της Ιερής γης του Απόλλωνα, πάνω σε μαρμάρινη στήλη, βρέθηκε στους Δελφούς από τον Κυριάκο Αγκονίτη και δημοσιεύτηκε από τον αρχαιολόγο C. Wescher στο βιβλίο του: «*Etude sur le monument bilingue de Delphes suivie d' éclaircissements sur la découverte du mur oriental*», Paris MDCCCLXVIII(1868). Σύμφωνα με τον C. Wescher ο αναφερόμενος Μάνιος

Ακίλιος της εν λόγω επιγραφής είναι κατά πάσα πιθανότητα, εκείνος που ανακηρύχθηκε ύπατος το 192 π. Χ., πράγμα, που σημαίνει ότι ο υπόψη αφορισμός των Ιερομνημόνων συντάχθηκε το 2^ο π. Χ. αιώνα ή και λίγο αργότερα.

Determinatio Hieromnemonum, qua consecrate as regiones Apollini Pythio ex auctoritate Mani Acili et senatus determinaverunt.

1.[...]

[...]

22. [...] ΟΥ ΣΤΗΛΗ

23.ΕΝΕΣΤΗΚΕ ΕΞ ΗΡΩΟΣ ΤΟΥ ΕΥΟΡΙΟΥ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΕΙΣ ΑΚΡΑ ΜΕΛΙΟΥ ΕΙΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΧΑΡΟΔΡΟΝ ΟΡΟΝ.

24.ΕΚ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΧΑΡΟΔΡΟΥ ΟΡΟΥ ΠΑΡΑΤΗΝ ΡΙΖΑΝ ΚΙΡΦΟΥ ΩΣ ΥΔΩΡ ΡΕΕΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ ΕΝ ΜΕΣΩ ΤΟΥ

25.ΧΑΡΟΔΡΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΡΙΖΗΣ ΚΙΡΦΟΥ ΕΝ ΤΗ ΑΥΤΗ ΧΑΡΑΔΡΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΕΙΣΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΑΠΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΠΙ ΤΗ

26.ΙΕΡΑ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ ΠΡΟΣ ΠΕΤΡΑΝ ΠΡΩΤΗΝ Η ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΥΠΟΦΑΟΥΝ... ΟΥ ΕΣΤΙΝ ΗΡΩΟΝ ΕΚ

27.ΠΕΤΡΑΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΥΠΟΦΑΟΥΝΤΟΣ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΙΣΤΕΦΩΝ ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΕΞ ΙΣΤΕΦΩΝΤΟΣ ΠΕΤΡΑΣ ΕΙΣ ΟΡΟΝ ΕΝ ΟΙΚΟΔΟ-

28.ΜΗΜΑΣΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΕΝ ΙΕΡΑ ΧΩΡΑ Ο ΚΑΤΕΧΕΙ ΒΑΒΥΛΟΣ ΛΑΙΑΔΟΥ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΞ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΩΝ

29.ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΥΠΟ ΣΚΙΔΑΡΕΟΝ ΕΣΤΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΕΣΤΙ ΚΛΕΟΔΑΜΟΣ ΦΙΛΩΝΟΣ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΣΚΙΔΑ-

30.ΡΕΟΥ ΤΗΝ ΕΠΑΝΩ ΤΑΣ ΟΔΟΥ ΟΥ ΤΡΙΠΟΥΣ ΕΝΚΕΚΟΛΑΠΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ...

31.ΑΠΟ ΤΟΥΤΟΥ ΕΚΧΩΡΗΣΑΤΩ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΚΑΘΕΛΕΤΩ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΩ ΤΑΣ ΟΔΟΥ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΟΛΥ-

32.ΑΝΔΡΕΙΟΝ ΛΑΚΩΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΝ ΟΠΛΙΤΑΝ ΕΚ ΠΟΛΥΑΝΔΡΕΙΟΥ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ ...ΟΥ

33.ΤΡΙΠΟΥΣ ΕΝ ΚΕΚΟΛΑΠΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ...ΑΣ Μ...ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ

34.ΕΙΣ ΤΟ ΛΗΤΩΟΝ Ο ΥΠΟ ΚΑΤΩΠΟΥΡΕΟΥ ΕΣΤΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ...

35.ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΤΟΥ ΛΗΤΩΟΥ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΙΠ[ΠΟΚΡΗΜΝΟΣ] ΚΑΛΕΙΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ ΚΑΛ-

36.ΛΙΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΓΕΝΗΣ ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΚΑΘΕΛΕΤΩ ΕΞ ΙΠ[ΠΟΚΡΗΜΝΟΥ] ΠΕΤΡΑΣ ΕΙΣ ΟΡΟΝ

37.....ΤΕΟΥ ΕΚ...ΤΕΟΥ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΟΡΟΝ ΚΟΙΟΝ Ο ΚΕΚΛΙΤΑΙ προς ΠΑΡΝΑΣΣΟΝ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΧΩΡΑ ΕΣΤΙΝ Η

38.ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΝΑΤΕΙΑ ΧΩΡΑ ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗ ΗΝ ΜΑΝΙΟΣ ΑΚΙΛΙΟΣ ΤΩ ΘΕΩ ΔΕΔΩΚΕ ΕΚ ΤΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ ΟΣ...

39.ΦΕΡΕΤΑΙ ΕΚ ΝΑΤΕΙΑΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΧΩΡΑΝ ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗΣ ΠΡΟΣ [...]

40.ΕΙΣ ΑΜΦΙΣΣΑΝ ΑΓΕΙ [...]

[...]

, που σημαίνει:

1.[...]

[...]

22. [...] του οποίου στήλη

23. έχει τοποθετηθεί. Από την περιοχή της στήλης του ήρωα που ονομάζεται **Ευόριος** στην άκρη του **Μελίου**, στο όριο που καλείται **Χάροδρον**.

24. Από το ονομαζόμενο **Χάροδρον** όριο προς τα **ριζά της Κίρφης** καθώς ρέει το νερό προς τα δυτικά μέσα

25. στο **Χάροδρο**. Από τα ριζά της **Κίρφης** σε αυτή τη χαράδρα του **Πλειστού** ποταμού κατευθείαν προς βορράν προς

26. την ιερή χώρα των Δελφών, προς την πρώτη βραχώδη κορυφή που ονομάζεται **Υποφαιούν...** όπου βρίσκεται βωμός ήρωα. Από

27. τη βραχώδη κορυφή που ονομάζεται **Υποφαιούς** στη βραχώδη κορυφή που ονομάζεται **Ιστεφών**. Από τη βραχώδη κορυφή **Ιστεφών** στη θέση στα **Οικοδο-**

28. μήματα. Μέσα από αυτά τα όρια στην ιερή χώρα, που κατέχει ο **Βαθύλος Λαιάδου** να αποχωρήσει. Από τα οικοδομήματα,

29. στη βραχώδη κορυφή, η οποία βρίσκεται κάτω από το **Σκιδάρειον**, όπου μέσα σε αυτή την περιοχή βρίσκεται ο **Κλεόδαμος** γιός του **Φίλωνα**, ο οποίος πρέπει να απομακρυνθεί. Από το **Σκιδά-**

30. ρειον προς την **Επάνω οδό**, όπου τρίποδας σκαλίζεται σε πέτρα. Μέσα σε αυτά τα όρια κατέχει....

31. Από αυτό μέρος να αποχωρήσει και να κατεδαφίσει το σπίτι. Από την **Πέτρα της Επάνω της οδού** κατευθείαν στο **Πολυ-**

32. άνδρειον Λακώνων κάτω από τον σπλίτην. Από το **Πολυάνδρειον** κατευθείαν στην **Πέτρα....** όπου

33. τρίποδας σκαλίστηκε. Μέσα σε αυτή την περιοχή κατέχει... ας μ... να αποχωρήσει. Από την **Πέτρα**

34. στο **Λητώο**, το οποίο βρίσκεται κάτω από τον **Κατοπήριο**. Μέσα στα όρια αυτά κατέχει...

35. να αποχωρήσει. Από το **Λητώο** κατευθείαν στη βραχώδη πλαγιά που ονομάζεται **Ιπ[πόκρημνος]**. Μέσα σε αυτή την περιοχή κατέχει ο *Καλ-*

36. *λικράτης* και *Αντιγένης* του *Διοδώρου* να αποχωρήσουν και την οικία να την καθαιρέσουν. Από την **Ιππόκρημνο πέτρα** στη θέση

37.**τέου**. Από ...**τέου** κατευθείαν στο βουνό **Κοίον**, που βλέπει προς τον **Παρνασσό**. Μέσα σε αυτά τα όρια είναι η χώρα που

38. ονομάζεται **Νάτεια γεωργούμενη**, την οποία ο *Μάνιος Ακίλιος* απέδωσε στο θεό(*Απόλλωνα*). Από αυτή τη χώρα ο *Απολλόδωρος* οσ...

39. φέρεται από την **Νάτεια** κοντά στη **γεωργούμενη χώρα** προς [...]

40. οδηγεί στην **Άμφισσα** [...]

[...]

2δ) Στράβωνος «Γεωγραφικά»

(Βιβλίον Θ', Κεφ. Γ' Φωκίς, & 15)

«Ἡ δ' Ἀνεμώρεια ὠνόμασαι ἀπὸ τοῦ συμβαίνοντος πάθους· Καταιγίζει γὰρ εἰς αὐτὴν ὁ καλούμενος Κατοπήριος χῶρος, κρημνός τις ἀπὸ τοῦ Παρνασσοῦ διήκων. Ὅριον δ' ἦν ὁ τόπος οὗτος Δελφῶν καὶ Φωκέων,

ήνικα απέστησαν τούς Δελφούς από τοῦ κοινοῦ συστήματος τῶν Φωκέων Λακεδαίμονιοι, καί ἐπέτρεψαν καθ' αὐτούς πολιτεύεσθαι. Τινές δὲ Ἀνεμώλειαν καλοῦσιν εἶθ' Ἰάμπολις μετά ταῦτα ἐκλήθη ὑπό τινων, εἰς ἣν ἐκ Βοιωτίας ἐκπεσεῖν τούς Ἰγαντας ἔφαμεν. Ἔστι δ' ἐν τῇ μεσογαίᾳ μάλιστα καὶ αὕτη, πλησίον τῶν Παραποταμίων, ἑτέρα οὕσα τῆς ἐν Παρνασσῷ Ἰαμπόλεως.» [...], που σημαίνει:

«Ἡ Ἀνεμώρεια ἔχει ονομαστεῖ ἀπό το πάθημα που συμβαίνει διότι καταγιγίξει σ' αὐτήν ο καλούμενος Κατοπήριος χώρος, που εἶναι κάποιος γκρεμός, που εκτείνεται ἀπό το ἓνα μέρος στο ἄλλο, στον Παρνασσό. Ἦταν δε ο τόπος αὐτός το ὄριο ἀνάμεσα στους Δελφούς και τους λοιπούς Φωκείς, ὅταν οἱ Σπαρτιάτες ἀπέσπασαν τους Δελφούς ἀπό το κοινό των Φωκέων και ἔδωσαν τὴ δυνατότητα σε αὐτούς να αυτοδιοικούνται. Κάποιοι τὴν ονομάζουν Ἀνεμώλεια. Ἐπειτα Ἰάμπολις μετά ἀπὸ αὐτὰ ονομάστηκε ἀπὸ κάποιους, στην οποία ξέπεσαν ἀπὸ τὴ Βοιωτία οἱ Ἰγαντες, ὅπως εἶπαμε. Υπάρχει δε, και μάλιστα στη μεσόγεια χώρα τῆς Φωκίδας, και αὐτὴ ἡ Ἰάμπολις που εἶναι κοντὰ στους Παραποταμίους, ἡ οποία ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν Παρνασσιώτικὴ Ἰάμπολη.»

«[...] Καὶ τὸ «Κυπάρισσον ἔχον» δέχονται διττῶς οἱ μὲν ὁμωνύμως τῷ φυτῷ, οἱ δὲ παρωνύμως κώμην ὑπὸ τῇ Λυκωρείᾳ. [...]», που σημαίνει:

«[...] Καὶ (στο στίχο) «Αὐτοὶ που κατέχουν τὴν Κυπάρισσο», που αναφέρεται σε κώμη κάτω ἀπὸ τὴ Λυκώρεια, ἄλλοι μὲν

δέχονται ότι το όνομα προήλθε από το ομώνυμο φυτό και άλλοι από όνομα οικιστή. [...]».

2ε) Πausανίου «Φωκικά» (Κεφ. 36)

«[...] Τραπέντι δὲ ἐπὶ Ἀντίκυραν ἀνάτης τὰ πρῶτὰ ἐστὶν ὁδός, ἀναβάντι δὲ ὅσον δύο στάδια ὁμαλές τε χωρίον καὶ ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ Δικτυνναίας ἐπίκλησιν ἱερόν ἐστὶν Ἄρτεμιδος. Ταύτην οἱ Ἄμβροσσεῖς ἄγουσι μάλιστα ἐν τιμῇ [...]. Τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δικτυνναίας κατάντης ὁδός ἐς Ἀντίκυραν πᾶσά ἐστι. Τὰ δὲ ἀρχαιότερα ὄνομα εἶναι Κυπάρισσον τῇ πόλει φασί, καὶ Ὅμηρον ἐν Φωκέων καταλόγῳ τὸ ὄνομα θελῆσαι θέσθαι γε αὐτόν, ὅτι ἦδη τηνικαῦτα ἐκαλεῖτο Ἀντίκυρα. Εἶναι γὰρ δὴ τὸν Ἀντικυρέα κατὰ Ἡρακλέα ἠλικίαν. Κεῖται μὲν δὴ ἡ πόλις κατὰ Μεδεῶνος τὰ ἐρείπια[...].», που σημαίνει:

«[...]αν ὅμως προχωρήσει δύο στάδια προς τα πάνω, φτάνει σε τόπο ομαλό και δεξιά του δρόμου συναντά ἱερό της Ἄρτεμις, της ονομαζομένης Δικτυνναίας, την οποία ιδιαίτερα τιμούν οι Ἄμβροσσεῖς [...]. Από το ἱερό της Δικτυνναίας ο δρόμος προς την Αντίκυρα είναι ὅλος κατηφορικός. Λένε πως η πόλη αυτή παλαιότερα ονομαζόταν Κυπάρισσος και πως ο Ὅμηρος θέλησε στον κατάλογο των Φωκέων να μεταχειριστεῖ ο ἴδιος το ὄνομα Κυπάρισσος, ἤδη ὅμως τότε ονομαζόταν Αντίκυρα, αφού ο Αντικυρέας ἦταν σύγχρονος του Ἡρακλή. Η πόλη βρίσκεται ἀντίκρι στα ερείπια του Μεδεῶνα.[...].»

2στ) Στέφανου Βυζάντιου «Ἐθνικά»

«Ανεμώρεια, πόλις Φωκίδος, ἢ νῦν **Ανεμώλεια**, Ὅμηρος: «Οἱ τ' Ἀνεμώρειαν καὶ Ὑάμπολιν ἀμφενέμοντο» καὶ Λυκόφρων «Πάτραν, Λίλαιαν καὶ Ἀνεμωρείας πέδον» ὠνόμασται ἀπὸ τοῦ συμβαίνοντος ὑπερκείμενον γὰρ αὐτῆς τὸ καλούμενον Κατοπτήριον χωρίον, [ἔξ οὔ] δι' ἡμέρας καὶ νυκτός καταγιγίσκεται πανταχόθεν, ἔστι δὲ μεθόριον Φωκίδος καὶ Δελφῶν, **κειμένη ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ**, ὁ πολίτης Ἀνεμωριεύς ὡς Λυκωρεύς Ἀπόλλων.» που σημαίνει:

«Ανεμώρεια, πόλη της Φωκίδας, η σημερινή Ανεμώλεια, σύμφωνα με τον Ὅμηρο “κι ἀκόμη τα μέρη της Γιαμπόλεως και της Ανεμωρείας” και σύμφωνα με το Λυκόφρονα “Ἡ Πάτρα, η Λίλαια και η γη της Ανεμώρειας” που έχει ονομαστεί ἔτσι ἀπὸ αὐτό που συμβαίνει ἐκεῖ διότι κεῖται πάνω ἀπὸ αὐτή η περιοχή του Κατοπτηρίου ἀπὸ την οποία περιοχή μέρα νύχτα καταγιγίσκεται με ἄνεμο ἀπὸ παντοῦ, εἶναι δε το ὄριο Φωκίδας και Δελφῶν, η οποία στέκεται πάνω σε ψηλὸ λόφο, ο πολίτης Ανεμωριεύς κατὰ το Λυκωρεύς Ἀπόλλων.»

«Κυπάρισσος, πόλις ἐν Παρνασσῶ κατὰ Δελφούς, ἢ πρότερον Ἔρανος. Ὅμηρος: «Οἱ Κυπάρισσον ἔχον Πυθῶνά τε πετρήεσαν», ἀπὸ Κυπαρίσσου τοῦ Μινυοῦ, οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν αὐτόθι Κυπαρίσσων, ἦν Κυπαρισσοῦντα τινές καὶ Ἀπολλωνιάδα φασί, τὸ ἐθνικὸν Κυπαρισσεύς.», που σημαίνει:

«Ἡ Κυπάρισσος πόλη του Παρνασσού κατὰ τη μεριά των Δελφῶν, εἶναι η προηγούμενη Ἔρανος. Σύμφωνα με τον

Όμηρο: “Τους έστειλε η Κυπάρισσος καὶ ἡ Πυθῶ ἡ πετρῶδης”, Από τον Κυπάρισσο το Μινυό, κατά άλλους δε από τα πολλά κυπαρίσσια που βρίσκονται εκεί, την οποία την λένε Κυπαρισσούντα καθώς και κάποιοι την ονομάζουν Απολλωνιάδα. Το όνομα του κατοίκου Κυπαρισσεύς.»

2ζ) Ιεροκλέους «Συνέκδημος»

«[...]

ι)Επαρχία Ἑλλάδος, ἤγουν Ἀχαΐας ὑπὸ ἀνθύπατον, πόλεις οἱ, Σκαρφία, Ἐλάτεια, Βοιόν καὶ Δρυμαία, Δαυλία, Χαιρώνεια, Ναύπακτος, Δελφοί, Ἄμφισσα, Τιθώρα, Ἄμβρυσος, Ἀντίκυρα, Λεβαδία, Κορώνεια Βοιωτίας, Στίρις, Ὀποῦς, Ἀνάστασις, Ἐκεψος, νῆσος Εὐβοία, [...].», που σημαίνει:

«[...]Επαρχία Ἑλλάδας, δηλαδή Ἀχαΐας που διοικεῖται ἀπὸ ἀνθύπατο, 79 πόλεις ἡ Σκαρφία, ἡ Ἐλάτεια, ἡ Βοιόν καὶ ἡ Δρυμαία, ἡ Δαυλία, ἡ Χαιρώνεια, ἡ Ναύπακτος, οἱ Δελφοί, ἡ Ἄμφισσα, ἡ Τιθώρα, ἡ Ἄμβρυσος, ἡ Ἀντίκυρα, ἡ Λεβαδία, ἡ Κορώνεια Βοιωτίας, ἡ Στίρις, ἡ Οποῦς, ἡ Ἀνάστασις, ἡ Ἐκεψος, ἡ νῆσος Εὐβοία, [...].»

2η) Προκοπίου Καισαρέως «Υπέρ τῶν πολέμων». (Λόγος πρῶτος.)

«Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ σεισμοὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιπεσόντες ἐξάισιοι τὴν τε Βοιωτίαν καὶ Ἀχαΐαν καὶ τὰ περὶ κόλπον τὸν Κρῖσαϊον κατέσεισαν καὶ χωρία μὲν ἀνάριθμα, πόλεις δὲ ὀκτῶ ἐς ἑδαφος καθεῖλον, ἐν ταῖς Χαιρώνειά τε καὶ Κορώνεια ἦν καὶ Πάτραι καὶ Ναύπακτος ὅλη, ἔνθα δὴ καὶ φόνος γέγονεν ἀνθρώπων πολὺς καὶ χάος δὲ τῆς γῆς

πολλαχῆ ἀποσχισθείσης γεγένηται, [...], ἀμφί δὲ τὰ ἐκείνη χωρία, οὗ δὴ τὸ Σχίσμα ὠνόμασται καὶ σεισμός ὑπερμεγέθης γενόμενος πλείω φόνον ἀνθρώπων ἢ ἐν πᾶσι τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι εἰργάσαντο, μάλιστα ἐπεὶ τινὰ ἐορτὴν πανηγυρίζοντες ἔτυχον ἐκ πάσης τε τῆς Ἑλλάδος ἐνταῦθα τότε τούτου δὴ ἔνεκα ξυνειλεγμένοι πολλοί. Ἐν δὲ Ἰταλία [...].», που σημαίνει:

«[...]Και αὐτὴ δε τὴ χρονικὴ περίοδο τρομεροὶ σεισμοὶ που συνέβησαν στὴν Ἑλλάδα, ταρακούνησαν καὶ τὴ Βοιωτία καὶ τὴν Αἰαίαν καὶ τὰ μέρη που βρίσκονται γύρω ἀπὸ τὸν Κρῆταίος κόλπος καὶ γκρέμισαν στὸ ἔδαφος ἀμέτρητα χωριά καὶ οὐκ πόλεις.

Καὶ στὴ Χαϊρώνεια καὶ στὴν Πάτρα καὶ τὴ Ναύπακτο ολόκληρη ἦταν που ἐγίνε πολλές σκοτωμὸς καὶ ἐγίναν χάσματα σε πολλά μέρη τῶν περιοχῶν αὐτῶν [...] γύρω ἀπὸ κείνα τὰ χωριά, ὅπου καὶ τὸ χωριὸ που ἔχει ὀνομαστεῖ Σχίσμα, ὁ πάρα πολὺ μεγάλος σεισμός που ἐγίνε προκάλεσε τὰ περισσότερα ἀνθρώπινα θύματα ἀπὸ οἰοδήποτε ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδας, ἐξαιτίας του ὅτι ἦταν πολλοὶ συγκεντρωμένοι σε μιὰ τοποθεσία καὶ πανηγύριζαν σε κάποια γιορτὴ καὶ ἔτυχε νὰ βρίσκονται ἐκεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας. Στὴν Ἰταλία[...]. »

2θ) Εὐσταθίου Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης «Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ὀδύσεια καὶ Ἰλιάδα»:

«[...] Ἡ δὲ γεωγραφικὴ ἀκρίβεια παραδίδωσιν, ὅτι Ἄνεμῶρεια, ἢ προσεχῶς ἀνωτέρω ρηθεῖσα, Ἰάμπολις μετωνομάσθη εἰς ἣν ἐξέπεσον ἐκ Βοιωτίας Ἰγάντες, ἑτέρα δ'

αὕτη τ' ἐν Παρνασσῷ φησὶν Ἰαμπόλεως καὶ ἄρα ὅτι τρεῖς ἐντεῦθεν Ἰαμπόλεις ἀναφαίνονται, ἢ τε Ὀμηρικὴ αὕτη, ἢ τε μετωνομασθεῖσα ἐξ Ἀνεμωρείας Ἰαμπολις καὶ τρίτη ἢ Παρνασσία [...].», που σημαίνει:

«[...] Για λόγους γεωγραφικῆς ακρίβειας ἡ Ἀνεμώρεια που ἀναφέρθηκε παραπάνω ονομάστηκε Ἰάμπολη, στὴν ὁποία ξέπεσαν ἐκεῖ οἱ Ἰαντες ἀπὸ τὴ Βοιωτία, λένε δε καὶ γιὰ ἄλλη Ἰάμπολη αὐτὴν τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἐτσι βλέπεις ὅτι τρεῖς Ἰαμπόλεις ἐμφανίζονται, δηλαδὴ ἡ Ὀμηρικὴ καὶ αὐτὴ που προήλθε ἀπὸ τὴ μετωνομασία τῆς Ἀνεμώρειας καὶ τρίτη αὐτὴ τοῦ Παρνασσοῦ [...].»

3. Αρχαιολογικά ευρήματα σε κρίσιμες θέσεις της κοιλάδας του Πλειστού.

3α) Με βάση τὴ δημοσίευση: «**Συμβολὴ στὴν Τοπογραφία τῆς Αρχαίας Φωκίδας**», τοῦ Φώτῃ Ντάσιου, Ἀνάτυπο ἀπὸ «Φωκικὰ Χρονικὰ», τόμος Δ', Ἄμφισσα 1992.

• Καστροῦλι Ζεμενοῦ

Στὸ ὕψος τοῦ Ζεμενοῦ καὶ σε ἀπόσταση 150m νότια τοῦ δημόσιου δρόμου, πάνω σε χαμηλὸ ἐξάρμα ὑπάρχει ἐλλειψοειδῆς οχύρωση (Δ - Α 110m περίπου x Β - Ν 80m περίπου) ἀπὸ ντόπιες ἀσβεστολιθικὲς ἀργὲς πέτρες. Τὸ πλάτος τῆς οχύρωσης φθάνει τὰ 4m, ἐνῶ σῶζεται σε μέγιστο ὕψος 1m.

Σκέλος τείχους ξεκινὰ ἀπὸ τὸ ΝΔ πλευρὰ τῆς ἐλλειψοειδοῦς οχύρωσης καὶ φθάνει μέχρι τὶς ορεινὲς ὑπώρειες στὰ νότια, κλείνοντας ἐτσι ἓνα ἀνωφερὴ ομαλὸ

χώρο που θα χρησιμοποιείτο για τις ανάγκες του οικισμού. Ανάλογο σκέλος απαντάται στα νοτιοανατολικά του οχυρωμένου λόφου, παρόλο που κατά διαστήματα λαμβάνει τη μορφή συστάδων λίθων, που διασώθηκαν κάτω από την πυκνή βλάστηση πουρναριών.

Βορειότερα και κοντά στο παλιό Χάνι του Ζεμενού έχει βρεθεί αγαλμάτιο ερωτιδέα των ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Τέλος, κοντά στο δρόμο 200m ΒΑ της οχύρωσης ανασκάφτηκε νεκροταφείο των ελληνιστικών χρόνων.

• Παλιόπυργος, Πάνια.

Περίπου δυο χιλιόμετρα δυτικά του Καστρούλι Ζεμενού και πάνω σε χωματόλοφο, που τα δυτικά του ορίζεται από ρέμα, το οποίο κατέρχεται από τον Παρνασσό, για να καταλήξει στον Πλειστό, υπάρχουν τμήματα οχύρωσης από καλοδολεμένες πέτρες ορθογώνιας τοιχοδομίας, αναπτυσσόμενη σε δυο άνηρα.

Στο άνω (βορεινό) διασώζεται σκέλος 60 m και με ορθογώνιο πύργο στη ΒΔ γωνία. Το σκέλος αυτό γωνιάζει στα ανατολικά και κατέρχεται στο χαμηλότερο (νότιο) άνηρο, όπου σώζεται σε αποσπασματική μορφή. Το οχυρό ταυτίστηκε από παλιότερους ερευνητές με την αρχαία πόλη της Φωκίδας Αιολίδαι ή με το Φλυγόνιο. Βόρεια της θέσης αυτής βρέθηκαν κατά καιρούς τάφοι.

• Νεκροταφείο Αράχοβας.

Ο ιστορικός Κρέμος τοποθετεί στη θέση του σημερινού νεκροταφείου της Αράχοβας την πόλη Ανεμώρεια, όπου και ανακάλυψε ναό και βωμό των ανέμων.

Στο χώρο νότια του νεκροταφείου, δυτικά της πόλης, αναλήμματα και σημάδια κατοίκησης στα πρηνή και στα πεζούλια συνηγορούν για την ύπαρξη οικισμού στη θέση αυτή. Πρόσφατα ανακαλύφθηκε και καλυβίτης τάφος των ρωμαϊκών χρόνων.

3β) Με βάση το βιβλίο: **«Αράχοβα του Παρνασσού (Από τα Προϊστορικά στα Βυζαντινά χρόνια). Αποκαλύπτοντας το παρελθόν»**, του Ευστάθιου Λ. Σιδηρά, Αράχοβα 2015.

• **Καστρούλι Πλειστού**

Στο, με κωνικό σχήμα, λόφο: «Σπυρδόβρυση» εντοπίστηκαν λαξευμένοι λίθοι από οικοδομήματα, που ανήκουν μάλλον στους μεταβυζαντινούς χρόνους και στο λόφο «Καστρούλι» (Πλειστού), όπου έχει καταγραφεί κατοίκηση στην Υστεροελλαδική III A2-B περίοδο (1375-1200 π.Χ.), σώζονται στη βόρεια πλευρά κατάλοιπα οχύρωσης και τοίχων, αναλήμματα και από τους τάφους, που είναι κιβωτιόσχημοι και σώζονται στη βόρεια και δυτική πλευρά του λόφου αυτού, προέρχεται ένας ψευδόστομος αμφορέας της Υστεροελλαδικής III Γ ύστερης περιόδου (1100 - 1075 π.Χ.).

• **Ζεμενό**

i) Στο **Κάτω Χάνι** και ευρύτερη περιοχή βρέθηκαν λαξευμένοι λίθοι και ο περιηγητής *Wilhelm Vischer* είδε στο χώρο του χανιού αυτού ένα αρχαίο κίονα.

ii) Στο **Ανήλιο (Σπέντζο)** και ευρύτερη περιοχή βρέθηκαν όστρακα, αναλήμματα, τάφοι, λαξευμένοι λίθοι, ενώ στο λιθόστρωτο αρχαίου δρόμου διακρίνονται ίχνη από το πέρασμα των αμαξιών.

iii) Στον **Άγιο Αθανάσιο** σώζεται τμήμα από τοίχο παλαιοχριστιανικής περιόδου.

iv) Κοντά στο **Χάνι (Επάνω)** αποκαλύφθηκαν σε ανασκαφή τμήματα πέντε τοίχων κτισμένων με ακανόνιστους λίθους και συνδεδεμένους με κουρασάνι. Ο ένας είναι μήκους 2,65m, πλάτους 0,80m και ύψους 0,55m. Ο δεύτερος έχει το σχήμα πεσσού και υπάρχουν σε διαφορετικό επίπεδο τα ΒΑ άκρα των τριών άλλων σε μήκος 0,60m.

Παράλληλα βρέθηκε και αγαλμάτιο αναπαυόμενου παιδιού(τύπος Έρωτος) από μάρμαρο των ύστερων ελληνιστικών χρόνων ύψους 0,58m, που στην εξωτερική πλευρά τού αριστερού μηρού σώζεται ίχνος του στηρίγματος επί του οποίου, κυρίως, έπεφτε το βάρος του σώματος. Προς την ίδια πλευρά κατευθύνεται και η κίνηση του αριστερού χεριού, ενώ το δεξιό φερόταν επί του αριστερού ώμου, όπου ακουμπά και η κεφαλή του.

Επίσης, βρέθηκε πεσσός τέμπλου από μάρμαρο πρωτοχριστιανικού ναού με ανάγλυφο διάκοσμο επαλλήλων παραλληλογράμμων, καθώς και επιτύμβια στήλη από τιτανόλιθο με αέτωμα, που κάτωθέν του σε εξοχή βρίσκονται διαδοχικά 24 ή 25 οδόντες, οι οποίοι σχηματίζουν κορωνίδα, ενώ διασώζονται και πέντε μικρά τρίγλυφα με τους ανάλογους χώρους για τις μετόπες, παράλληλα δε, έχει χαραχθεί ή επιγραφή:

ΚΑΛΛΙΚΛΗΣ

ΚΑΛΛΙΣ

Τέλος, βρέθηκαν πήλινα αγγεία, γεωργικά εργαλεία, τάφοι, εκ των οποίων ο ένας ήταν λίθινος και περιείχε

οστά δυο ανθρώπων και ο άλλος, που περιείχε οστά και καλυπτόταν με μαρμαρίνη πλάκα.

ν) Στην περιοχή **Καστρούλι**, όπου αφθονούν τα όστρακα που προέρχονται από τα Υπομυκηναϊκά - Πρώιμα Ιστορικά χρόνια, έχουν συλλεγεί πυρήνες πυριτόλιθου, και ένα κουμπί από μαύρο στεατίτη.

Στα ΒΑ της οχύρωσης ανασκάφηκαν δυο τάφοι. Στον ένα βρέθηκαν τρεις πήλινες οινοχόες, έναν νόμισμα χάλκινο που απεικονίζεται αγένειο το κεφάλι του Ηρακλή, στραμμένο προς τα δεξιά, ρόπαλο και βέλος, ενώ διασώζεται επιγραφή, μια αιχμή βέλους, ένα αντικείμενο, τρεις χάλκινοι σύνδεσμοι, μια μικρή φιάλη από πηλό, δυο πήλινα κύπελλα, εκ των οποίων το ένα διασώζει την επιγραφή ΔΑΜΑΙΝΕΤΟΥ στη βάση του λαιμού.

Στον άλλο τάφο βρέθηκαν: μια πήλινη οινοχόη, πέντε πήλινες κύλικες, όπου σε μια διασώζεται επιγραφή, μια πήλινη λήκυθος, πέντε μικροί σκύφοι από πηλό, έξι πήλινα ειδώλια (δυο περιστεριών, δυο γυναικών και δυο Σατύρων, εκ των οποίων ο ένας είναι γυμνός, φοράει λεοντή δεμένη μπροστά στο στήθος, ενώ τα δυο χέρια του φέρονται λυγισμένα στο ύψος της μέσης και στο αριστερό κρατάει λύρα), ένα πήλινο κύπελλο, έξι πήλινοι σκύφοι, ένα πήλινο πλακίδιο που παρουσιάζει μια σφίγγα, μια μικρή φιάλη από πηλό, αστράγαλοι οστέινοι, όστρακα, όστρακα από ειδώλια πήλινα και ένα αγγείο.

• Κεραμιδαριό

Στην περιοχή αυτή βρέθηκαν όστρακα κλασικής - ελληνιστικής περιόδου (μελανά, ερυθρά) και κεραμίδες.

• Παλιόπυργος

Στο χώρο αυτό και την ευρύτερη περιοχή, βρέθηκαν κεραμίδες, κατάλοιπα οικοδομημάτων, λαξευμένοι λίθοι, όστρακα κλασικής - ελληνιστικής περιόδου (ερυθρά, μέλανα), τάφοι. Στον τάφο βρέθηκε αγγείο, δακρυδόχος και αιχμή δόρατος από σίδηρο.

Ένας κιονόκρανο(πωρόλιθος) περίπου του 4^ο π.Χ. αιώνα που έχει μεταφερθεί στο Δελφικό αρχαιολογικό χώρο, από περιοχή της Αράχοβας (άγνωστα παραμένουν το πότε περισυλλέχθηκε καθώς και ο χώρος όπου βρισκόταν) είναι πιθανόν να προέρχεται από το χώρο του *Παλιόπυργου*.

• Κάρκαρος (Τούμπρη)

Στην περιοχή αυτή βρέθηκαν δυο αιχμές από δόρατα που είναι από σίδηρο, ένα στέλεχος σπλεγγίδας αθλητού από μπρούντζο και σε τάφο τέσσερα αγγεία από τα οποία στο ένα απεικονίζεται σφίγγα.

• Πάνια

Στην περιοχή αυτή βρέθηκαν όστρακα ρωμαϊκής - παλαιοχριστιανικής περιόδου, αναλήμματα. Από τον ίδιο χώρο προέρχονται τάφοι, λάγνηνοι, πίθοι, υδραγωγείο με πήλινες σωλήνες, επιτύμβια στήλη από γκρίζο ασβεστόλιθο, λαξευμένοι λίθοι, ένα πήλινο σφοντύλι και τέλος νόμισμα της μεσαιωνικής περιόδου.

• Μούλτσια

Λίθοι λαξευμένοι, θεμέλια οικοδομημάτων, όστρακα παλαιοχριστιανικής περιόδου, ενώ από τον περιηγητή *William Gell* έχει καταγραφεί πηγή με αρχαίους ογκόλιθους που πρέπει να ανήκουν στην περιοχή αυτή.

• **Θωμούλα Τυριάς**

Στον τόπο αυτό με τους επιβλητικούς κροκαλοπαγείς όγκους βρέθηκαν λαξευμένοι λίθοι που πρέπει να ανήκουν σε οικοδόμημα του χώρου και ένα τμήμα δαπέδου (αχρονολόγητο) σε μια κοιλότητα (διακρίνονται πολλές κοιλότητες).

• **Καλανάκι**

Στο Καλανάκι και την ευρύτερη περιοχή του βρέθηκαν αναλήμματα, λατομεία λίθου, τμήμα γλυπτού από μάρμαρο.

• **Χτηριαρού**

Βρέθηκαν κατάλοιπα τειχών και ένας πωρόλιθος που έχει λαξευτεί, για να χρησιμοποιηθεί ως κάλανος της ομώνυμης πηγής νερού.

• **Άγιος Ευστάθιος**

Στο χώρο νότια του νεκροταφείου *Αράχοβας*, που φτάνει μέχρι και την περιοχή του *Αγίου Ευσταθίου* έχει καταγραφεί κατοίκηση, αναλήμματα και καλυβίτης τάφος, που ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στο χώρο του *Αγίου Ευσταθίου* και την ευρύτερη περιοχή του έχουν βρεθεί όστρακα κλασικής εποχής, λαξευμένοι λίθοι, κεραμίδες, τάφοι (Ο περιηγητής *William Mure* σημειώνει ταφικό μνημείο), τμήμα αρχαίας οδού, κατάλοιπα οικοδομημάτων, λατομείο, ένας τοίχος από λαξευμένους λίθους και τρεις λαξευμένες επιφάνειες βράχων με μια κοιλότητα, ένα σφοντύλι από μάρμαρο και δυο αγγεία.

Βιβλιογραφία

1. **Ομήρου** «*Ιλιάδα*» (Ραψωδία Β΄).
2. **Ηροδότου** «*Ιστορίαι*» (Βιβλίο Η΄ Ουρανία).
3. **Πausανίου** «*Βοιωτικά - Φωκικά*» (μετάφραση - σχόλια Νικ. Παπαχατζή), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2004.
4. **Στράβωνος** «*Γεωγραφικά*» (Θ΄).
5. **Προκοπίου Καισαρέως**, «*Υπέρ των πολέμων*».
6. **Στέφανου Βυζάντιου**, «*Εθνικά*».
7. **Ευσταθίου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης**, «*Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα και Οδύσσεια*».
8. **Εκδοτικής Αθηνών**, «*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*» (τόμοι Γ1, Γ2, Δ & Ε).
9. **Jacob Spon**, «*Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant*», 1678.
10. **George Wheler**, «*Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant*», A La Haye, 1723.
11. **Richard Chandler**, «*Travels in Greece*», Oxford 1776.
12. **Cristian Callmer**, «*Les Recherches de A. F. Sturtzenbecker a Delphes et dans les environs, en 1784*», 1948.
13. **Charles Thompson**, «*The Travels of the Late Charles Thompson*», London 1752.
14. **F.C.H.L. Pouqueville**, «*Voyage de la Grece*», Paris 1826.
15. **Edward Dodwell**, «*A classical and topographical tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806*», London 1819.

16. **William Gell**, *“Itinerary of Greece containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris and Thessaly”*, London 1819.
17. **Richard Burgess**, *“Greece and the Levant or diary of a Summer's excursion”*, London 1835.
18. **H. N. Ulrichs**, *“Reisen und forschungen in Griechenland”*, Bremen 1840.
19. **William Mure**, *“Journal of a tour in Greece and the Ionian Islands”*, Edinbourg and London 1842.
20. **Christian August Brandis**, *“Mittheilungen uber Griechenland”*, Leipzig 1842.
21. **W. Vischer**, *“Erinnerungen und eindrucke aus Griechenland”*, Basel 1857.
22. **F. G. Welcker**, *“Tagebuch einer griechischen Reise”*, Berlin 1865.
23. **H. G. Lolling**, *“Reisenotizen aus Griechenland 1876 und 1877”*, Berlin.
24. **C. Wescher**, *«Etude sur le monument bilingue de Delphes suivie d' éclaircissements sur la dicouverte du mur oriental»*, Paris MDCCCLXVIII (1868).
25. **«Ρύθιμνα»** (Θέματα κλασικής αρχαιολογίας). Αρ. 26, Υπεύθυνος Νικόλας Φαράκλας με συσσυγγραφείς τους: Β. Χριστοπούλου, Ι. Λαγαμτζής, Μ. Νούτσου, Ε. Χατζηδοπαυλάκη, Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας - Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ρέθυμνο 2005.
26. **Φώτης Ντάσιος**, *«Συμβολή στην Τοπογραφία της Αρχαίας Φωκίδας»*, Ανάτυπο από *«Φωκικά Χρονικά»*, τόμος Δ', Άμφισσα 1992.

27. Ευστάθιος Λ. Σιδηράς, «Αράχοβα του Παρνασσού (Από τα Προϊστορικά στα Βυζαντινά χρόνια). Αποκαλύπτοντας το παρελθόν», Αράχοβα 2015.

28. Κ. Χ. Μακρόπουλος (καθηγητής Σεισμολογίας), «Μελέτη σεισμικής επικινδυνότητας στη θέση της προβλεπόμενης Ζεύξης του Μαλιακού κόλπου», Αθήνα 1997.

29. Στάθης Ασημάκης, «Αράχοβα, Τοπωνυμιογλωσσικά και άλλα», εκδόσεις «συλλογές», Αθήνα 2006, με συμπληρώσεις.

30. Στάθης Ασημάκης, «Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ (Από το 10^ο έως και το 19^ο αιώνα)», Τόμος Α' & Β', Αράχοβα 2016.

D E

de

ium

Amphicée

Pédées

aradru

Téthronium

Drymée

Céphise

R.

Temple d'Isis

P

H

O

Cachastès R.

MONT
Tritée

Nelson ou Tithorée

Myonie

P

AR

ENS

AMPHISSIS

Roches Ph

ES

Plaine de

DELPHES

R.